

СПИСАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ГОДИНА CXXXV 3/2022
Основано през 1869 г.

JOURNAL OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

YEAR CXXXV 3/2022
Founded in 1869

СЪДЪРЖАНИЕ

24 МАЙ

Тържествено честване на Деня на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност / 3
Поздравление от зам.-председателя на БАН чл.-кор. Стефан Хаджитодоров / 4
Владимир Зарев – Словото като национална памет / 5

НАУЧЕН ДЯЛ

Михаил Станчев, Олга Вовк – Нови архивни материали за Назар Каразин / 9
Дмитро Миколенко – Стефан Стамболов в политиката на паметта и в научния дискурс на съвременна България / 23
Мария В. Тортика – *Италианският дивертисмент*, или германската следа в политическата кариера на К. (Х. Г.) Раковски / 34

МЛАДИ УЧЕНИ И ПОСТДОКТОРАНТИ

Николай Братов – Бизнес модели при лицензиране на интелектуална собственост в условията на технологичен трансфер / 39

ОБЩЕСТВЕН ДИСКУСИОНЕН КЛУБ

Иван Загорчев – Етиката и истината, в и за Историата / 47

НАЦИОНАЛНА АКАДЕМИЧНА МРЕЖА

Отчет за дейността на Националната академична мрежа на БАН за 2021 г. / 55

CONTENTS

MAY 24

Official Celebration of the Day of the Holy Brothers Cyril and Methodius, of the Bulgarian Alphabet, Education and Culture and of Slavic Literature / 3
Congratulatory Address by the Vice-President of BAS Corresponding Member Stefan Hadjitodorov / 4
Vladimir Zarev – The Word as National Memory / 5

SCIENTIFIC SECTION

Michail Stanchev, Olga Vovk – New Archival Materials for Nazar Karazin / 9
Dmytro Mykolenko – Stefan Stambolov in the Politics of Memory and in the Scientific Discourse of Modern Bulgaria / 23
Maria V. Tortika – *The Italian Divertissement*, or the German Trace in the Political Career of K. (H. G.) Rakovsky / 34

YOUNG SCIENTISTS AND POSTDOCTORAL RESEARCHERS

Nikolay Bratov – Business models for Licensing of Intellectual Property in Terms of Technology Transfer / 39

PUBLIC DEBATE CLUB

Ivan Zagorchev – Ethics and Truth, in and about History / 47

NATIONAL ACADEMIC NETWORK

2021 Annual Report of the National Academic Network / 55

УЧЕНИЧЕСКИ ИНСТИТУТ НА БАН

Елена Панчовска – Ученическият институт на БАН, полезен на ученици и учители / **66**

АРХИВИТЕ НА БАН

Ранните статии на Иван Дуйчев: Кой е образован човек (1929 г.) / **68**
Академик Петко Стайнов (1896 – 1977) / **70**

ГОДИШНИНИ И ЮБИЛЕИ

Катерина Стамболиева – Академик Радомир Радомиров на 80 години / **76**
Пенка Петрова – 75 години Институт по микробиология при БАН / **77**

МНЕНИЯ

Анна Господинова – Алтернативни форми за административно-териториално преустройство и алтернативи за развитие на малките общини в България / **79**

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

Светла Коева, Валентина Стефанова – Европейско езиково равенство / **86**

ХРОНИКА

Екатерина Бъчварова – Честване на Световния ден на водата (22 март) и Световния ден на метеорологията (23 март) / **90**
Срещи на председателя на БАН / **94**
Новоизбрани ръководства на Отделенията на САЧК в периода 15.03.2022 г. – 13.04.2022 г. / **94**
Посещение на Европейската комисия в Центъра за компетентност КВАЗАР / **94**
Преизбран директор на институт / **95**
Висши държавни отличия и награда „Питагор“ за учени от БАН / **96**

IN MEMORIAM

Христо Цветанов – В памет на проф. Анджей Дворак / **98**

HIGH SCHOOL STUDENTS' INSTITUTE OF BAS

Elena Panchovska – High School Students' Institute of BAS, Useful for Students and Teachers / **66**

BAS ARCHIVES

Ivan Duychev's Early Articles: Who is an Educated Man (1929) / **68**
Academician Petko Staynov (1896-1977) / **70**

ANNIVERSARIES AND JUBILEES

Katerina Stambolieva – 80th Anniversary of Academician Radomir Radomirov / **76**
Penka Petrova – 75 Years Institute of Microbiology of BAS / **77**

OPINIONS

Anna Gospodinova – Alternative Forms of Administrative Territorial Reconstruction and Alternatives for the Development of Small Municipalities in Bulgaria / **79**

INTRODUCING

Svetla Koeva, Valentina Stefanova – European Linguistic Equality / **86**

NEWS ITEMS

Ekaterina Bachvarova – Celebration of the World Water Day (March 22) and the World Meteorology Day (March 23) / **90**
Meetings of the President of BAS / **94**
Newly Elected Managements of the SACC Departments in the Period 15.03.2022 - 13.04.2022 / **94**
Visit of the European Commission to the QUASAR Competence Center / **94**
Re-elected Director of Institute / **95**
Higher state awards and the Pythagorus Winners for scientists from the Bulgarian Academy of Sciences / **96**

IN MEMORIAM

Christo Tsvetanov – In Memory of Professor Andrzej Dworak / **98**

24 МАЙ

ТЪРЖЕСТВЕНО ЧЕСТВАНЕ НА ДЕНЯ НА СВЕТИТЕ БРАТЯ КИРИЛ И МЕТОДИЙ, НА БЪЛГАРСКАТА АЗБУКА, ПРОСВЕТА И КУЛТУРА И НА СЛАВЯНСКАТА КНИЖОВНОСТ

С тържествено събрание на 23 май 2022 г. Българската академия на науките отбеляза 24 май – Деня на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност. На честването присъстваха председателят на Народното събрание Никола Минчев, зам.-министърът на образованието и науката проф. Генка Петрова-Ташкова, зам.-министърът на иновациите и растежа Карина Ангелиева, представители на ръководството на БАН, членове на САЧК, учени от научните звена на Академията.

Зам.-председателят на БАН чл.-кор. Стефан Хаджитодоров приветства участниците в празника. Словото публикуваме по-долу.

В обръщението си Никола Минчев увери присъстващите, че като председател на Народното събрание се чувства лично ангажиран с каузата младите български учени да имат възможност да се развиват и да се чувстват полезни и особено уважавани членове на обществото. Той допълни, че Българската академия на науките винаги е била духовно средище, където се създава българското знание, съществена част от културното и интелектуално богатство на страната ни. Такава е мисията на БАН – чрез науката да осигурява просперитет на обществото ни, каза още председателят на парламента.

На тържественото събрание акад. Владимир Зарев произнесе академична лекция на тема „Словото като национална памет“. Словото публикуваме по-долу.

Прочетени бяха поздравителни адреси от министър-председателя Кирил Петков и от администрацията на президента Румен Радев.

Най-добрите млади учени на Българската академия на науките бяха отличени на тържественото събрание по повод 24 май. Председателят на Народното събрание Никола Минчев връчи наградите на победителите в конкурса за млади учени „Проф. Марин Дринов“ и конкурса за най-млади учени „Иван Евстратиев Гешов“. За постиженията си през изминалата година двете отличия получиха 25 изследователи от девет научни направления.

Носители на наградата за най-млад учен „Иван Евстратиев Гешов“, конкурс 2021

1. Научно направление „Информационни и комуникационни науки и технологии“ – **ас. Симона**

Георгиева Неделчева от Института по информационни и комуникационни технологии

2. Научно направление „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“: **ас. Боряна Александрова Караманова** от Института по електрохимия и енергийни системи „Академик Евгени Будевски“ и **ас. Стела Пламенова Панъовска** от Института по инженерна химия

3. Научно направление „Нанонауки, нови материали и технологии“ – **маг. инж. Явор Алексиев Данов** от Института по полимери и **ас. Нина Бойкова Стоянова-Нанкова** от Института по обща и неорганична химия

4. Научно направление „Биомедицина и качество на живот“ – **докторант Мартина Стоянова Савова** от Института по микробиология „Стефан Ангелов“

5. Научно направление „Биоразнообразие, биоресурси и екология – **докторант Момчил Иванов Назъров** от Института по биоразнообразие и екосистемни изследвания

6. Научно направление „Климатични промени, рискове и природни ресурси“ – **докторант Георги Николов Миленков** от Геологическия институт „Страшимир Димитров“

7. Научно направление „Културно-историческо наследство и национална идентичност“ – **докторант Георги Юри Дикин** от Института за балканистика с Център по тракология

Носители на наградата за млад учен „Проф. Марин Дринов“, конкурс 2021

1. Научно направление „Информационни и комуникационни науки и технологии“ – **гл. ас. д-р Кристина Иванова Динева** от Института по информационни и комуникационни технологии

2. Научно направление „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“ – **гл. ас. д-р Елица Станиславова Петкучева** от Института по електрохимия и енергийни системи „Академик Евгени Будевски“ и **гл. ас. д-р Ангел Петров Демерджи-ев** от Института за ядрени изследвания и ядрена енергетика

3. Научно направление „Нанонауки, нови материали и технологии“ – **гл. ас. д-р Александър Николаев Николов** от Института по минералогия и кристалография „Акад. Иван Костов“ и **ас. д-р**

Николета Светлославова Стоянова от Института по полимери

4. Научно направление „Биомедицина и качество на живот“ – **гл. ас. д-р Йордан Николаев Георгиев** от Института по органична химия с Център по фитохимия и **гл. ас. д-р Веселина Пламенова Узунова** от Института по биофизика и биомедицинско инженерство

5. Научно направление „Биоразнообразие, биоресурси и екология“ – **гл. ас. д-р Мария Николаева Качамакова** от Института по биоразнообразие и екосистемни изследвания

6. Научно направление „Климатични промени, рискове и природни ресурси“ – **гл. ас. д-р Румяна Цветанова Божилова** от Национален институт по геофизика, геодезия и география и **ас. д-р Цветелина Величкова-Ташева** от Института за изследвания на климата, атмосферата и водите

7. Научно направление „Астрономия, космически изследвания и технологии“ – **гл. ас. д-р Цветан Ангелов Цветков** от Института по астрономия с Национална астрономическа обсерватория и **ас. д-р Стефан Асенов Георгиев** от Института по астрономия с Национална астрономическа обсерватория

8. Направление „Културно-историческо наследство и национална идентичност“ – **гл. ас. д-р Александра Димитрова Миланова** от Института за балканистика с Център по тракология и **гл. ас. д-р Елена Иванова Борисова** от Института по литература

9. Научно направление „Човек и общество“ – **гл. ас. д-р Веселина Димитрова Качакова** от Института по философия и социология.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ОТ ЗАМ.-ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БАН ЧЛ.-КОР. СТЕФАН ХАДЖИТОДОРОВ

Уважаеми г-н Минчев, председател на Народно-то събрание на Република България,

Уважаема г-жо зам.-министър на образованието и науката,

Уважаема г-жо зам.-министър на иновациите и растежа,

Уважаеми академици и член-кореспонденти,

Уважаеми колеги,

Уважаеми г-жи и господа,

Днес отбелязваме най-светлия, най-обединяващ ни и безспорен официален празник. На 24 май българите честват свещеното слово на предците, което изписано с букви върху пергамент, отправя своите послания към идните поколения, пренасяйки през времето, въпреки историческите превратности, тяхната мъдрост и знания. Когато един народ обявява деня на писмеността за национален празник – това показва мястото на духовността и нейното значение в градацията на ценности. *Защото няма народ без памет и няма памет без писменост.* Именно писмеността създадена от св. св. Кирил и Методий изгражда онзи мост през времето, който българският народ преминава, за да го има и сега, и след много векове.

Празничната ритуалност в съхраняване на паметта за светите равноапостоли е създадена, когато техните ученици намират спасение в българските земи по времето на цар Борис I. Опазените като безценни съкровища книжовни паметници не само съхраняват делото на Кирил и Методий, но и утвърждават култа към тях. Той присъства в служби, жития, икони, стенописи и очертава християнската същност на празника, която неизменно присъства през столетията.

През Възраждането интелигенцията превръща 11 май – Денят на светите братя Кирил и Методий в консолидиращ български ритуал, наситен с актуални послания и нов културно-исторически смисъл. Сякаш в тази епоха на героични дела и просветителство всяко значимо събитие трябва да е свързано с този празник. Ще спомена само два примера. Един от апостолите на Априлското въстание – Илия Драгостинов, предлага то да започне в Деня на Кирил и Методий. Години преди България да бъде свободна и независима държава на пловдивското честване през 1859 г. присъстват английският, руският и гръцкият консул, а в Браила – руският и гръцкият, което е важен дипломатически акт на признание на българската духовна и национална идентичност.

Времената се променят, българската общност се адаптира към нови политически, социални и културни реалности, но народната памет поставя на пиедестал значимостта на славянските първоучители, наричайки ги чрез химна на Стоян Михайловски – „*преблагословени*“. С тази превъзходна степен българският език намира най-високия израз на преклонението и обичта. И може би думите на първия български епископ св. Климент Охридски в „Слово за празниците“ най-ясно изразяват смисъла на възхвалата и честването на светите братя:

„Когато празнуваме светите празници, ние трябва да постъпваме така: преди всичко да подражаваме на чистотата на светците, на добродетелния им живот и на това, че са божии угодници. А да угодим на Бога и да приемем молитвите означава да празнуваме празниците без всякакво

лицемерие, да не се отдаваме на чревоугодие, празнувайки сякаш в името на трапезата, а *да се вгледаме в делата на светците, чрез чистота да просветляваме душите си и винаги да освежаваме сърцата си.*“

Замисляйки идеята за създаване на Българското книжовно дружество, Марин Дринов и Васил Стоянов смятат, че то трябва да носи имената на славянските равноапостоли. Неслучайно едни от първите български научни съчинения са посветени на изследване на най-ранния, Кирило-Методиевския период, на българската книжовност. Именно за това през дългия си исторически път Академията неотклонно изпълнява своята мисия пред обществото – да е пазител на българското слово, на българската духовност, на историческата памет за Кирило-Методиевото дело.

За ученията от Българската академия на науките празникът е и ден на равностойност. Няма да правя отчет на нашата дейност, но само ще спомена някои факти за нашия принос за развитието на науката в Европейското изследователско пространство и каква е ползата от нашите изследвания за българската държава и общество.

- Съгласно световните бази данни Scopus и Web of Science основният дял от реферираните научни статии от български учени се публикуват от изследователи от БАН.

- Важно значение имат и научните резултати, които са насочени към пряко приложение в практиката. През 2021 г. са издадени или влезли в експертиза близо 50 патента и 25 полезни модела.

- Академията е водеща организация в реализирането на 4 Национални научни програми в рамките на Националната стратегия за развитие на научните изследвания на Република България 2017 – 2030 г.

- Атестат за научния, експертен и административен потенциал на БАН е, че 2 Института са водещи организации в Центрове за върхови постижения, а 4 на Центрове за компетентност.

- Институтите на БАН активно участват в програмата „Образование с наука“, която не само подобрява информираността и достъпа на ученици-

те, учителите и работещите в сферата на образованието до институтите и музеите на БАН, но и оказва компетентна помощ в образователния процес.

- Използването на експертния потенциал на Академията за подготовката на стратегически документи и политики, за решаване на обществено значими проблеми е заложено в нейната мисия и е стратегическа част от нейното значимо и активно участие в общественния живот.

Затова с гордост можем да заявим, че в световното научно пространство Българската академия на науките заема достойно място със своите фундаментални и научноприложни постижения, които задават нови модели за иновационно развитие. БАН е и авторитетен духовен център, който активно утвърждава и популяризира българската култура у нас и в чужбина, усилено работи за изграждането на морални, нравствени и естетически ценности в съвременното общество.

Уважаеми госпожи и господа,

Днес почитаме един празник, който ни дава възможност да споделяме общо пространство на духа с други европейски народи. В това пространство нямат значение различните думи, с които си служим или различните езици, на които говорим, а общата мисия да опазим чрез словото паметта за делото на св. св. Кирил и Методий, което въпреки политическите превратности не трябва да ни противопоставя, а да ни свързва. Затова, позволете ми, да завърша с думите на Константин-Кирил Философ, изречени в далечния IX в. Със своята мултикултурна актуалност те са жалони за разбирателство, но и за оценка на различията, които ни правят по-силни днес: *„Не пада ли от Бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички? Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи?“*

Честит празник, уважаеми госпожи и господа! На многая лета!

Владимир Зарев

СЛОВОТО КАТО НАЦИОНАЛНА ПАМЕТ

Уважаеми акад. Ревалски,
Уважаеми дами и господа академици,
Уважаеми дами и господа член-кореспонденти,

Двадесет и четвърти май е не само най-светлият, окриляващ и възвисяващ празник на българския народ, но той е и единственият празник в

света, възвеличаващ писмеността, изразяващ човешкото преклонение пред знанието и духовното, пред могъщия химн на Словото, пред величието и паметта на Словото. Помня как в детството си ние се събирахме в училищния двор, духовата музика на Седмо училище гръмваше и обкичени с цветя, с възторг и слънце тръгвахме, поведени от букви-

те, вървахме опиянени след священното сияние на буквите, хората по улиците ни се радваха, самите площи ликуваха и се усмихваха, по гърба ми полазваха тръпки, очите ми се изпълваха със сълзи, когато запяхме „Върви, народе възродени, към светла бъднина върви“. Бяхме преизпълнени с преклонение и със смирение, с надеждата за тези светли бъднини, защото в своята невръстна крехкост съзнавахме, че сме имали засияло и преславно минало.

По-късно научих, че Двадесет и четвърти май е празничен знак не само за това, че братята Кирил и Методий създават нашата свята писменост, но че така те нарушават триезичната догма, наложена в Средновековието от църквата, сътворяват четвъртата азбука за свещенослужение в света, отстояват я и я предават като съкровен дар на нас, българите. По този изумителен начин те узаконяват старобългарския език като четвъртия свещен език в света, превръщат не само езика ни, но сякаш и нашия народ в свещен, белязват ни с непреходна слава. Това е навярно най-звездният, величествен и изпълнен с преклонение миг в нашата толкова дълга, славна, но и така страдална история.

Уважаеми дами и господа,

Езикът е най-изящният инструмент и на божественото, и на човешката духовност. Чрез емоционалната и смислова наситеност на Словото ние не само възприемаме действителността по дълбинно, но я и променяме, защото я досътворяваме и доизмисляме. Така благодарение на езика човекът става безкраен. Колкото и да звучи измислено, именно благодарение на езика ние живеем като безсмъртни същества, знаем със сигурност, че в някакъв момент ще си отидем от този свят, но собствената ни задължителна смърт ни се струва абстрактна, невъзможна, абсурдна, забравена в езика и някак отсрочена завинаги. И още: без езика, без постоянно протичащия вътрешен монолог у нас, въображението е невъзможно, а въображението е изумително мощен инструмент за познание, то е част от познавателния инстинкт на човека. Да се изучава света, да се развива въображението и да се фантазира не е въпрос само на духовна наслада, но е и опит да се разбере действителността като повлияваме върху нея, като я променяме в съзнанието си. Незаменимото влияние на въображението се състои в това, че без дори да го желаем, ние разгадаваме, но и разширяваме света, заобикалящото ни безкрайно битие. По-нататък именно с помощта на езика ние сътворяваме свой неповторим, единствен свят. Така според духовната си и интелектуална опитност всеки от нас се превръща в Творец, в Демиург. В някакъв смисъл ние допълваме действителността със собствените си представи, размисли и преживявания, породени от нея, и разширяваме съществуващото, като го натовар-

ваме със смисли, като определяме за съдбовни не самите факти и събития, а техните значения.

Светът, който познаваме, в който сме потопени с всичките си сетива, с разума и чувствата си, който харесваме или отричаме, в който се борим, за да постигнем себе си, е всъщност езикът, Словото, което сме в състояние да осмислим и понесем. Всяко сетивно усещане (болка, удоволствие, погнуса, наслада) в мига на случването си е „разказано“ в съзнанието ни с думи, ние не просто мислим и помним с помощта на езика, но и чувстваме чрез него, правим съдбовните си избори и стратегии, изграждаме собствената си неповторимост. Човешкото съзнание е така устроено, че ни прави чувствителни към неизвестността, тя ни изпълва с тревога и болезнено очакване, ние се страхуваме от неизвестността. Неизвестното винаги е агресивно, то ни връхлита, помита миналия ни човешки опит и ни изпълва с дълбоко безпокойство, с неувереност пред бъдещето. Детето инстинктивно се бои от тъмното, защото не може да прозре в дълбината му, възрастният човек се страхува от смъртта, понеже не знае какво има след нея. Един от начините да преодолеем неизвестността е чрез общуването. Споделянето сякаш „отваря“, разкрива пред нас света и го прави по-познаваем и предвидим. Има още една властна причина, която магнетично ни тласка към общуване – човешката другост, различието на останалите човешки същества. Ако се замислим, различието е форма на свобода. Именно чуждата необикновеност, душевната и духовна неповторимост на околните, тяхното усещане за различие и свобода ни привлича. Споделената и преживяна другост е част от собственото ни желание да постигнем различието, следователно се превръща в част и от нашата лична свобода. Споделянето е един от най-великите инстинкти, който ни превръща в разумни и творещи същества. Словото ни дава възможността да общуваме помежду си, то е съучастие и споделяне, но дори когато мълчим и сме останали сами със себе си, в нас продължава да протича един безкраен и прекрасен словесен монолог, т.е. когато мълчим, ние разговаряме със себе си.

Уважаеми дами и господа,

Езикът на големите писатели е красиво преживяване, но той е форма и на допълнителна „будност“. Когато ги чете, човек съпреживява десетки и стотици животи и това променя, духовно обогатява собствения му живот. Обратно, тоталното опростачване, което в последните години ни обля отвсякъде и оскверни езика, прави живота беден. Медиите например радио, телевизия, преса, фейсбук говорят с не повече от четиристотин думи, младите хора общуват с по триста думи, следователно каквото и да им се случва, колкото и привидно интересно и цветно да изглежда ежедневието

им, техният живот ще си остане беден и незначителен. С безхабериего си ние пожертвахме няколко поколения българи и ги обрекохме на духовно отъпление и на първосигналност.

Ще завърша своя апотеоз за Словото с навярно най-величественото негово качество – само по себе си то е най-истинската и трайна памет. В сказанията, преданията, приказките, а най-вече в записаното слово и в художествената литература се съдържа личната човешка, националната и нека не прозвучи прекалено – планетарната памет. В своята същност записаното Слово е емоционалната и затова най-дълбинната памет на човечеството, то проследява мъчителния и труден път в развитието на световната цивилизация.

Залисани в ежедневието си, ние не си даваме сметка за огромното, за направо смайващото значение на езика, на Словото в живота на всеки от нас. Не си даваме сметка например, че това, което не е названо, не е облечено и записано в Слово, то сякаш е лишено от познанието и реално не съществува, то е скрита, неуволима, все още латентна форма на съществуване, полусън на веществен свят, бездиханната дрямка на битието! За да се пробуди реалността, тя трябва да бъде посочена и названа, трябва универсалният природен живот да се превърне в наш, в единствен, в личен живот. Преди много години в Белградчик случайно научих за въстанието против турските поробители, обхванало Северозападна България през 1850 г. По своето величие, мащабност, преживян народен въсторг и трагизъм това въстание не отстъпва на Априлското, а избухва четвърт век по-рано. За него обаче се знае обидно малко, почти нищо, забравата е неговото истинско и най-трагично поражение. Защо е така? Този въпрос ме изпълни с тревога и размисъл, докато най-сетне проумях, че през тази окървавена 1850 г. ги е нямало Захарий Стоянов и Иван Вазов, нямало го е записаното Слово, блясъка и величието на Словото, които да превърнат преживяните болка и насилие в подвиг и в незабравя, в национална памет. Думите, знанието и Словото събуждат Битието и го превръщат в смисъл, а по-сетне в памет и в История.

Народният живот, помитащите събития като война, революция, социална промяна, за да останат трайно в националното съзнание, трябва да бъдат описани не само чрез фактите и познанието, но и чрез драматичните съдби на героите, участвали в тях. Една силна, изпълнена със страдание човешка съдба, или интересен детайл са по-убедителни от външното описание на ужасите и опустошението. Ще ви дам пример как Междусъюзническата война чрез един незначителен детайл е останала завинаги в съзнанието ми. Големият български лечител Петър Димков, тогава поручик, командва рота в тази война. За да спаси войниците от въшките, той им заповядва да се съблекат голи и да заровят дрехите си в земята, за да могат мравките

да изядат гнидите. В това време неочаквано турците атакуват, без да се колебае поручик Димков заповядва контраатака „на нож“, стотина абсолютно голи българи с набучени върху пушките ножове изскачат от окопите и обръщат в бяг смаяните турци. По-сетне тази обкичена със слава рота е била наречена „голата рота“.

Горският в село Бистрица, където прекарвах летата си в детството, беше огромен, загорял, с бичи врат и призван да издебва, да хваща и да наказва. В късния следобед той слизаше от планината, идваше на реката, оглеждаше ни, сякаш всички ние бяхме виновни, после се събличаше съвсем гол и огромните му чресла се полюляваха при всяка стъпка. Преди да се потопи в прозрачния вир той захвърляше дори насъсканата си и заредена карабина, но никога не сваляше измачканата си и посивяла от потта му фуражка. Няколко лета се питах защо го прави, докато не си отговорих. Вехтата фуражка със счулена кокарда беше неотменим знак за надмощието му над другите, за неговата значимост, за неговата непоклатима власт. В планинските води не се къпеше обикновен мъж, а горският, надзирателят, причинителят и хващачът, самата власт.

Така аз разбрах, че стремежът към властта е основополагащ човешки стремеж. По-късно научих, че властта е изначален природен закон, какво например е гравитацията освен властта на много голямото към малкото. Осъзнах още, че властта е необходима, за да въведе ред, да се противопостави на върхлитащите ни отвсякъде хаос и ентропия, така проблемът за властта, за техниката, психологията и социалното развитие на властта се превърна в основна тема на моето творчество. Логично е да се запитаме дали езикът и Словото, освен всичко друго, са и власт. Да, словото е власт, защото с негова помощ ние повлияваме на себеподобните си – убеждаваме, манипулираме, можем да очерняме или да възвисяваме, при необходимост да издаваме присъда или да вдъхновяваме. Още в древността властелините и риторите са използвали езика и Словото, за да постигнат целите си и най-вече, за да утвърдят властта си. Колкото и да звучи измислено, ако се вгледаме внимателно в човека, ще забележим, че всички негови усилия и стратегии за бъдещето, пък и мимолетните му възжелания в настоящето са продиктувани и се подчиняват на копнежа му да властва... да властва на всяка цена над някого, над нещо, поне над някакво умение. Цялото наше разумно поведение е опит да овеществим и наложим своята власт. Забележете, поне половината от времето бебето плаче, не защото е гладно или подмокрено, а за да привлече вниманието на майка си и инстинктивно да упражни властта си над нея. Ако се замислим любовта е форма на власт, ала и омразата е власт, красотата е форма на власт, нашите изключителни умения, интелектът, познанието са форма на власт,

по-сетне високото обществено положение и големите, надменни пари се превръщат във всепроникваща власт, дори нищетата и страданието могат да бъдат форма на власт – сакатият просяк нарочно оголва отрязания си крак и така чрез своето нещастие властва над нас и ни принуждава да му дадем милостиня. Поради този нестихващ стремеж някои трупат безбрежно и неупотребимо богатство, други усъвършенстват своите познания и умения, трети при възможност стават откровени тирани. Дори изкуството е прекрасна форма на власт и ако се замислите, всеки голям писател, художник или композитор е един очарователен тиранин, но нима не е същото с всеки голям учен, който властва над нас със светлината на ума си, със своите прозрения, със знанията и откритията си. Заедно с езика стремежът към власт е най-универсалното човешко проявление. Но в по-късното си социално развитие проблемът с властта става неразрешим по простата причина, че дори в най-демократичното общество тези, които управляват, които упражняват властта, винаги са по-малко от тези, върху които е упражнявана тяхната власт, а това създава непрестанни противоречия и конфликти.

Уважаеми дами и господа,

Ще завърша с това, че езикът и особено написаното Слово ни събират и ни правят българи, въпреки всичките наши противоборства и несъгласия, те ни обединяват, сплотяват ни като народ! Вярвам, че Родината например не е в някакъв сантиментален спомен или в разчоплен, разкрасен от

вътрешната ни тъга пейзаж, тя е в езика. Истинската родина, тази която предизвиква нетърпимата носталгия, когато сме я напуснали, е в загубената близост между хората, следователно тя е в общуването и споделянето. Нека не прозвучи пресилено, но и в дълбините на вековното ни съществуване, и сега, и в бъдеще не оръжията, а родният език е бил и ще остане най-могъщият източник на национална сигурност. Християнската вяра и езикът са великите крепители на националното ни единство, те са ни помагали да оцелеем и са ни спасявали от изличение и забрава. А българският език, Словото, което мълвим в уплах и в саможертва, в страдание и в радост, в покруса и в победа съществува благодарение на величавия подвиг на двамата братя Кирил и Методий.

И сега, когато моите внуци, когато нашите деца запечат „Върви, народе възродени“, аз усещам да ме превземат същите тръпки на възторг и на смирение, очите ми отново се изпълват със сълзи и ужасно ми се иска да вярвам, че наистина ще имаме щастливо бъдеще, защото сме имали славно, изпълнено с духовно просветление минало. И ми се иска да кажа на моите внуци, на всички наши деца: „Вашето светло бъдеще е в просвещението и в знанието, днешните тридесет букви са божественото сияние, което е докоснало нашия народ, те са вашите ангели хранители и нека бдят над вас, сега и завинаги!“ Нека тези свети букви, тези осияйни ангели хранители да бдят неотстъпно над нашия вековен народ!

Честит празник дами и господа!

Михаил Станчев, Олга Вовк

НОВИ АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ ЗА НАЗАР КАРАЗИН

Публикуваните за пръв път документи от личното дело (т.нар. „полкови атестат“ – *бел. авт.*) на Назар Александрович Каразин – бащата на основателя на Харковския императорски университет Василий Назарович Каразин, се съхраняват в Руския държавен военноисторически архив (по-нататък РГВИА). Те позволяват да се запълнят липсващите празнини в изследванията за дворянския род Каразини в Руската империя, по-конкретно, при уточняване на етническия му произход, както и за ролята му като „специален агент“ на Екатерина II, от която той е изпратен в тила на турските войски, за да „повдигне възмущението“ сред славянските народи в Османската империя чрез разпространяването на „Възванието“ на Екатерина към тях. Именно в голяма част от документите, съхранени в личното дело на Н. А. Каразин, се описва подготовката му като разузнавач в Киево-Печорската лавра под псевдонима „Симеон Пътник“ – монах, пожелал да посети светите места на Балканите. Пак там, в лаврата, са подготвени над 100 екземпляра от възванието към славянските народи, известно като „Манифеста“ на Екатерина (чийто проект, според мнозина изследователи, е подготвен от самия Назар Александрович), които Каразин е трябвало да разпространи чрез мунтянския бан Первул Кантакузин, който живеел в Букурещ. Преди прехвърлянето му в Турция Каразин е произведен в чин подполковник от Екатерина, „предвид поръчаното му важно дело и свързаните с това опасности“ [1].

Анализът на документите от първенците на руската държава, запазени в личното дело на Н. А. Каразин, свидетелства за важната мисия, която му е възложена. Препоръчват го пенсионираният секунд-майор граф П. А. Румянцев, получил прякора „Задунайски“ за успехите си във войната с турците, и граф Алексей Орлов-Чесменски. Граф П. А. Румянцев пише на граф Н. И. Панин, оглавяващ руската външна политика по времето на Екатерина, че „приносителят на настоящото ми е познат и е благонадежден човек“, когото „на мен ми остава тайно да препоръчам на покровителството на Ваше Сиятелство, да бъде той използван по служба и приет с известно предимство“ [2].

Общо в делото на Н. А. Каразин се пазят копия и оригинали на 18 документа, датирани от 18 декември 1768 до 27 март 1769 г. Съдейки по интен-

зитета на кореспонденцията, работата е изисквала незабавно задействане. Това личи преди всичко от писмата на граф П. А. Румянцев и граф Н. И. Панин един до друг. Също така от рескриптите² на Екатерина II до граф П. А. Румянцев и княз А. М. Голицин, тогава главнокомандващ Първа руска армия във войната с турците, но предвид нерешителните му действия, отзован в Петербург и скоро заменен от генерал-аншеф П. А. Румянцев. В рескриптите императрицата обосновава необходимостта от разпространяване на възванието към славянските народи в Османската империя и съобщава за поставянето в тяхно разпореждане на вече подполковника Назар Каразин (званието, както посочихме, му е присвоено предсрочно), на когото е възложена важна мисия.

Ние открихме рескрипти на Екатерина до киевския генерал-губернатор Ф. М. Воейков и архимандрита на Киево-Печорската лавра Зосима Валкевич, в които императрицата възлага на губернатора и архимандрита да се преведе „Манифестът“ на руски, волошки (влахо-молдавски), славяносръбски, гръцки език и да се разпечатат по 100 екземпляра на всеки език в печатницата на Киево-Печорската лавра, като подчертава, че „използваните за отпечатването хора трябва да пазят строга тайна“ и че екземплярите трябва да се изпратят на княз А. М. Голицин и на граф П. А. Румянцев.

В посочените рескрипти Екатерина подчертава, че поводът да подготви и да изпрати манифеста ѝ е даден от Первул Кантакузин, велик спафарий (управител – *бел. авт.*) на Влахия, познат с Н. А. Каразин и готов с подкрепата на руските войски „да направи срещу турците възмущение“, за да могат славяните, живеещи в Турция, да се „присъединят

¹ В рубриката „Научен дял“ продължава от кн. 2 представянето на Центъра по балканистика и балкански изследвания „Марин Дринов“ към Харковския национален университет „Василий Каразин“. Статиите са подбрани и подредени от Центъра. Превод от руски език – Светлана Филчева.

² Рескрипт – лично послание на императрицата до високопоставени лица (членове на императорската фамилия, министри, митрополита и т.н.), в което се изразява благодарност или се възлага някакво поръчение.

към него в името на избавлението си от робството“.

Ние публикуваме писма на граф Н. И. Панин (на практика дублиращи рескриптите на императрицата) до граф З. Г. Чернишов, оглавяващ при Екатерина военното ведомство, до княз А. М. Голицин, граф П. А. Румянцев, киевския генерал-губернатор Ф. М. Воейков. В писмата си граф Панин разяснява възложената от Екатерина на подполковник Н. А. Каразин важна мисия, като изразява надежда, че „той (Каразин) по най-добрия начин ще се постарее да изпълни възложената му от императрицата специална мисия“. При това както Екатерина, така и граф Н. И. Панин вменят на гене-

рал-губернатора Ф. М. Воейков задължението „да приложи всички мерки за секретност“, да преведе и напечата на гореизброените езици „Манифеста“, да се отнесе към тази работа като към важна, изискваща „непроницаема важност“, и „незабележимо-то му (на Каразин) изпращане от Киев“.

Служителят в канцеларията на Киево-Печорската лавра Фьодор Онисимов, както се вижда от документите, лично (а не архимандрит Зосима – бел. авт.) докладва на императрицата при завършването на подготовката на Н. А. Каразин, при отпътуването му за турските земи и за изпълнението на възложената мисия, уповавайки се на Господа Бога и на добрия шанс.

Документ № 1

С рескрипт писма Генерала Анишефа Графа Петра Александровича Румянцева [3] из Глухова [4] от 12 декември 1768 г. до Его Сиятельству Графу Никите Ивановичу Панину [5] писано:

Податель сего по службе – мне знакомый и благонадежный человек. Обращаясь по своим делам через сей весь почти год в областях турецких, приобрел себе там знакомцев из наших единокоренников, и отобрал от некоторых из них обнадеживания, о которых он Вашему Сиятельству сам подробно донести честь иметь будет, мне – остается его тайно препоручить Вашего Сиятельства покровительству, чтоб он при его употреблении вами в службе с некоторым авантажем принят был³.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 572–572 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 2

Копия⁴

1764-го года ноября в 5-й день по Указу Ее Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны, Самодержицы Всероссийской, и прочая, и прочая, и прочая. Дан сей Ее Императорского Величества Указ из Государственной военной коллегии отставному от воинской и статской службы секунд майору Назару Александрову сыну Каразину [6], который служил в Ландмилицком конном Билярском полку [7] капитаном, и минувшего октября 21-го дня, поданным в Военную коллегию челобитием, с приложением данного ему заруками того полку штаб и обер офицеров аттестата, просил, чтоб его из службы Ее Императорского Величества уволить с награждением чина, а в том аттестате показано, от роду ему Каразину тридцати два лета, **в службе из болгарской нации** (подчертаването наше – бел. авт.), с 1749-го года, был капралом, ротным квартирмейстером, вахмистром, а прапорщиком 760-го января 1-го, в подпорутчики пожалован. За отменную против неприятеля поступку того ж 760-го ноября 25-го порутчиком 761-го мая 1-го, капитаном 763-го годов октября 6-го дня, во время своей службы в походах и на баталиях был, в 757-м в Виловской, в 758-м в Кистринской, в 759-м Палциховской и Франкфуртской, где в левую руку саблею ранен, в 760-м в кампании и в Берлинской экспедиции [8], где ранен же в правую ногу пулей, в 761-м году в бытности с полком в партии во время сражения с неприятелем взят был в полон, где и находился шесть месяцев, грамоте и писать достаточно умеет, в фергерах [9], криурехтах [10] и ни в каких по суду и без суда в штрафах ни за что не бывал, и по усердной его службе к повышению достоин, а сверх того генерал майор Черепов [11] присланным доношением своим объявил, что он Каразин по кондувиту [12] и по исправности в службе есть в числе лучших по корпусу офицеров, сказкою ж [13] Коллегии показал, что Каразин состоит в вечном Ее Императорского Величества подданстве.

³ В конкретния случай граф П. А. Румянцев-Задунайски, който лично познава Назар Александрович Каразин по служба, го препоръчва на граф Н. И. Панин, за да бъде използван за „специални цели“ и за изпълнение на тайни поръчения от императрица Екатерина II.

⁴ Копие на откъс от полковия атестат на Н. А. Каразин, засягащ неговия произход и воинската му служба в руската армия.

Того ради минувшего октября 21-го дня по Указу Ее Императорского Величества и по определению Государственной военной коллегии оной Каразин от военной и статской службы отстранен, и за добропорядочную его службу и полученные раны, и что он в вечном подданстве состоит награждением секунд майорского чина, на который присяга учинена и за повышение чина взято, и сим Ее Императорского Величества Указом отпущен на его пропитание, где он в России жить пожелает, и из полку выключен.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 576–577 об. Копия. Почерк писарский.

Документ № 3

Ее Императорскому Величеству Всеавгустейшей государыне моей Всеподданнейшее объявление

По паспорту Иностранной Вашего Императорского Величества коллегии, отпущен я был в отечество свое Болгарию для получения некоторого доставшегося после смерти дяди моего наследия, куда было сего года в марте месяце и отъехал. Но как скоро приехал я до границы Турецкой державы в Молдавию, то тамошнему владельцу показалось во мне подозрение. Вменен я был за точного шпиона.

Через что в городе Ясах [14] четыре сутки содержался в тюрьме, а напослед того двадцать один день, доселе Молдавский владелец с отечества моего забрал обо мне точные справки, на поруках я находился; и как всему тому моему объявлению справедливость сыскана, то отпущен я был подлежащим своим трактом. Переехавши в Молдавию и Мунтянскую землю [15] прибыл июля в последних числах к городу, находящемуся при реке Дунае Рушуку [16], в самое то время по той стороне Дуная в турецких городах началась к войне сумятица.

И так я, не доехавши своего отечества, возвратясь, принужден был убежища себе искать в Мунтянщине, в монастыре называемом Курте дела Арджеш [17]. И находящийся мне там того монастыря архимандрит Дамаскин, имея довольное приятство той земли с банном Первулом Кантакузином [18], не оставил его обо мне уведомить, который по его письму с города Букурешт [19], где он жительство имеет, нарочно, для свидания со мною приехал в помянутом монастыре. Помежду разговорами изъяснился в следующем своем предприятии.

Что когда б случилась России с турком война и по учинению российскому войску с турецким первой баталии вознамеривается он, Кантакузин, той Мунтянской земли со всем дворянством сделать против турчина возмущение сим порядком.

Бывший пред сим в Трансильвании [20] власный архимандрит Софроний, в прошлом 762-м году, упоротившись в превращении православия в унию, находящемуся в цесарской области католическому духовенству принужден был, сберегая себя от смерти, а народов – от повреждения закона, убежать в Мунтянию, которому от тамошнего мунтянского владельца определена архимандрия с обязательством, чтоб он, о выводе показанных с цесарской державы в Мунтянию Трансильвании власной народов, имел бы старание. И в том ему Софронию, и полная власть дана, и так он архимандрит с показанного году по ныне до пятнадцати тысяч душ, не желающих принять унию, своими трудами из Трансильвании власной в Мунтянщину вызвал; сверх же тех, из сформированных нынешним цесарем с показанных народов, двух гусарских да двух драгунских полков, действительно регулярные многим числом к нему архимандриту ежечасно дезертируют, которые как одни, так и другие под его ведомством в полной власти ныне состоят.

В таком обстоятельстве он найти вознамеривается из сих народов сведущих регулярство на первый зачин сего дела, употребить, коих ныне находится по объявлению его более тысячи человек, а к тем же самые мунтянские жители, как оные с природы военные да и почти все вооружены, единодушно избавляючись турецкого порабощения приумножатся, и так в коротком времени можно собрать войска до двадцати тысяч человек.

С которым войском он, Кантакузин, намерен, прежде всего, овладевши городом Букурештом, отнять близ оного находящиеся заготовленный турками на реке Дунае при местечке Ясаче с провиантом магазин и пресечь в всему транспорту в Константинополь и в другие, лежащие вниз по Дунаю места съестным припасом и другим приуготовлением, только с тем от стороны российской уверением, что как скоро помощью всещедрого Богароссийским войском турецкая армия разбита будет, так скоро он сие дело в совершенное действо произведет, и того ж бы времени российский корпус для обдержания упоминаемого места немедленно поспешил бы и обо всем том желает он с главнокомандующим российской армиею иметь сношение.

В лучшее же ободрение в сем деле показанных народов, просит он, Кантакузин, печатных на их языке, по числу тамошних провинций пятнадцати манифестов, а для рассылки оных в Болгарию, Ма-

кедонию, Босну, Герцеговину и в Албанию, и в самый Константинополь на славенском и на греческом диалектах, сколько можно оных побольше в каковой же силе ему тех манифестов потребно, точное содержание оной мною Его Сиятельству Графу Никите Ивановичу Панину письменно представлено.

И когда таковое его, Кантакузина, предприимлемое к высокославному Вашего Императорского Величества государству усердие принято будет во уважение просит он собственно от высочайшего Вашего Императорского Величества персоны в твердую себе уверенность повелительного письма со обнадеживанием тем, что когда в противном случае сие преднамерение не совершится по его желанию, чтоб он мог с фамилиею своею присягнуть под высокомонаршее покровительство.

Всеавгустейшей Государыни
Вашего Императорского Величества
Декабря 29 дня
1768 года
Всепопданнейший и послушный раб
Секунд майор Назар Каразин

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 578–579. Оригинал. Писано рукой Н. А. Каразина. Подпись-автограф.

Документ № 4

Представление отставного секунд-майора Назара Каразина, присланного сюда от Генерала Аншефа Графа Румянцева

По паспорту коллегии иностранных дел отпущен я был в отечество мое Болгарию, для получения оставшегося после смерти дяди моего наследия, куда было 1768-го года в марте месяце и отъехал, но как скоро приехал я до границ Турецкой державы в Молдавию, то тамошнему владельцу показалось во мне подозрение, и вменен я был за точного шпиона, через что в городе Ясах четыре сутки содержался в тюрьме, а после того двадцать один день, донележе¹⁷ молдавский владелец из отечества моего забрал обо мне точные справки, на поруках я находился, и как всему тому моему объявлению справедливость сыскана, то отпущен я был подлежащим трактом.

Переехавши Молдавию и Мунтянскую землю прибыл июля в последних числах к городу, находящемуся при реке Дунае Руццуку, в самое то время по той стороне Дуная в турецких городах началась к войне сумятица, – и так я, не доехавши до своего отечества, возвратясь, принужден был убежища себе искать в Мунтянщине, в монастыре называемом Курте дела Ардеш.

Когда я находился там, архимандрит того монастыря Дамаскин, имея довольное приятство той земли с банном Первулом Кантакузиным, не оставил его обо мне уведомить, которой по его письму из города Букурешт, где он жительство имеет, нарочно для свидания со мною приезжал в упомянутый монастырь.

Между разговорами изыскался он, что когда случится у России с турком война, то по его учинении российским войском с турецким первой баталии, вознамеривается он, Кантакузин, Мунтянской земли со всем дворянством сделать против турок возмущение следующими способами.

Бывший в Трансильвании власный, архимандрит Софроний, в прошлом 1762-м году, сопротивлявшись в превращении православия в унию, находящемуся в цесарской области католическому духовенству принужден был, сберегая себя от смерти, а народы – от повреждения закона, убежать в Мунтянию, которому от тамошнего мунтянского владельца определена архимандрия с таким обязательством, чтоб он, о выводе показанных из цесарской державы в Мунтянию Трансильвании власных народов, имел старание, в чем ему, Софронию, и полная власть дана, и так оный архимандрит с показанного году поныне до пятнадцати тысяч душ, не желающих принять унию, своими трудами из Трансильвании власных в Мунтянщину вызвал, сверх же тех, из сформированных нынешним цесарем из показанных народов, двух гусарских да двух драгунских полков, действительно регулярные многим числом к нему архимандрит ежечасно дезертируют, которые как одни, так и другие – под его ведомством в полной власти ныне состоят.

При таких обстоятельствах Кантакузин намерен из сих народов, сведущих регулярство на первый зачин сего дела употребить, – коих ныне находится – по объявлению его более тысячи человек, а к тому самые мунтянские жители, как оные с природы военные, да и почти все вооружены, единодушно избавляючись турецкого порабощения приумножатся, и так в коротком времени можно собрать войска до двадцати тысяч человек.

Сим войском он, Кантакузин, будет стараться, прежде всего, овладевши городом Букурештом, – отнять близ оного находящиеся заготовленной турками на реке Дунае при местечке Ясачи с провиантом

магазин и пресечь провоз оною рекою в Константинополь и в другие лежащие вниз по Дунаю места съестным припасом и другим приуготовлением, только с тем от стороны российской уверением, что как скоро помощью всещедрого Бога российским войском турецкая армия разбита будет, так скоро он сие дело в совершенное действо произведет, и того ж бы времени российский корпус для обдержания упоминаемого места немедленно поспешил бы и обо всем том желает он с главнокомандующим российской армиею иметь сношение.

В лучшее же ободрение в сем деле показанных народов просит он, Кантакузин, печатных на их языке, по числу тамошних провинций пятнадцати манифестов, а для рассылки оных в Болгарию, Македонию, Босну, Герцеговину и в Албанию, и в самый Константинополь на славенском и на греческом диалектах, сколько можно оных побольше, в каковой же силе ему те манифесты потребно, точное содержание оной мною Его Сиятельству Графу Никите Ивановичу Панину письменно представлено.

Когда же таковое его, Кантакузина, предприимлемое к высокославному Ее Императорского Величества государству усердие принято будет во уважение просит он собственно от высочайшего Ее Императорского Величества персоны в твердую себе уверенность повелительного письма со обнадеживанием тем, что если в противном случае сие преднамерение не совершится по его желанию, то б он мог с фамилиею своею присягнуть под высокомонаршее покровительство.

Впрочем, сей же майор словесно представил, что если Ее Императорскому Величеству всевысочайшее угодно будет предложение мунтянского бана Кантакузина принять, то его мнению не излишне было б послать к нему в поощрение при первом случае некоторые знаки, удостоверяющие его о всемилостивейшем Ее Императорского Величества благоволении, думая, что довольно будет изображенного на медали, какими жалуются казачьим атаманы и другие их начальники, а как все дело с начала происходить будет через вышеупомянутых двух архимандритов Софрония и Дамаскина, то равным образом за нужно почитает, чтоб и к ним послано было по кресту золотому не самой малой цены.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 584–588 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 5

Господин Бан⁵

Мы с особливым удовольствием уведомились, по случаю бытности перед сим в вашем месте вручителя сего майора Каразина, о похвальной вашей по православному нашему христианскому закону ревности, и приемлемом потому вами намерении воспользоваться обстоятельством настоящим между нашею империей и Портою Оттоманской войны, к избавлению вашего отечества и всех соседних оному христианских областей от поносного турецкого порабощения.

В самом деле, буде в какое время столь полезное для всего христианства, а особливо для славянских народов предприятие удобно начато и благополучно окончено быть может, что в настоящее военное, когда Порта по безбожному вероломству нарушила мир, и силы ее должны будут заниматься против наших войск, итак мы уверены, что вы и не оставите употребить к тому способов, какие только с вашей стороны найдутся, имея между тем сношения и с командующим нашею армиею генералом.

Все славянские народы, находящиеся в турецком подданстве, как известно, бедственную жизнь провозводят, да и самое их благочестие в утеснении и опасности, следовательно, сомневаться не можно, чтобы все они, или же, по крайней мере, весьма многие не предались с радостью в ваше предводительство.

А при таком их расположении, при попечении же распространяемом от вас на все то, что может служить к облегчению сего полезного и важного вида, с довольным основанием надеяться можно, что Господь Бог благословит вас великими утешами, и что сии народы должны будут вам своим избавлением.

Мы даем вам через сие знать, что по усердию нашему к православному христианскому закону и по соболезнованию о страждущих христианах, намерение ваше приобрело вам особое наше монаршее благоволение, и мы молим Господа Бога, о ниспослании на ваши подвиги, как до защищения святой Его церкви и закона касающиеся, всесильного своего благословения и помощи, намерении участия имеют и вам поспособствуют, каждому по кресту золотому, и препоручаем вам оные им отдать и обнадежить нашу монаршею милостию.

Подлинное письмо подписано собственною Ее Императорского Величества рукою тако: Екатерина.

В Санкт-Петербурге 19-го генваря 1769-го года.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 608–610. Оригинал. Почерк писарский.

⁵ Письмо на Екатерину II до Первул Кантакузин, предано му от Н. А. Каразин.

Документ № 6

С Каразиным⁶ послана к мунтянскому бану золотая медаль на коронацию Ее Императорского Величества в 50-т червонных, весом 40 з[олотников] и 65/98 доль, безушная весом 41 з[олотников] и 21/96 доль.

Кресты использованы для того, что они обложены жемчугом и другими цветными камешками. Ему самому на провоз от Его Сиятельства Графа Никиты Ивановича Панина дано четыреста червонных.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 611. Оригинал.

Документ № 7

Рескрипт к Генералу Аншефу Князю Голицыну [21]

Божею милостию Мы Екатерина Вторая Императрица и Самодержица Всероссийская и прочая, и прочая.

Нашему Генералу Аншефу Князю Голицыну.

Находящиеся под игом турецким, христианские⁷ православного исповедания народы, славянских поколений, сносят⁸ варварское и с древнею их славою несовместное порабощение, по большей части для того только, что по нынешним обстоятельствам, в какие они время от времени приведены, недостает им ни способов, ни предводительства к поправлению несчастливому своему жребия.

При возгоравшейся в 1711-м году между Всероссийскою Империею и Портою Оттоманскою, но вскоре и прекращенной войне, дед наш Государь Император Петр Первый по свойственной ему прозорливости видел, сколь полезны быть могли бы оные народы при тогдашних его предприятиях, а потому не оставил и действительно призывал их к общему содействию.

Короткое время, какое прошло между объявлением войны и заключением мира необходимым учинившегося, по случившейся тогда неблагоутешности, а при том и достаточные меры со стороны Порты предупредительно употребленные, удержали однако же славян от всяких покушений, один только тогдашний волоцкий господарь князь Кантемир воспользовался, как известно, дозволенным ему здесь убежищем.

Но при последней с Портою войне и совсем уже в помышлении не было о славянских народах, когда достигла здешняя армия, до главного молдавского города Яс, наступало такое время, в которое может быть они и без постороннего побуждения пришли б в движение, заключенный между тем мир вторично положил предел всем их дальновидностям.

Согласное с нами сих народов исповедание веры содержит их всегда в доброжелательстве к нашей империи, и несмотря на все прошедшие случаи питает ныне надеянием, что если когда-либо может настоящее их утесненное состояние перемениться на лучшее, то не иначе как нашим способствованием.

Служит сему в доказательство весьма убедительное учиненное нам, коль скоро решилась война, предложение от мунтянского бана Первула Кантакузина в городе Букоресте живущего, о произведении против турок возмущения по первой победе нашим оружием названных силами одерживаемой, причем он стараться будет овладеть городом Букорестом, захватить находящийся близ одного на Дунае при местечке Ясачиж магазин и пресечь провоз съестным припасам в Константинополь и вовсе вниз по Дунаю места, требование его при том такое, чтоб немедленно по исполнении им всего того прислан был к нему на подкрепление корпус наших войск, которым бы оные места удержать было можно.

При первом случае намерен он употребить к своему предприятию из трансильванцев Римской императрицы [22] подданных, а в Мунтянию по причине деланного им принуждения, чтоб соединились с Римскою церковью, вышедших, тех, которые действительно в регулярном войске служили.

По предъявлению бывшего в нашей службе и отставного из оной майора Назара Каразина, через которого бан сие предложение учинил, иметь быть всех их до пятнадцати тысяч человек, а последних до тысячи, но бан уповает, что потом с ним сами мунтянские жители, будучи от природы к войне склонны, соединятся во избавление от турецкого порабощения, и так в короткое время можно будет собрать войска до двадцати тысяч человек.

Но чтоб и все славянские народы, в турецком подданстве находящиеся, лучше ему веру подавать и в соглашение с ним вступать могли, для того просил он о присылке к нему печатных манифестов,

⁶ Разписка, издадена от канцелярия на императрицата на Н. А. Каразин и съдържаща списък на съкопценностите във вид на златен медал и пари, които той трябвало да предаде на П. Кантакузин.

⁷ Следва зачертана дума – „от гръцко“. Тук и нататък поправките са направени от граф Н. И. Панин.

⁸ Следва зачертана неразбираема дума.

возбуждающих оные воспользоваться настоящей войны обстоятельствами к свержению с себя ига, которые он по разным местам разошлет, в том числе и в самом Константинополе, а для себя просил письма за собственноручным нашим подписанием, с таким обнадеживанием, что если дела не по желанию обратятся, чтоб ему дозволено было с родом его в нашей империи и убежище.

Мы простирая попечение наше на все то, что успеху войны с вероломным неприятелем способствовать может, а по случаю оной желая в самом деле и тягости жребия единоверных нам народов, в турецком подданстве бедственно дни свои провождающих, сколько возможно облегчить, принимали уже намерение, когда еще и никакого со стороны их отзыва не имели, старания употребить ко внушению им таких мыслей, потому учиненное ныне от бана мунтянского предложение, как сходное с нашими видами и с собственною тамошних христиан пользою, к особливой нашей благоугодности касалось, и мы тем наипаче на его желания снизойти восхотели, чем оные конечно, нужны для предначинаемого и важного дела и его при том ободрения.

Здесь следует копия с нашего манифеста распряженного для всех вообще славянских турецкого подданства народов и с письма нашего к бану.

Мы повелели с сим письмом с печатными манифестами на русском, греческом, славяносербском и волоском языках отправить к нему того майора Каразина⁹, приняв его по-прежнему в нашу службу и всемилостивейше пожаловав подполковником в рассуждении порученного ему важного дела и соединенных с тем опасностей.

Он пробудет в Киеве, пока там манифест на славяносербский и волоский языки будет переведен и на оных и на русском языке напечатан литерами, в доходных книгах употребляемыми, которые славянам известнее, нежели употребляемые в гражданской печати, но на греческом языке будет здесь напечатан и в Киев прислан, а потом в монашеской одежде и под образом монаха болгарской нации в Печерской Лавре постригшегося и по имени Симеона Путнина, как он сам назваться пожелает и в чем и письменное свидетельство даст ему Печерской Лавры архимандрит, пробираться станет через Польшу в Мунтянию, а буде встречаться ему препятствия, то под именем купца прежде поедет из Польши в Трансильванию, чтоб оттуда в Мунтянию попасть¹⁰, наконец возвратиться к вам и уведомить об успехе порученной ему комиссии, которого по таком возвращении и имеете вы содержать при вашем столе для подобных и впредь посылок и употреблений.

Вы будете сноситься с баном мунтянским и подкреплять его в предприятиях, поскольку главнейшие ваши виды дозволит, стараясь сперва возбуждать его и к действительному исполнению обещания.

Нужда при первом случае больше в том состоит, чтоб брошенными к стати и ко времени искрами начать пожар, а потом оный уже по всем местам возгореться может. Ненависть славянских народов к туркам, их многочисленность и преданность по единоверию к нашей стороне, сделают на все отважными, когда от некоторых своих начальников в том будут предводительствуемы, а производимыми от вас операциями ободряемы, к чему також де много воспособствовать может и рассеяние по разным местам манифестов, которые к вам на всех вышеозначенных языках о нашего киевского генерала-губернатора доставлены¹¹ быть имеют.

О сем равным образом ныне же дано знать командующему и другой нашей армией генералу аншефу графу Румянцеву, дабы он со своей стороны при подающихся удобных случаях потому поступать мог. Дан в Санкт-Петербурге 23-го генваря 1769-го года.

Подлинный подписан собственною ее императорского величества рукою тако: Екатерина.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 612–617 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 8

Рескрипт к Генералу Аншефу Графу Румянцеву

Божией милостию, Мы Екатерина Вторая Императрица и Самодержица Всероссийская, и прочая, и прочая.

Нашему Генералу Аншефу Графу Румянцеву

Мы к особливой нашей благоугодности приемлем, что вы, выслушав явившегося к вам отставного майора Каразина предложения, касающиеся до славянских народов, в турецком подданстве живущих, и судя оных достойны быть нашего внимания, его самого сюда прислали для лучшего изъяснения.

Из приложенной при сем копии с отправленного рескрипта к Генералу Аншефу Князю Голицыну, уведомитеесь вы обстоятельно, какую мы потому приняли резолюцию, и каким образом она через того

⁹ Следва зачертана фраза.

¹⁰ Следва зачертана дума; „накрая“ е дописано над реда.

¹¹ Зачертана е думата „ще бъдат“.

же майора Каразина производима быть имеет воздействие, которого мы в рассуждении важности порученного ему дела и соединенных с тем опасностей всемилостивейше пожаловали в подполковники приняв по-прежнему в нашу службу.

Генерал Аншеф Князь Голицын как будет находиться ближе, нежели вы, к славянским народам, так и предоставляется ему иметь с ними потребное сношение, делать им поощрение к общему против неприятеля содействованию и в нужных случаях их прикреплять производимыми с его стороны операциями, но когда и вы способы к тому возымеете, равномерно сходно с теми же видами поступать будете, для чего и к вам из Киева пришлется несколько манифестов печатных на разных языках, которыми находящиеся под игом турецким христиане возбуждаются к свержению оного и к приобретению свободы и независимости при случае настоящей войны. Дан в Санкт-Петербурге. 23-го января 1769-го года.

Подлинной подписан собственною Ее Императорского Величества рукою тако: Екатерина.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 618–619. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 9

Рескрипт к Киевскому Генералу Губернатору Воейкову [23]

Божиею милостию Мы Екатерина Вторая Императрица и Самодержица Всероссийская, и прочая, и прочая.

Нашему Генералу Аншефу и Киевскому генералу губернатору Воейкову.

Прилагается при сем копия с Нашего манифеста, для христианских православного исповедания, а особливо славянских народов, в турецком подданстве живущих, содержание которого состоит в призывании и увещании их, чтоб они обстоятельством настоящей между Нашею империею и Портою Отоманскою войны пользовались и потщились свергнуть с себя отягощающее их поносное иго.

Вы имеете находящемуся в Киеве канцелярии советнику Веселицкому приказать перевести оной на волоский и славяносербской языки, и потом как на¹² них, так и на российском языке в типографии Киево-Печерской Лавры напечатать по сто экземпляров, а на греческом языке здесь будет напечатан и к вам прислан.

Нужная предосторожность, чтоб употребляемые к печатанию люди конечно соблюли тайну, от вашего распоряжения зависит будущее.

Большую часть их на разных языках печатных экземпляров препоручается вам отослать к¹³ Генералу Аншефу Князю Голицыну, а он спорядит Генералу ж Аншефу Графу Румянцеву.

Случай к таким с нашей стороны мерам подал нам мунтянский бан Первул Кантакузин, живущий в городе Букоресте, который через отставного из нашей службы майора Назара Каразина в Мунтянии за собственным своим делом бывшего, оказал готовность при подкреплении, чинимом от войск наших, сделать против турок возмущение, а чтоб славяне¹⁴ там лучше могли ему веру подать, пристать к нему и во избавление свое от порабощения, испрашивал манифеста, к тому их возбуждающего, а для себя за собственноручным нашим подписанием. Письма в такой силе, что если он в своем намерении не преуспеет и в отечестве своем с безопасностью остаться не может, то б дозволено было ему и с родом его убежище в Нашей империи.

Мы, приняв во уважение его представление на собственной славянских народов пользе основанное, а притом могущим облегчить много и нашего оружия успехи, повелели к нему с нашим письмом такого содержания, какого он желал, и с которого здесь копия прилагается, отправить оного майора Каразина, всемилостивейшее пожаловав его в рассуждении важности дела подполковником, и которому также имеете вы по несколько экземпляров манифеста на разных языках дать, чтоб он и доставил их Бану мунтянскому.

Для лучшей безопасности проезда и отвращения всякого подозрения, намерен он Каразин из Киева отправится в путь под образом монаха, и для того просил, чтоб Печерский Архимандрит¹⁵ снабдил его письменным свидетельством, будто он в Печерском монастыре пострижен, и по желанию его отпущен для странствования по святым местам.

Прилагается при сем свидетельство, какое он иметь желает.

¹² Зачертана е думата „на тези“.

¹³ Следва зачертана дума — „на нашия“.

¹⁴ Зачертано е словосъчетанието „при това начинание“.

¹⁵ Зачертани са думите „му дал“.

Вы объявите Печерскому Архимандриту наш указ, и потребуйте от него по сему или подобному образцу свидетельство, для снабжения подполковника Каразина, но чтоб он и манифест он скрытнее и удобнее провезти мог, надлежит их напечатать на самой тонкой бумаге посредственными литерами, и оставляя сколько возможно меньше порожнего по краям места.

Когда он из Киева отправится, донести вам сюда в свое время и уведомить Генерала Аншефа Князя Голицына, которому равно как и Генералу Аншефу Графу Румянцеву ныне о порученной ему комиссии отсюда знать дано. Дан в Санкт-Петербурге, 23-го Января 1769-го года.

Подлинной подписан собственной ее императорского величества рукою тако:

Екатерина.

При сем рескрипте послано манифестов на греческом языке сто экземпляров, которые в типографии Академии наук напечатаны, и прежде нежели рескрипт отправлен быть мог грекам, достало к напечатанию оные¹⁶.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 620–622 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 10

Свидетельство

Объявитель сего славяносербской нации, далматский уроженец, Венецианской республики поданный Симеон Путник, прибыв в 1765-м году по обещанию своему из отечества во святую и великую Киево-Печерскую Лавру для поклонения святым мощам, принял во оной по собственному изволению чин монашеский, а несть возжелал для спасения души своей путешествовать за границу в другие святые места. Того ради мы всех христианских земель и областей начальников духовных и мирских смиренно молим оному монаху Симеону в пути его чинить свободный пропуск, и дозволить пребывание в монастырях с христианским призрением, за что да воздаст сам Господь Бог.

Свидетельство сие дано за предписанием Киево-Печерской Лавры Архимандрита и с приложением оной Лавры печати.

В Киеве марта 26-го дня 1766-го года [24]

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 623–623 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 11

Милостивый Государь мой Граф Захар Григорьевич [25], (Чернышев Генерал Аншеф)¹⁷

В рассуждении полученных важных дел майору Назару Каразину в отставке поныне бывшему, Ее Императорское Величество изволила вчерашнего дня всемилостиво пожаловать его подполковником, с таким повелением, чтоб он счисляем был по прежнему в службе и пристать Генерала Аншефа Князя Голицына, о чем и рескрипт за собственноручным Ее Императорского Величества подписанием к сему Генералу отправляется. Я Вашему Сиятельству сообщаю о всевысочайшем соизволении, как для известия по военной коллегии, так и для того, чтобы новопожалованный подполковник как наискорее приведен был по обыкновению в верной службе к присяге.

Я пребываю с¹⁸ совершенным почтением и истинною привязанностию вашего сиятельства.

Всепокорный и всепослушный слуга Гр[аф] Н Панин

24-го января 1769-го года.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 624. Оригинал. Почерк писарский. Подпись-автограф.

Документ № 12

Милостивый Государь мой Князь Александр Михайлович, (Голицын Генерал Аншеф)¹⁹

Из отправленного к Вашему Сиятельству со вручителем сего подполковником Каразиным высочайшего Ея Императорского Величества рескрипта, обстоятельно изволите усмотреть о порученной ему комиссии, касающейся до славянских турецкого подданства народов.

¹⁶ Тази добавка е направена от граф Н. И. Панин.

¹⁷ Добавката в скобите е на граф Н. И. Панин.

¹⁸ Зачертана е думата „истински“.

¹⁹ Добавката в скобите е на граф Н. И. Панин.

Я уповаю, что он как сам себя к сему важному употреблению представил, то действительно стараться будет возложенное на него задание наилучшим образом исполнить, потому и рекомендую его Вашему Сиятельству.

По возвращении его из предстоящей посылки, Ваше Сиятельство, донося сюда о успехах оной, из того самого обстоятельства приметить, столь прочно и надежно он и впредь употреблен быть может, и какие меры со стороны вашей приняты были имеются и в действительному достижению принятого здесь намерения относительно помянутых народов.

Я пребываю с совершенным почтением и истинною преданностью Вашего сиятельства
Всепокорный и всепослушный слуга Гр [аф]. Н. Панин
Санкт-Петербург, 30 генваря 1769

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 625–625 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 13

*Милостивый Государь мой Граф Петр Александрович (Граф Румянцев Генерал Аншеф)*²⁰

Предложение майора Каразина, которого Ваше Сиятельство изволили мне рекомендовать, как по важности своей совершенного внимания достойно было, так я и не ставил сделать из того употребления.

Ваше Сиятельство изволите из получаемого чрез него самого высочайшего Ее Императорского Величества рескрипта усмотреть о всемилостивейшем к вам благоволении по причине его сюда присылки, а равным образом по препорученной ему комиссии с пожалованием его в подполковники.

Усердие его тем довольно засвидетельствованное, что он торопился открыть Вашему Сиятельству примеченные им в бытности за границею обстоятельства, и что готовым себя представил и к исполнению касающихся до того видов, подает надежду, что он наилучшим образом стараться будет возложенное на него надеяние и самим делом подтвердит.

Я пребываю в совершенном почтении и истинной преданности.

Вашего сиятельства всепокорный и всепослушный слуга

Гр[аф] Н. Панин.

Санкт-Петербург, 30 генваря 1769

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 626–626 об. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 14

*Милостивый Государь мой Федор Матвеевич
(Воейков Генерал Аншеф Киевский Генерал Губернатор)*²¹

Ваше Превосходительство, получите высочайший Ее Императорского Величества рескрипт от вручителя сего подполковника Каразина о порученной ему комиссии, до славянских народов касающейся, из которого изволите усмотреть, что ему для того нужно будет иметь от Печерского Архимандрита свидетельство, а прежде нежели из вашего места отправится, перевести и напечатать там на российском, славяносербском и волоском языках манифест для оных народов расположенный, который в том намерении при рескрипте и приложен в копии.

Дело самое важное и требующее непроницаемой тайности, а не меньше и предупреждения и малейший повод к догадкам и в рассуждении назначенного к тому человека, пока он в Киеве пробудет.

Ваше Превосходительство наилучше можете знать, какие меры приняты быть²² имеют, как к тому, так и к бесприметному его из Киева выпровождению, почему и нужды их признаны ни в каких, сколько до сего принадлежит, изъяснения входят, ведая, что вы надежнейшие средства употребить изволите.

Я пребываю с совершенным почтением и преданностью.

²⁰ Добавката в скобите е на граф Н. И. Панин.

²¹ Добавката в скобите е на граф Н. И. Панин.

²² Зачертана е думата „може“.

Вашего высокопревосходительства всепокорный и всепослушный слуга.
Гр [аф] Н. Панин.
Санкт-Петербург [1769]
Подполковник Каразин получил экспедицию, и все к тому принадлежащее также и подорожное [нечетливо] почтовым до Киева. [нечетливо] 30 Генваря 1769 года²³.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 627–628. Оригинал. Почерк писарский.

Документ № 15

Всепресветлейшая Державнейшая Великая Государыня Императрица и Самодержица Всероссийская.

Государыня всемилостивейшая!

Всевысочайший Вашего Императорского Величества Указ за собственноручным подписанием от 23-го прошедшего генваря месяца с приложениями, я удостоился 16 числа сего исправно получить. Всеподданнейшее исполнение оного следующее доношу. Канцелярии советником Веселицким манифест на оба языка переведен. Киево-Печерской Лавры Архимандриту Зосиме все высочайшее повеление Вашего Императорского Величества объявлено, который с особым подобострастием соизволение Вашего Императорского Величества исполнить весьма охотным оказался. Все предосторожности к соблюдению тайны взяты и распоряжения к скорому напечатанию оных учинены, ибо для волоского языка против российских букв две лишние надобны, которые также сегодня поспеют. А 23-го сего тиснение действительно начнется, по окончании которого всемилостивейшее повеленным образом командующим армиями Вашего Императорского Величества генералам, сколько на каждом языке экземпляр отослано и когда подполковник Каразин отсюда отправлен будет, Вашему Императорскому Величеству раболепнейше донести долженствую, а вышеупомянутым генералам сообщить не премину.

Вашего императорского величества всеподданнейший раб Федор Онисимов.

Киев, 22 февраля 1769 года

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 629–629 об. Оригинал. Почерк писарский. Подпись-автограф.

Документ № 16

Сиятельнейший Граф, Милостивый Государь мой Граф Никита Иванович!

Вашего Графского Сиятельства всепочтеннейшее писание от 30 минувшего генваря, я имел честь через подполковника Каразина исправно получить, по которому елико принадлежало до перевода и печатания манифеста, тоже и до отправления реченного подполковника повеленным мне образом, то все уже так распоряжено, как лучше придумать можно было, ибо из типографии нарочно тиски в особую палату внесены, наборщик с четырьмя помощниками неграмотными по приводу к присяге под дирекцією Канцелярии советника Веселицкого к тому определены; и так уповаю, что сие дело пожеланным успехом окончится и реченный подполковник вскоре в путь отправится, как Ваше Графское Сиятельство из сегодняшней моей о том реляции благосклонейше усмотреть изволите.

С прочим препоручая себя покровительству Вашего Графского Сиятельства с наисовершеннейшим высокопочтанием и истиннейшею преданностью навсегда пребуду.

Милостивый государь мой!

Вашего графского сиятельства всепокорнейший верный слуга Федор Онисимов.

Киев, 22 февраля 1769 года

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 630–630 об. Оригинал. Почерк писарский. Подпись-автограф.

²³ Добавката в скобите е на граф Н. И. Панин.

Документ № 17

Копия²⁴

Святых великих чудотворных Лавры Печерския Киевския архимандрит Зосима Валькевич [26]

Всем чтущим и слышащим сие правоверным христианам желая от дому Богоматерня сея святых Лавры благословения известно творим; что предьявитель сего славяносербской нации далматской уроженец Венецианской республики, подданный Симеон Путник прибыл в 1765 году по обещанию своему из отечества в нашу Лавру для поклонения святым мощам, принял во оной по собственному изволению чин монашеский, а ныне возжелал для спасения души своей путешествовать за границу в другие святые места; того радимы всех христианских земель и областей, начальников духовных и мирских смиренно молим, оному монаху Симеону в пути его чинить свободный пропуск, и дозволить пребывание в монастырях с христианским призрением, за что да воздаст сам Господь Бог в Троице прославляемый. Писалось сие в святой Киево-Печерской Лавре и нашею рукою, и печатью Лаврской утверждено.

Марта 26 дня 1766 года [27]

С подлинным чита: канцелярист Федор Онисимов.

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 636. Оригинал. Почерк писарский. Подпись-автограф.

Документ № 18

**Всепресветлейшая Державнейшая Великая Государыня Императрица
и Самодержица Всероссийская**

Государыня всемилостивейшая!

Вашему Императорскому Величеству от 4 сего всеподданнейше донесено, яко манифесты из печати вышли всевысочайше повеленным образом главнокомандующим обеими армиями генералом из оных на каждом языке по несколько экземпляров при сообщении отослано, и что подполковник Каразин к отъезду в дальнейший путь готовится. А теперь по рабском исполнении всевысочайшего Вашего Императорского Величества Указа относительно его отправления, с глубочайшим благоговением присовокупить осмеливаюсь: что упомянутый подполковник по исправлению надобной ему одежды и прочего, что до безопаснейшего продолжения его странствования к городу Букурешты принадлежало, 14-го числа сего ж месяца от сюда в обыкновенном своем одеянии по почте отправился и следовать имеет на Латычев [28], оставляя Каменец-Подольский [29] гораздо влево, дабы иногда конфедератам или турецким по Днестру разездом не попасться, а у последнего войск Вашего Императорского Величества форпоста намерен он командиру оного оставить свое платье и, переодевшись в иноческое, в образе монаха, через Галицкий уезд пробираться к пустынному монастырю, называемому Великий Скит, которой в реченном уезде на самой границе в горах, против того места, где к Трансильвании Молдавия примкнута. При себе явного имеет данное ему от архимандрита Киево-Печерской Лавры письменное свидетельство, один старый Псалтырь, в досках, в которой весьма неприметно скрыта грамота к бану, одну такую деревянную флягу, в каковых странствующие тамошних краев иноки для утоления в пути жажды обыкновенно воду держат. Она сделана двудонная и служит к сохранению посылок, одни четки, и один из простого дерева монашеский посох, в коем вместились по десяти экземпляров манифеста на греческом, славенносербском и волоском языках. По прибытии его в сем приборе в помянутый пустынный монастырь выпросить намерен у тамошнего начальника, яко состоявшего под ведомством знаменитого в Молдавии Сочавского монастыря [30] одного себе спутника для препровождения до оного, откуда он посредством способствования Архимандрита уповает безопасно препровождения быть даже до города Букурешта или до того места, где бан Кантакузин находится будет.

Ваше Императорское Величество, из сего моего всеподданнейшего доношения, всемилостивейше усмотреть изволите, что сей посланный в бытность его здесь, уважая критические обстоятельства и нужность своей комиссии старался все то, елико до безпечного продолжения его пути и скрытия своего предприятия касаться могло, наилучше распорядить, избирая ближайшие способы, кои только придуманы быть могли в свою предосторожность, но со всем тем, удача в его предприятии, кажется, подвержена немалой опасности и зависит от жребия, который со временем откроется.

Вашего Императорского Величества всеподданнейший раб Федор Онисимов.

Киев. 27 марта 1769 года

РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 637–638. Оригинал. Почерк писарский. Подпись-автограф.

²⁴ Написано е от ръката на граф Ф. Онисимов.

БЕЛЕЖКИ

- [1] Руски държавен военноисторически архив (по-нататък РГВИА), ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 616.
- [2] РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 572–572 об.
- [3] Пьотър Александрович Румянцев-Задунайски (1725 – 1796) – пълководец и военен теоретик, държавен деец. Граф (1744). По време на руско-турската война 1768 – 1774 г. командва Втора, а впоследствие и Първа армия. Под негово командване войските нанасят поредица съкрушителни удари по отрядите на неприятеля. Фелдмаршал (1770). От 1764 г. е президент на Втора малоруска колегия, генерал-губернатор на Малорусия и Слободско-Украинска губерния, генерал-губернатор на Харковското наместничество (1780 – 1781). Погребан е в Киево-Печорската лавра.
- [4] Глухов – град в североизточната част на Украйна (разположен е на територията на Сумска област). От 1708 г. е столица на Левобрежната Украйна, резиденция на гетманите И. Скоропадски, Д. Апостол и К. Разумовски. Тук са базирани Първата (1722 – 1727) и Втората (1764 – 1782) малоруска колегия.
- [5] Никита Иванович Панин (1718 – 1783) – държавен деец, дипломат. Граф. През първите две десетилетия от управлението на Екатерина II (1762 – 1783) е главният ѝ съветник и ръководител на външнополитическото ведомство.
- [6] Назар Александрович Каразин (1731 – 1783) – офицер от руската армия. По време на руско-турската война от 1768 – 1774 г. е произведен в чин подполковник и в началото на 1769 г. е изпратен със специална разузнавателна мисия на Балканите (за подготовката и изпълнението на тази задача разказват публикуваните тук документи). В Адрианопол (днес гр. Едирне в Турция) е арестуван, докато прекопира плана на крепостта. Заплашва го смъртна присъда, но Н. А. Каразин успява да избяга и да се завърне в Русия. Тук той донася записи и планове на турските крепости. През есента на 1769 г. се връща на Балканите и оглавява отряд от арнаути (албанци, изповядващи православната вяра). На 18 октомври 1769 г. отрядът, командван от Каразин, завзема Букурещ, което има голямо значение за хода на военната кампания. Тази операция обаче не е подготвена както трябва, поради което отрядът е обкръжен в манастира Комана на тридесетина километра от Букурещ и почти напълно унищожен. С указ от 3 декември 1770 г. Н. А. Каразин е произведен в чин полковник и като такъв е пенсиониран и награден с 6000 рубли. Малко преди това, на 19 октомври 1770 г., той получава като награда село Кручик и малкото селце Основинци в Ахтирска провинция на Слободско-Украинската губерния (днес се намират на територията на Богодуховски и Краснокутски район на Харковска област, Украйна). Деца: Василий Назарович Каразин (1773 – 1842) – виден учен и общественик, основател на най-стария на територията на Надднепровска Украйна Харковски университет (1804); Иван Назарович Каразин (1780 – 1836) – основател на един от най-старите в Украйна Краснокутски ландшафтен дендрологичен парк (1809).
- [7] Ландмилицки полкове – съществували в Русия през XVIII в. особен род войски, които носели граничната служба в различни райони (Санктпетербургска, Украинска, Закамска, Сибирска, Смоленска ландмилиция и др.). Към 1733 г. в състава на Закамската ландмилиция, действаща на територията на съвременното Оренбургие (РФ), са сформирани Билярски, Сергиевски и Шешмински конен полк, а също и Алексеевски пехотен полк.
- [8] Става дума за битките от Седемгодишната война (1756 – 1763): обсадата на Кюстрин, сраженията при Палциг и Кунерсдорф, Берлинската експедиция.
- [9] Фергер – етап от съдебното следствие; част от съдебния процес, появила се в руското военно-уголовно съдопроизводство в началото на 1710 г.
- [10] Кригерехт – военен съд, учреден с Военния устав на Петър I от 1716 г.
- [11] Гаврила Петрович Черепов (1720 – не по-рано от 1774) – военен деец, генерал-майор (1763). Взема участие в руско-шведската (1741 – 1743) и в Седемгодишната война.
- [12] Кондуит (кондуитно списание) – списание, в което се вписват лошите постъпки на учениците. За пръв път кондуитите са въведени в средата на XIX в. в Германия по предложение на Йохан Фридрих Хербарт. Използват се също и в Руската империя в гимназиите, духовните учебни заведения и кадетските корпуси.
- [13] Ревизки приказки – документи, отразяващи резултатите от преброяването на облагаемото население (ревизии) в Руската империя през XVIII – първата половина на XIX в.
- [14] Яш – един от най-големите градове в Румъния, разположен в източната ѝ част. През 1572 – 1861 г. е столица на Молдавското княжество.
- [15] Мунтения – историческа област в югоизточната част на Румъния (на територията на бивша Влахия), ограничена от реките Дунав и Олт, а също и от Карпатите. Най-големият град в региона е Букурещ.
- [16] Русе (Русчук) – град в северната част на България, най-голямото българско пристанище на Дунав. По времето на руско-турските войни през XIX в. нееднократно става арена на жестоки сражения.
- [17] Куртя де Арджеш – град в южната част на Румъния. През 1330 – 1418 г. е столица на Княжество Влахия. От 1359 г. градът също така е и център на Унгро-Влашката митрополия. Единоименният манастир е основан от Нягое I Басараб между 1515 и 1517 г. Перлата на манастира е Успенският архиерейски храм – главният храм във Влашко през XVI в. През последната четвърт на XIX в. храмът е трансформиран в гробница на румънските крале.
- [18] Первул (Пров) Кантакузин (? – 1770) – велик спатарий (управител) на Влахия. Загива в сражение с турците, опитвайки се да спаси руския отряд, обсаден в манастира Комана (намира се между градовете Букурещ и Джурджу).
- [19] Букурещ – столица и най-голям град на Румъния. От 1659 до 1861 г. е бил столица на Княжество Влахия.
- [20] Трансилвания – историческа област, населена предимно с етнически унгарци, в северозападната част на Румъния. На тази територия от 1570 г. съществува Княжество Трансилвания, което през XVII в. е подчинено на Хабсбургската монархия.
- [21] Александър Михайлович Голицин (1718 – 1783) – военен деец, дипломат. Генерал-фелдмаршал

- (1769), княз. В началото на руско-турската война от 1768 – 1774 г. командва Първа руска армия. През 1768 г. командваните от него войски разгромяват край Хотин турската армия на Караман паша, но не превземат крепостта. През лятото на 1769 г. той е отзован в Петербург, но преди отпътуването си успява да нанесе поражение на войските на Молдованджа паша, което отваря възможност на руските войски да завземат Хотин и Яш. Петербургски генерал-губернатор (1775; 1780 – 1783).
- [22] Мария Терезия (1717 – 1780) – императрица на Свещената Римска империя, основателка на Лотарингския клон на Хабсбургската династия.
- [23] Фьодор Матвеевич Воейков (1703 – 1778) – военен и държавен деец, дипломат. Генерал-аншеф (1763). В периода 1766 – 1775 г. е Киевски и Новорусийски генерал-губернатор.
- [24] Вероятно датата на подписването на документа е умишлено изкривена от конспиративни съображения. Съпоставката с други източници дава възможност този документ да бъде датиран през март 1769 г.
- [25] Захар Григориевич Чернишов (1722 – 1784) – военен и държавен деец. Генерал-фелдмаршал (1773), граф. В периода 1763 – 1774 г. е президент на Военната колегия. Първи Могилевски и Полоцки генерал-губернатор (1772 – 1782), главнокомандващ в Москва и Московска губерния (1782 – 1784).
- [26] Архимандрит Зосима (Захарий Степанович Валкевич, 1719 – 1793) – църковен деец. През 1762 – 1786 г. е настоятел на Киево-Печорската лавра, погребан е на нейна територия.
- [27] Можем да предположим, че датирането на документа е умишлено изкривено от конспиративни съображения. Съпоставката с други източници дава възможност този документ да бъде датиран през март 1769 г.
- [28] Летичев – селище от градски тип в западната част на Украйна (на територията на Хмельницька област). До края на XVIII в. влиза в състава на Реч Посполита.
- [29] Каменец Подолски – град в западната част на Украйна (административно се отнася към Хмельницька област), разположен на река Смотрич – ляв приток на Днестър. До 1793 г. влиза в състава на Реч Посполита, намира се близо до границата с Молдавското княжество.
- [30] Град Сучава (Сочава) се намира на територията на съвременна Румъния. В периода 1365 – 1565 г. е столица на Молдавското княжество. Сочавският манастир е основан през 1585 г. В църквата „Възнесение Господне“ се съхраняват мощите на св. великомъченик Йоан Нови Сочавски, който е особено почитан в Румъния. През 2010 г. манастирът е включен в Списъка на световното наследство на ЮНЕСКО.

Michail Stanchev, Olga Vovk

NEW ARCHIVAL MATERIALS FOR NAZAR KARAZIN

(Abstract)

New documents from the Russian State Military Historical Archive (Rossiiskii gosudarstvennyi voenno-istoricheskii arkhiv – RGVIA) from Nazar Alexandrovich Karazin's personal file (“passport certificate”) are published in the article for the first time in a historical literature. Nazar Alexandrovich Karazin is the father of Vasily Nazarovich Karazin who is the founder of the Kharkov Imperial University. Chronological framework of these documents covers the period from 18 December, 1768 to 27 March, 1769. They discover the process of preparing an important mission that N. A. Karazin was responsible for in the Balkans, namely for penetrating the Ottoman Empire territory to conduct propaganda work among minded Balkan Christians and to ensure the preparation of an anti-Turkish uprising. The documents emphasize

an important role of N. A. Karazin as the “agent” of Catherine the Great in the Russian-Turkish war of 1768-1774. Moreover, they give an opportunity to shed further light on the issue of the Karazin's family ethnicity, about which long discussions are held. The corpus of documents of this article is a valuable source on the history of Russian-Turkish relations at the end of the 18th century. It also allows us to clarify and supplement the “family history” of one of the oldest Balkan families, whose representatives made a significant contribution to the development of social and cultural life of many modern European countries (Bulgaria, Ukraine, Russia, etc.).

Key words: new documents, Nazar Karazin, Catherine the Great, the Russian-Turkish war

Correspondence address:

Michail Stanchev, Doctor of science (History)
Full Professor, V. N. Karazin Kharkov National University
Olha Vovk, PhD of History
V. N. Karazin Kharkiv National University
61000 Kharkiv, Ukraine
E-mail: stanchev.m@gmail.com
E-mail: o.vovk.88@gmail.com

Дмитро Миколенко

СТЕФАН СТАМБОЛОВ В ПОЛИТИКАТА НА ПАМЕТА И В НАУЧНИЯ ДИСКУРС НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ

Стефан Стамболов (1854 – 1895) безусловно е една от най-значимите фигури в българската история през последната четвърт на XIX в. В решаващ за страната момент, в периода на формиране на държавността, той излиза на политическата сцена. Това става през 1886 г. след преврат, организиран от проруски настроени офицери в българската войска, решили в угода на Санкт Петербург да отстранят от власт княз Александър I Батенберг. Ст. Стамболов, по това време председател на Народното събрание, не подкрепя заговорниците, а организира контрапреврат с цел запазване на трона на законно избрания монарх. Побеждавайки в това противопоставяне, през 1886 – 1887 г. той оглавява Регентския съвет – колективен орган за реализиране пълномощията на държавния глава, създаден след „доброволното“ (под натиска на руския император) отричане на Батенберг от княжеския престол. Заемайки тази длъжност, Стамболов се стреми да ограничи влиянието на Руската империя върху вътрешните работи на Княжеството, включително и да пресече нейните опити за намеса при възкачването на трона в България на принц Фердинанд Сакскобургготски. Принципната му позиция относно взаимоотношенията със Санкт Петербург, а също и нежеланието на Империята да направи компромиси и да вземе под внимание стремежите на София довеждат до разрива в двустранните им отношения през 1886 г.

През 1887 – 1894 г. Стамболов оглавява правителството в страната. Реализирайки властовите си пълномощия, той използва авторитарни методи на управление, вследствие на което известна част от обществеността го възприема като диктатор. Обратната страна на дейността му като политик са съществените успехи на България в модернизирването на икономиката и развитието на пазарните отношения през този период. Освен това правителството на „стамболовистите“ постига отстъпки от Портата при решаването на македоно-одринския проблем в своя полза. Въпреки старанията на Русия да изолира Княжеството на международната арена, то успява да установи контакти с Австро-Унгария и Великобритания и да си осигури тяхната подкрепа по някои външнополитически въпроси.

Дейността на Стамболов е доста широко осветена в историографията на различни страни. Запад-

ноевропейските и американските автори на научни изследвания оценяват предимно положително инициативите му като политик [1, 2], аргументирайки позицията си с това, че Стамболов съдейства за укрепване независимостта на Княжеството и за неговото преориентиране на Запад, прави много за превръщането на изостаналата аграрна страна в европейска държава. Руската дореволюционна и съветската историография създават негативен образ на политика, чиято дейност предопределя разрива в отношенията със Санкт Петербург и води до установяването на терористичен режим в България [3, 4]. Съвременните руски и украински учени преразглеждат оценъчния подход на съветските изследователи. Дейността на Стамболов се анализира предимно в контекста на строителството на националната държавност, а също и на икономическата и социалната модернизация. Като при това по-често се подчертават именно заслугите на бившия регент и министър-председател. В българската историография различни аспекти от политиката на Стамболов са тълкувани нееднозначно. Едни учени го смятат за национален герой и спасител на страната [5, 6], други го наричат „узурпатор“, „диктатор“ и „русофоб“ [7]. В периода на Народна република България (НРБ), когато не съществува алтернатива на взаимоотношенията със СССР, а в науката доминира марксистката идеология, начинанията на Стамболов се свързват с класовите стремежи на буржоазията [8, 9, 10]. И въпреки че през 60-те – 80-те години на XX в. българските учени все по-често излизат от рамките на общоприетия канон за интерпретиране ролята на политика в строителството на държавата, подчертавайки неговите заслуги в националноосвободителната борба и в защитата на интересите на родината [11, 12], повечето от тях остават верни на установените в историографията оценки.

Целта на тази статия е изучаването на процеса на използване на дейността на Стамболов в политиката на паметта в България след „кадифената революция“ от 1989 – 1990 г. Затова прилагаме концепцията за „колективната памет“, формулирана за пръв път от френския социолог и психолог Морис Халбвакс през 20-те години на XX в. Съгласно тази концепция процесът на запомняне на информация от индивида се определя от неговата

принадлежност към социума, а комеморацията – съзнателен акт на предаване на мирогледно значима информация от миналото чрез увековечаване на определени личности и събития по пътя на създаване на „места на памет“ (мнемотопи), е свързана със стереотипите и мнемотопите на традицията [13, с. 16]. В началото на 80-те години нов живот на концепцията за паметта вдъхва френският учен Пиер Нора. Според неговата теория колективната памет, в нашия случай за дейността на Стамболов, се концентрира и представя в т.нар. „места на памет“ – точки, в които се формира паметта на обществото [14].

Вече след трагичната смърт на Стамболов през 1895 г. колективната представа за него се използва в „политиката на паметта“. Ние разглеждаме това понятие като използване на историческото минало за легитимиране, т.е. признаване на значимостта на обществено-политическата реалност на определени процеси при строежа на държавността [15, с. 118]. Самото то и неговото определение се появяват във Федерална република Германия в средата на 80-те години, по време на т.нар. „голяма дискусия на историците“ по въпросите, свързани с причините за установяването на нацистката диктатура и извършването на акциите на Холокоста.

Още в края на XIX в. свой вариант на политиката на паметта предлагат последователите на Стамболов – членове на Народнолибералната партия (НЛП), които активно пропагандират своя поглед върху ролята на основателя на тяхната партия в политическите и социално-икономическите процеси по времето на пребиваването му на високи държавни постове през 1886 – 1894 г. Целесъобразността от реализирането на неговите инициативи в периодите, когато са на власт: през 1899, 1903 – 1908 и 1913 – 1918 г., те обосновават с положителния опит от осъществяването им при управлението на Стамболов [16, 17]. Докато техните опоненти – представителите на т.нар. „русофилски“ организации, разпространяват противоположна версия за приноса на бившия регент/министър-председател за развитието на България, опитвайки се да дискредитират и самия политик, и неговите последователи [18].

В периода на НРБ за Стамболов няма място в пантеона на националните герои, защото „защитникът на интересите на буржоазната класа“ и „русофоб“ не се вписва в идеологическите канони на комунистическия режим [19, с. 3]. Чак след „кадифената революция“ интересът към дейността му започва да нараства. Това се определя, първо, от недостатъчната изученост на отделни аспекти на неговата политика, и второ, от социално-икономическата и морална криза в българското общество след събитията от края на 1980 – началото на 90-те години. Всичко това обуславя необходимостта от търсене в миналото на страната на ориентири, способни да обосноват новия вектор в развитието на България, стъпила на пътя на възрождането

на националната държава и на постепенната прозападна преориентация [20, с. 358; 21, с. 39]. Ст. Стамболов с неговите вътрешнополитически инициативи и международен курс като никои друг е подходящ за тази роля.

В поредицата от масови митинги и политически акции от периода на „кадифената революция“ в България се случва важно събитие, свързано с темата на нашето изследване. През 1990 г. на Централните софийски гробища е възстановен гробът на Стамболов, който до този момент е доста занемарен и изоставен. На състоялия се на 8 юли многолюден митинг по случай приключването на възстановителните работи сред представителите на либерално настроените обществени организации в страната и на Българската православна църква, а също и обикновени граждани, симпатизиращи на известния политически деец, присъстват и членове на създадената на 21 януари същата година Народнолиберална партия „Стефан Стамболов“ начело с техния лидер – възпитаник на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ Христо Атанасов [22]. Позиционирайки се като приемничка на прекратилата дейността си през 1920 г. Народнолиберална партия, просъществувалата до 1998 г. политическа сила, се бори за демократични преобразования в държавата и за проевропейски курс.

В края на 80-те години с активна обществена и научна дейност се захваща бившият сътрудник на Държавна сигурност на НРБ, предприемачът, историк и изкуствовед Димитър Иванов. През 1991 г. той заедно с други патриоти – интелектуалци и представители на зараждащия се български бизнес, създават обществената организация Национален клуб „Стефан Стамболов“ и провъзгласяват за своя цел „отстояването на патриотичните ценности и идеали на България, нейната национална идентичност и силна държавност“ [23, с. 7]. Давайки нееднократно оценка на текущата политическа ситуация в България в свои изказвания и публикации, Д. Иванов оценява положително осъществяваните от управляващите пазарни реформи и демокрация и посочва като главна задача на властта консолидирането на политическата система чрез издигането на силен лидер, подобен на Стамболов. В една от своите работи Д. Иванов акцентира вниманието върху присъщите на научните трудове на изследователите от времето на НРБ противоположности при разкриването на образа на Стамболов: той ту е герой революционер, либерал и демократ, ту е националреволюционер и буржоазен деец. Авторът смята, че „характеризирането (от историците марксисти – Д.М.) на управлението на Стамболов като процес на лична морална и интелектуална деградация е ненаучно“. В други свои изследвания [24, 25, 26] Д. Иванов се съсредоточава върху по-рано неотразени достатъчно аспекти от политиката на Стамболов. Той опровергава разпространеното твърдение, че за

регента/министър-председателя са „били присъщи нерешителност и рязка смяна на възгледите“. Авторът е убеден, че участникът в Старозагорското (1875) и Априлското (1876) въстание винаги е бил последователен в действията си, а резултатът от неговата дейност начело на най-важния орган на изпълнителната власт е процъфтяването на българската нация, тъй като започнатите от него инициативи съдействат за развитието на икономиката и културата на страната. Преследванията на опонентите и натискът върху техния електорат, към които постоянно прибегвал кабинетът на Ст. Стамболов по време на избори, според Д. Иванов винаги имали законно основание [24, с. 206].

Въпроси, касаещи дейността на политика, анализира в разглеждания от нас период и Енчо Матеев. По повод външнополитическата ориентация на оглавявания Регентския съвет в една от своите работи авторът отбелязва: „Стамболов никога не поставя под съмнение заслугите на Русия за освобождението на България, а тръгва против волята на Санкт Петербург, защото го изискват държавните интереси. През 1886 г. Княжеството е изправено пред избор – или да си проправи път към независимостта и свободата, или да се превърне в подвластна територия. Предпочитайки първото, Стамболов постъпва мъдро“. Разсъждавайки върху последиците от управлението на „стамболовистите“ в по-нататъшното развитие на страната, Е. Матеев се опитва да оправдае техния лидер за това, че по времето на своето пребиваване начело на Регентския съвет той качва на българския престол Кобурга: „За Стамболов и Батенберг, и Фердинанд нищо не означавали като личности, а били персонификация на конкретна институция, станала символ на независимостта“ [27, с. 223].

Значителен принос за реабилитирането на Стамболов и за утвърждаването в съзнанието на гражданите на България на положителен образ на бившия регент и министър-председател има историкът, обществен деец и политик Андрей Пантев. Неговите трудове, отпечатани в периода на съществуването на НРБ, съществено се различават от публикуваните след 1990 г., в които той коригира собствените си оценки за инициативите на Стамболов. В многобройни интервюта и научни трудове ученият оправдава външнополитическия курс [28, с. 1] и суровите методи при осъществяването на властта [28, с. 3; 29, с. 49; 30, с. 12] от правителството на НЛП през 1887 – 1894 г.

В началото на 90-те години освен научни изследвания за Стамболов в българското общество започват да се появяват и биографични, и документални романи, правят се и филми за него. Писателят Николай Иванов в книгата „Избраникът“ [31, с. 172] изобразява Стамболов като човек, върху плещите на когото пада отговорността да спаси българската държавност и да възстанови законния конституционен строй. Историкът Константин Терзиев също оценява положително дейността на

Стамболов, описва го като патриот, готов на саможертва [32, с. 368]. В аналогична светлина осветява политиката на ръководителя на Регентския съвет/Министерския съвет и Христо Даскалов, акцентирайки в романа си вниманието върху такива качества на държавника като прозорливост, патриотизъм, принципност [33, с. 136]. Светослав Овчаров и Георги Чолаков са автори на сценария на филма „Стефан Стамболов – съзидателят и държавникът“ [34], в който се говори за нееднозначното възприемане на Стамболов от различните поколения българи. Сниман във вид на полемика между критиците и симпатизантите на бившия регент и министър-председател, филмът има за цел развенчаване на стереотипите, формирани във времето на НРБ. Лентата доказва, че Стамболов не е бил „русофоб“, а се е опитвал да защити националните интереси, управлявал е с твърда ръка с цел възстановяване на конституционния строй, осигурил е високи темпове на развитие на промишлеността, постигнал е отстъпки от страна на Портата по македонския въпрос.

Далеч не всички историци, политици и писатели в България в началото на 90-те години обаче подкрепят промените в страната и приемат новите тенденции в интерпретацията на политиката на паметта. Някои от тях остават привърженици на установените по времето на НРБ методически подходи при оценката на дейността на Ст. Стамболов. Например Страшимир Пеневски в една от своите работи нарича главния герой диктатор, загрижен единствено за личния си интерес и „оставил ужасни и отвратителни спомени от пребиваването си във властта“ [35, с. 170].

През 1994 г. едновременно в два града – София и Велико Търново (родното място на Стамболов) – се провеждат мащабни конференции, посветени на 140-годишнината от рождението на държавника. Те слагат началото на нов етап в преосмислянето на дейността на видния политик. Тогавашият президент на Република България Желю Желев нарича във встъпителния си доклад Стамболов един от основателите на либералното движение в страната, а представителят на партията „Политически клуб „Конституционен форум“, историкът Николай Генчев – държавник, положил основите на най-нова България. Съдържанието на докладите, засягащи участието на Стамболов в националноосвободителното движение и дейността му начело на Регентския съвет/Министерския съвет, се допълва от информация, която изследователите извличат от личния архив на политика и от генеалогията на рода му. След година материалите от двата научни форума са публикувани в общ сборник [36] под редакцията на вече споменатия Д. Иванов.

Оттогава всяка година на рождения ден и в деня на смъртта му край гроба му и паметниците в негова чест се провеждат тържествени събития, задължителен атрибут на които е полагането на цветя

и венци. С годините тези „места на памет“ стават все повече и повече. Например за 100-годишнината от трагичните събития през юли 1895 г. в София и Велико Търново по инициатива на членовете на гореспоменатата организация Национален клуб „Стефан Стамболов“ със средства от дарители са поставени паметници на държавника. В столицата паметникът се намира близо до мястото на фаталното покушение върху живота на политика (на ъгъла на улиците „Раковски“ и „Ст. Караджа“), три дни след което той умира в болница. На откриването му на 6 юли присъства тогавашният кмет на София проф. Александър Янчулев. Освен издигнатите в края на XX в. монументи в чест на политика, през 2002 г. в някои населени места са поставени негови бюстове – например в с. Самоводене, откъдето той като апостол на Търновския революционен окръг координира подготовката на Априлското въстание, както и в Банка, където живее идейният вдъхновител на поставянето на паметници на Ст. Стамболов Д. Иванов.

Монументите като основни мнемотопи, свързани с дейността на Стамболов, са местата, където ежегодно се въздават почести на политика в дните на неговото раждане и смърт. Следва обаче да отбележим, че край тях никога не са провеждани събития, свързани с датите на официални държавни празници, като Освобождението на България от османско владичество (3 март), Деня на труда и международната работническа солидарност (1 май), Деня на Българската армия (6 май), Деня на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност (24 май), Обединението на България (6 септември), Деня на независимостта (22 септември), Деня на народните будители (1 ноември).

През 90-те години на XX в. много улици, булеварди и площади почти във всички регионални центрове или са преименувани, или изначално са наречени в чест на Стамболов. В София ново име получава улицата, която до този момент е наречена на един от основателите и лидерите на Българската работническа социалдемократическа партия („тесни социалисти“) Георги Кирков, а в Пловдив – един от централните площади на града. Днес в София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Велико Търново, Благоевград, Сливен, Пазарджик, Хасково, Монтана, Стара Загора, Ямбол, Казанлък, Златоград, Кърджали, Димитровград, Дряново, Велинград, Сандански, Добрич има булеварди и улици, носещи името на бившия ръководител на Регентския съвет/Министерския съвет; в Пловдив и Плевен – площади, а във Видин – цял градски квартал.

След това все повече български историци признават значителния принос на политика за развитието на националноосвободителното движение, за Съединението на Княжество България и Източна Румелия, за повишаването на боеспособността на въоръжените сили. Неговото име все по-често присъства сред т.нар. „будители“ – хора, участва-

ли активно в националното, културното и езиковото възраждане в условията на османското иго, а също и сред представителите на интелигенцията в суверенното Княжество. За него продължават да се пишат романи [37], да се снимат филми [38], а портретът му след паричната реформа от 1999 г. допълва дизайна на банкнотата от 20 лева. Бившият регент и министър-председател е сравняван с видния деец от последната трета на XIX в. Ото фон Бисмарк [39, с. 14, 19].

Според известния историк Румен Даскалов през 90-те години на XX в. в академичните среди се формира консенсус относно новия национален наратив, който, както твърди ученият, има „пост-стамболовистки, умерено „русофобски“ характер“ [40, с. 108]. Въпреки това обществеността в страната продължава да възприема Стамболов нееднозначно [41, 42, 43]. Едни го признават за национален герой [44 – 48], други клонят към комунистическата версия в трактуването на дейността му [42]. Първите оценяват по достойнство заслугите на политика за организирането на българското националноосвободително движение [49], за укрепването на боеспособността на войската [50], за модернизирването на икономиката, социалната и културната сфера [51], за решаването на македонския въпрос [52]. Вторите го осъждат за авторитарните му методи на управление, довели до неуспехи и загуби на международната арена.

Основателят на социалистическата партия „Българският път“ (2001 г.) професорът икономист Ангел Димов в книгата си „Злодеяния на Кобургите в България“ представя негативен образ на Стамболов. Авторът акцентира вниманието върху отделни черти от характера на политика – властолюбие, прекалена пристрастеност към хазартни игри, недоверчивост, като едновременно с това го критикува за корупционните схеми, вкоренили се в политическия живот по време на неговото управление. За най-голяма грешка на Стамболов ученият посочва поставянето на българския престол на представител на австрийския клон на древна германска династия – принц Фердинанд, чието управление довежда страната до две национални трагедии [53, с. 119]. Появата на тази книга е реакция към идването на власт през 2001 г. на коалиционно правителство, оглавено от внука на Фердинанд – Симеон Сакскобургготски, който застава начело на дясноцентристката партия „Национално движение за стабилност и възход“.

Своята работа по изучаване дейността на Стамболов продължава и Андрей Пантев. „Политикът – констатира той в една от своите статии – е загрижен за стабилизирането на вътрешния ред в страната, за стопанската модернизация, за националната консолидация, а с времето избира пътя към ефективна демокрация. За него не би представлявало трудност да избегне грешките от 1913 и 1915 г.“ [54, с. 124]. Изследователят оправдава както твърдия авторитарен режим, установен от министър-

председателя, така и стъпките му на международната арена [55, с. 124]. Заемайки активна гражданска позиция, А. Пантев проектира инициативите на Стамболов върху българската политическа реалност от началото на ХХІ в. В неговите интервюта и публицистични материали ръководителят на Регентския съвет/министър-председателят е сочен като образец за днешните и бъдещите поколения управници в страната [56 – 63].

Известният учен Радослав Попов в книгата „Русия против Стамболов или Стамболов против Русия?“, опирайки се на широка изворова база, разглежда отношенията между София и Санкт Петербург в периода 1886 – 1894 г. При това, отчитайки тогавашната международна обстановка, авторът обръща внимание не само на успехите във външната политика на управляващите кръгове в Княжеството, но и на техните пропуски. Сред тях се отбелязват безрезультатните опити на Стамболов през 1888 и 1891 г. да склони Руската империя на преговори с цел възобновяване на дипломатическите отношения [64, с. 245].

През 2005 г. старши научният сътрудник от Института за исторически изследвания при Българската академия на науките Милен Куманов и нееднократно споменаваният Димитър Иванов завършват работата си по издаването в 20 тома на личния архив на Стамболов¹ [65 – 84]. Предложеният на обществото материал позволява да се оформи представа за политическите съждения на оглавявания Регентския съвет/министър-председателя, за особеностите на взаимоотношенията му с други представители на властовите кръгове в България, за спецификата на вътрешния и външния курс на оглавяваното от него правителство. Благодарение на усилията на тези историци, в съставения от тях албум [85] са събрани и подредени визуални извори, касаещи дейността на Стамболов – снимки, гравюри, сканирани карти, допълващи фундаментално многотомния архив на политика.

Професорът от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ Милко Палангурски в някои свои трудове [86 – 89] детайлно анализира една от основните съставки на политическата система на страната – изборния процес. Той акцентира на многобройните, отработени по време на управлението на Стамболов практики и механизми, които осигурявали желания резултат от волеизявлението на населението и дотолкова закрепил се в обществото, че напомним за себе си доста дълго и след оставката на председателя на Министерския съвет [87, с. 142].

Ученият Георги Кокеров на свой ред се фокусира върху заслугите на Стамболов за укрепването на държавния суверинитет, за осигуряването на прогреса и демокрацията в Княжеството. Авторът си припомня първото, изложено в учебниците от времето на НРБ, запознанство с историята на дейността на основателя на НЛП начело на Регентския съвет и правителство, където Стамболов е избра-

зван като „предател на идеалите на революционерите романтици, основател на тираничен режим с присъщите му мракобесие и насилие“. Но, както подчертава изследователят, приведеното твърдение няма нищо общо с представената в творбите на съвременниците на регента/министър-председателя – З. Стоянов, С. Радев, Д. Маринов – характеристика на методите на политиката му [90, с. 3].

Важна по дадената тема е и статията на историка, сътрудник на Българската академия на науките, Благовест Нягулов [91], в която се проследяват промените в интерпретирането на дейността на Стамболов в съвременна България. Изследователят посочва противоречивостта във възприемането на този политик от съвременното българско общество. Като при това той не смята за успешни опитите на посочените по-горе обществени дейци да вкарат Стамболов в пантеона на националните герои на България. Въпреки това подобни практики продължават.

Така през 2009 г. организацията Национален клуб „Стефан Стамболов“ е трансформирана в Институт по теория и практика на лидерството „Стефан Стамболов“, под егидата на който в страната редовно се провеждат събития, посветени на различни аспекти от дейността на видния политик. Същата година Институтът по теория и практика на лидерството съвместно с Българската академия на науките и Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии (от 2010 г. – Университет по библиотекознание и информационни технологии) инициират учредяването на почетен знак „Стефан Стамболов“, който се връчва за постижения в сферата на политиката и държавното управление [92]².

¹ В съставянето на първия том Д. Иванов не взема участие.

² Към днешна дата с тази награда са удостоени президентите на България Желю Желев (1990 – 1992, 1992 – 1997) и Георги Първанов (2002 – 2012), патриарсите Максим (1971 – 2012) и Неофит (от 2013 г.), министър-председателят Бойко Борисов (2009 – 2013, 2014 – 2017, от 2017 г.), кметът на София Йорданка Фандъкова (от 2009 г.), генералният директор на ЮНЕСКО Ирина Боккова (2009 – 2017), академик Антон Дончев, професор Андрей Пантев, вицепрезидентите на страната Ангел Марин (2002 – 2012) и Маргарита Попова (2012 – 2017), вицепремиерът Ивайло Калфин (от 2014 г.), основателят и лидер през 1990 – 2013 г. на партията „Движение за права и свободи“ Ахмед Доган, художникът Светлин Русев, кметът на Бургас Димитър Николов (от 2007 г.). Награждаването през 2010 г. на тогавашния президент Г. Първанов предизвиква широк резонанс в обществото, тъй като държавният глава е представител на Българската социалистическа партия – политическата сила, която не крие своята „русофилска“ насоченост, докато убеденият противник срещу намесата на Русия във вътрешните работи на България С. Стамболов в очите на обществото е символ на прозападната външнополитическа ориентация на държавата.

Историците продължават да се фокусират върху спорните и едновременно с това важни въпроси, свързани с дейността на Стамболов. По-конкретно, Стефан Дичев, който има значим принос за изучаването на процеса по трансформирането на образа на Стамболов в българската историография от времето на НРБ [19], наскоро публикува текст, в който повдига въпроса за влиянието на регента и министър-председател за формирането на българската политическа (гражданска) нация като общност без вътрешни религиозни и етнически граници. Авторът конкретно отбелязва идейното противопоставяне на националната концепция на „стамболовистите“ и на склонните към антисемитизъм руски славянофили, подчертавайки коректността и толерантността на първите [92].

Към днешна дата колективната памет за Ст. Стамболов продължава да се използва за актуализиране на определени социално-икономически и политически процеси. Представителите на различни партии в зависимост от програмните си цели посвоему интерпретират неговата дейност начело на Регентския съвет и правителството. Например либералните организации – Съюз на де-

мократичните сили и Граждани за европейско развитие на България – често подчертават огромното значение на Стамболов като символ на избора от държавата на западната ценностна система [93]. Докато Българската социалистическа партия, по-скептично настроена към европейските перспективи на страната, по традиция съдържащо характеризира политиката на главата на Регентския съвет/правителството и често дори игнорира неговите постижения и заслуги към държавата, акцентирайки вниманието върху методите му на управление и масовите репресии [94].

Ключова роля в трансформацията на оценката за различните аспекти в дейността на Стамболов все пак имат обществените организации в страната, а също така историците, писателите и публицистите, макар че и отделни политици и партийни организации също участват в този процес. Впрочем дискусиата около дейността на ръководителя на Регентския съвет/правителството продължава и в наши дни. И е много важно тя да протича в отворен и публичен формат. Защото само тогава има шанс политически непредвзето да бъде охарактеризирана дейността на Ст. Стамболов.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] История XIX века: Конец века: 1870-1900. Под ред. Э. Лависса и А. Рамбо. Москва, 1939, т. 7, ч. 1, 639 с. [Istoria XIX veka: Konets veka: 1870–1900. Pod red. E. Lavissa and A. Rambo. Moskva, 1939, t. 7, ch. 1, 639 s.].
- [2] Perry, D. Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870-1895. Durham, 1996. 279 p.
- [3] Погодин, А. История Болгарии. Санкт-Петербург, 1910, 224 с. [Pogodin, A. Istoria Bolgarii. Sankt-Peterburg, 1910, 224 s.].
- [4] Мартиненко, А. Руско-български връзки по време на разрива на дипломатическите отношения (1886-1896 г.). – Исторически преглед, 1970, № 3, с. 58-65. [Martynenko, A. Rusko-balgarski vrazki po vreme na razriva na diplomaticheskite otnoshenia (1886-1896 g.). – Istoricheski pregled, 1970, No 3, s. 58-65].
- [5] Маринов, Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история: Летописни спомени и очерки. София, 1992, ч. 2, 475 с. [Marinov, D. Stefan Stambolov i noveyshata ni istoria: Letopisni spomeni i ocherki. Sofia, 1992, ch. 2, 475 s.].
- [6] Радев, С. Строителите на съвременна България: Регентството. София, 1911, т. 2, 835 с. [Radev, S. Stroitelite na savremenna Bulgaria: Regentstvoto. Sofia, 1911, t. 2, 835 s.].
- [7] Маджаров, М. От самовластие към свобода и законност. София, 1936, 81 с. [Madzharov, M. Ot samovlastie kam svoboda i zakonnost. Sofia, 1936, 81 s.].
- [8] Косев, Д. Начало на антируската политика на българската едра буржоазия и П. Р. Славейков. – Исторически преглед, 1948, № 2, с. 165-185. [Kosev, D. Nachalo na antiruskata politika na balgarskata edra burzhoazia i P. R. Slaveykov. Istoricheski pregled, 1948, No 2, s. 165-185.].
- [9] Христов, Х. Към характеристиката на Стамболовия режим. – Исторически преглед, 1951, № 1, с. 19-49. [Hristov, H. Kam harakteristikata na Stambolovia rezhim. Istoricheski pregled, 1951, No 1, s. 19-49].
- [10] Натан, Ж. История экономического развития Болгарии. Москва, 1961, 499 с. [Natan, Zh. Istoria ekonomicheskogo razvitiia Bolgarii. Moskva, 1961, 499 s.].
- [11] Беровски, А. Корона и кръв. София, 1967. 960 с. [Berovski, A. Korona i krav. Sofia, 1967. 960 s.].
- [12] Пантев, А. Англия, Германия и българският въпрос (август 1887 – март 1890). – Българо-германски отношения и връзки: Изследвания и материали. София, т. 1, с. 106-107. [Pantev, A. Anglia, Germania i balgarskiyat vapros (avgust 1887 – mart 1890). – Balgaro-germanski otnoshenia i vrazki: Izsledvania i materialii. Sofia, 1972, t. 1, s. 106-107].
- [13] Халбвакс, М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас, 2005, № 2-3 (40-41), с. 8-27. [Halbvaks, M. Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat. – Neprikosnovennyiy zapas, 2005, No 2-3 (40-41), s. 8-27].
- [14] Нора, П. Всемирное торжество памяти. – Неприкосновенный запас. 2005, № 2-3 (40-41),

- с. 37-51. [Nora, P. Vsemirnoe torzhestvo pamyati. – Neprikosnovenniy zapas. 2005, No 2-3 (40-41), s. 37-51].
- [15] Касьянов, Г. Исторична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. – Український історичний журнал, 2016, № 2, с. 118-137. [Kasyanov, G. Istorichna pamyaty ta istorichna politika: do pitannya pro terminologiyu y genealogiyu ponyaty. – Ukrainskiy istorichnyy zhurnal. 2016, No 2, s. 118-137].
- [16] Стефан Стамболов: Кога и зашто се обяви против Русия (По случай 20-годишнината от смъртта му). София, 1915, 30 с. [Stefan Stambolov: Koga i zashto se obyavi protiv Rusia (Po sluchay 20-godishninata ot smartta mu). Sofia, 1915, 30 s.].
- [17] Стефан Стамболов като революционер, общественик и държавник: Сборник от статии. Уредн.: В. Савов, Д. Сакакушев. София, 1921, 116 с. [Stefan Stambolov. Stefan Stambolov като revolyutsioner, obshtestvenik i darzhavnik: Sbornik ot ctatii. Uredn.: V. Savov, D. Sakakushev. Sofia, 1921, 116 s.].
- [18] Сакъзов, Я. Поглед върху новата история на България и мястото на българските социалисти. София, 1906, 68 с. [Sakazov, Ya. Pogled varhu novata istoria na Bulgaria i myastoto na balgarskite sotsialisti. Sofia, 1906, 68 s.].
- [19] Дечев, С. Нежеланият Стамболов: Раждането на новата интерпретация за Стамболов и стамболовизма в българската историография в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век. – Анамнеза, 2008, кн. 2, с. 3-84. [Dechev, S. Nezhelaniyat Stambolov: Razhdaneto na novata interpretatsia za Stambolov i stambolovizma v balgarskata istoriografia v kraya na 40-te i nachaloto na 50-te godini na XX vek. – Anamneza. 2008, kn. 2, s. 3-84].
- [20] Миколенко, Д. Стефан Стамболов в оцінках сучасної болгарської історіографії. – Дриновський збірник: Дриновски сборник. Харків – Софія, 2016, т. 9, с. 383-391. [Mykolenko, D. Stefan Stambolov v otsinkah suchasnoi bolgarsykoï istoriografii. – Drinovskiy zbirnik: Drinovski sbornik. Kharkiv – Sofia, 2016, t. 9, s. 383-391].
- [21] Миколенко, Д. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895-1920 роках. Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 804 с. [Mykolenko, D. Strasti za Stambolovym: bolgarske derzhavotvorenniya u 1895-1920 rokakh. Kharkiv, V. N. Karazin KhNU, 2017. 804 s.].
- [22] Обновеният гроб на Стефан Стамболов на Централни гробища. URL: <http://prehoda.bg/bg/1990/centralni-grobishta-obnoveniia-grob-na-stambolov/11645.html> (дата обращения: 22.04.2018). [Obnoveniyat grob na Stefan Stambolov na Tsentralni grobishta. URL: <http://prehoda.bg/bg/1990/centralni-grobishta-obnoveniia-grob-na-stambolov/11645.html> (data obrashtenya: 22.04.2018)].
- [23] Иванов, Д. Встъпителни думи, награди и приветствия. – Лидерството в криза или криза в лидерството. Бюлетин № 6 на ИТПЛ „Стефан Стамболов“. София, 2012, с. 7. [Ivanov, D. Vstapitelni dumi, nagradi i privetstvia. – Liderstvo v kriza ili kriza v liderstvoto. Byuletin No 6 na ITPL „Stefan Stambolov“. Sofia, 2012, s. 7].
- [24] Иванов, Д. Стефан Стамболов – българската енергия. София, 1993, 222 с. [Ivanov, D. Stefan Stambolov – balgarskata energia. Sofia, 1993, 222 s.].
- [25] Иванов, Д. Мъжка орис: Стефан Стамболов – българската енергия; Противопоставянето; Български образи. София, 2001, 539 с. [Ivanov, D. Mazhka oris: Stefan Stambolov – balgarskata energia; Protivopostavyaneto; Balgarski obrazi. Sofia, 2001, 539 s.].
- [26] Иванов, Д. Стефан Стамболов – от перото до ятагана. София, 2005, 191 с. [Ivanov, D. Stefan Stambolov – ot peroto do yatagana. Sofia, 2005, 191 s.].
- [27] Матеев, Е. Държавникът Стефан Стамболов. София, 1992, 224 с. [Mateev, E. Darzhavnikat Stefan Stambolov. Sofia, 1992, 224 s.].
- [28] Пантев, А. Отново и още за Стамболов. – АБВ, 1992, № 7, с. 3. [Pantev, A. Otnovo i oshte za Stambolov. – ABV, 1992, No 7, s. 3].
- [29] Пантев, А. Още едно завръщане на Стамболов. – Български журналист, 1993, № 8, с. 49-50. [Pantev, A. Oshte edno zavrashatane na Stambolov. – Balgarski zhurnalist, 1993, No 8, s. 49-50].
- [30] Пантев, А. Стамболов е достатъчно ярък, за да го спропираме [Интервю]. – Отечествен вестник, 1994, № 14427, с. 12. [Pantev, A. Stambolov e dostatachno yarak, za da go spropirame [Intervyu]. – Otechestven vestnik, 1994, No 14427, s. 12].
- [31] Иванов, Н. Избраникът: Исторически роман. Велико Търново, 1994. 172 с. [Ivanov, N. Izbraniyat: Istoricheski roman. Veliko Tarnovo, 1994. 172 s.].
- [32] Терзиев, К. Стефан Стамболов. София, 1993. 368 с. [Terziev, K. Stefan Stambolov. Sofia, 1993. 368 s.].
- [33] Даскалов, Х. След игото: Стефан Стамболов. София, 1994. 136 с. [Daskalov, H. Sled igoto: Stefan Stambolov. Sofia, 1994. 136 s.].
- [34] Стефан Стамболов – съзидателят и съсипателят. ГКДЖ <https://www.youtube.com/watch?v=QjdlGguyBtg> (дата обращения: 22.04.2018). [Stefan Stambolov – sazidatelyat i sasipatelyat. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QjdlGguyBtg> (data obrashtenya: 22.04.2018)].

- [35] *Пеневски, С.* Кой бяхте вие, Стамболов: През погледа на съвременници. София, 1992. 170 с. [*Penevski, S.* Koy byahte vie, Stambolov: Prez pogleda na savremennitsi. Sofia, 1992. 170 s.].
- [36] Сборник доклади и съобщения, изнесени на научните конференции в София и Велико Търново по случай 140 години от рождението на Стефан Стамболов. Ред. Д. Иванов. София, 1995. 164 с. [Sbornik dokladi i saobshtenia, izneseni na nauchnite konferentsii v Sofia i Veliko Tarnovo po sluchay 140 godini ot rozhdenieto na Stefan Stambolov. Red. D. Ivanov. Sofia, 1995. 164 s.].
- [37] *Иванов, Н.* Нови факти за В. Левски и С. Стамболов. София, 2014. 112 с. [*Ivanov, N.* Novi fakti za V. Levski i S. Stambolov. Sofia, 2014. 112 s.].
- [38] Стефан Стамболов – държавникът. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XrASFsoAfKo> (дата обращения: 22.04.2018). [Stefan Stambolov. Stefan Stambolov – darzhavnikat. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XrASFsoAfKo> (data obrashteniya: 22.04.2018).].
- [39] *Петков, З.* Бисмарк на Балканите [Стефан Стамболов]. – Новини плюс, 1995, № 14, с. 14, 19. [*Petkov, Z.* Bismark na Balkanite [Stefan Stambolov]. Novini plyus, 1995, No 14, s. 14, 19].
- [40] *Даскалов, Р.* От Стамболов до Живков: Големите спорове за новата българска история. София, 2009. 515 с. [*Daskalov, R.* Ot Stambolov do Zhivkov: Golemite sporove za novata balgarska istoria. Sofia, 2009. 515 s.].
- [41] *Петков, З.* За нашето героично минало. Всяка неделя, 1993, № 35, с. 16-19. [*Petkov, Z.* Za nasheto geroichno minalo. Vsyaka nedelya, 1993, No 35, s. 16-19].
- [42] *Петров, З.* Колоритна, амбициозна, противоречива личност: Стефан Стамболов – познаният и непознаният. – Вечерни новини, 1993, № 75, с. 3 [*Petrov, Z.* Koloritna, ambitsiozna, protivorechiva lichnost: Stefan Stambolov – poznaniyat i nepoznaniyat. – Vecherni novini, 1993, No 75, s. 3].
- [43] *Петров, П.* Преди и след Стамболов. – Българска армия, 1995, № 13754, с. 3. [*Petrov, P.* Predi i sled Stambolov. – Balgarska armia, No 13754, s. 3].
- [44] *Радев, С.* Делото на Стамболов през погледа на новото време. – Земя, 1994, № 68, с. 5. [*Radev, S.* Deloto na Stambolov prez pogleda na novoto vreme. – Zemya, 1994, No 68, s. 5].
- [45] *Радев, Т.* Достойнството на българина стои над всичко: непубликувани истини за семейството на Стефан Стамболов. – Пари, 1998, № 121, с. 10. [*Radev, T.* Dostoynstvoto na balgarina stoi nad vsichko: nepublikuvani istini za semeystvoto na Stefan Stambolov. – Pari, 1998, No 121, s. 10].
- [46] *Радев, Т.* Държавникът, който посегне сърце на поет, но беше човек на дълга: 100 г. от гибелта на Стефан Стамболов. – Демокрация, 1995, № 153, с. 6. [*Radev, T.* Darzhavnikat, koyto posegne sartse na poet, no beshe chovek na dalga: 100 g. ot gibelta na Stefan Stambolov. – Demokratsia, 1995, No 153, s. 6].
- [47] *Радев, Т.* Щит и знаме на България: 97 г. от убийството на Стефан Стамболов. – Македония, 1992, № 29, с. 1, 6. [*Radev, T.* Shtit i zname na Bulgaria: 97 g. ot ubiystvoto na Stefan Stambolov. – Makedonia, 1992, No 29, s. 1, 6].
- [48] *Радков, Р.* Живков беше най-големият след Стамболов. – Народен глас. Ловеч, 2005, № 65, с. 3. [*Radkov, R.* Zhivkov beshe nay-gulemiyat sled Stambolov. – Naroden glas. Lovech, 2005, No 65, s. 3].
- [49] *Куманов, М.* Стефан Стамболов и Захарий Стоянов. – Дриновський збірник: Дриновски сборник. Харків – Софія, 2015, т. 8, с. 232-237. [*Kumanov, M.* Stefan Stambolov i Zahariy Stoyanov. Drinovskiy zbirnik: Drinovski sbornik. Kharkiv – Sofia, 2015, t. 8, s. 232-237].
- [50] *Петров, Т.* Начало на модернизацията в българската армия (1886-1903 г.). – Военноисторически сборник, 2004, № 4, с. 19-22. [*Petrov, T.* Nachalo na modernizatsiyata v balgarskata armia (1886-1903 g.). – Voennoistoricheski sbornik, 2004, No 4, s. 19-22].
- [51] *Радев, И.* Моят Стефан Стамболов. Велико Търново, 1999. 207 с. [*Radev, I.* Moyat Stefan Stambolov. Veliko Tarnovo, 1999. 207 s.].
- [52] *Цветков, Ж.* Сблъсъкът: Фердинанд, Стамболов, Русия (1886-1896). София, 2003. 248 с. [*Tsvetkov, Zh.* Sblasakat: Ferdinand, Stambolov, Rusia (1886-1896). Sofia, 2003. 248 s.].
- [53] *Димов, А.* Злодеяния на Кобургите в България. София: Български аграрен съюз, 2005. 108 с. [*Dimov, A.* Zlodeyania na Koburgite v Bulgaria. Sofia: Balgarski agraren sayuz, 2005. 108 s.].
- [54] *Пантев, А.* Последното пророчество на Стефан Стамболов. – Литературен форум, 1995, № 27, с. 1, 6. [*Pantev, A.* Poslednoto prorochestvo na Stefan Stambolov. – Literaturen forum, 1995, No 27, s. 1, 6].
- [55] *Пантев, А.* Стратегическата стойност на България в коалициите на Великите сили (1881-1897). – Модерна България. София, 1996, с. 41-62. [*Pantev, A.* Strategicheskata stoynost na Bulgaria v koalitsiite na Velikite sili (1881-1897). – Moderna Bulgaria. Sofia, 1996, s. 41-62].
- [56] *Пантев, А.* Чрез турско-българската държава Стамболов е искал да запази целостта на българския етнос [Интервю]. – Труд, 1992, № 286, с. 1. [*Pantev, A.* Chrez tursko-balgarskata darzhava Stambolov e iskal da zapazi tselostta na balgarskia etnos [Intervyu]. – Trud, 1992, No 286, s. 1].
- [57] *Пантев, А.* За Стефан Стамболов в часа на България: Статии, есета, очерци. София, 1995. 206 с. [*Pantev, A.* Za Stefan Stambolov v chasa na Bulgaria: Statii, eseta, ochertsii. Sofia, 1995. 206 s.].

- [58] *Пантев, А.* От Левски до Стамболов: 122 г. от обесването на Апостола. – Литературен форум, 1995, № 7, с. 1. [*Pantev, A.* Ot Levski do Stambolov: 122 g. ot obesvaneto na Apostola. – Literaturen forum, 1995, No 7, s. 1].
- [59] *Пантев, А.* Хроника на едно предизвестено убийство: 100 г. от смъртта на Стефан Стамболов. – Стандарт news, 1995, № 1008, с. 12-13. [*Pantev, A.* Hronika na edno predizvesteno ubiystvo: 100 g. ot smartta na Stefan Stambolov. – Standart news, 1995, No 1008, s. 12-13].
- [60] *Пантев, А.* Стамболов – съвременникът от миналия век: 145 г. от рождението му. – Земя, 1999, № 21, с. 3. [*Pantev, A.* Stambolov – savremennikat ot minalia vek: 145 g. ot rozhdenieto mu. – Zemya, 1999, No 21, s. 3].
- [61] *Пантев, А.* Костов, не се вживявай те, че сте Стамболов! – Земя, 2000, № 181, с. 8. [*Pantev, A.* Kostov, ne se vzhivuyavay te, che ste Stambolov! – Zemya, 2000, No 181, s. 8].
- [62] *Пантев, А.* Стефан Стамболов пред прага на нова забрава. – Новинар, 2000, № 156, с. 8. [*Pantev, A.* Stefan Stambolov pred praga na nova zabrava. – Novinar, 2000, No 156, s. 8].
- [63] *Пантев, А.* Стамболов е една от опорите срещу националното ни обезличаване. – Монитор, 2001, № 712, с. 18. [*Pantev, A.* Stambolov e edna ot oporite sreshtu natsionalnoto ni obezlichavane. – Monitor, 2001, No 712, s. 18].
- [64] *Попов, Р.* Русия против Стамболов или Стамболов против Русия? София, 2000. 427 с. [*Popov, R.* Rusia protiv Stambolov ili Stambolov protiv Rusia? Sofia, 2000. 427 s.].
- [65] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1997, т. 1, 623 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1997, t. 1, 623 s.].
- [66] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1997, т. 2, 430 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1997, t. 2, 430 s.].
- [67] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти 1890). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1997, т. 3, 687 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti 1890). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1997, t. 3, 687 s.].
- [68] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки 1891). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1997, т. 4, 574 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski 1891). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1997, t. 4, 574 s.].
- [69] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1997, т. 5, 447 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1997, t. 5, 447 s.].
- [70] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки април – декември 1893 г.). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2001, т. 6, 920 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski april – dekemvri 1893 g.). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2001, t. 6, 920 s.].
- [71] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки януари – май 1894 г.). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2001, т. 7, 913 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski yanuari – may 1894 g.). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2001, t. 7, 913 s.].
- [72] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми 19.V.1894 – 5.VII.1895). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2002, т. 8, 847 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami 19.V.1894 – 5.VII.1895). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2002, t. 8, 847 s.].
- [73] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, статии, съобщения). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2002, т. 9, 723 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, statii, saobsheniya). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2002, t. 9, 723 s.].
- [74] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2001, т. 10, 819 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2001, t. 10, 819 s.].
- [75] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2002, т. 11, 681 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2002, t. 11, 681 s.].
- [76] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки 1888). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2003, т. 12, 707 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski 1888). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2003, t. 12, 707 s.].
- [77] Стефан Стамболов: Личен архив (телеграми и писма). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2003, т. 13, 414 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (telegrami i pisma). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2003, t. 13, 414 s.].
- [78] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници 1890). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2003, т. 14, 573 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi 1890). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2003, t. 14, 573 s.].

- [79] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници 1891). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2003, т. 15, 995 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi 1891). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2003, t. 15, 995 s.].
- [80] Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2003, т. 16, 827 с. [Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2003, t. 16, 827 s.].
- [81] Стефан Стамболов: Парламентарни речи: 1879-1894. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1995, т. 17, 550 с. [Stefan Stambolov: Parlamentarni rechi: 1879-1894. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1995, t. 17, 550 s.].
- [82] Стефан Стамболов: Публицистика: 1875-1895. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 1996, т. 18, 570 с. [Stefan Stambolov: Publitsistika: 1875-1895. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 1996, t. 18, 570 s.].
- [83] Стефан Стамболов: Биографии. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2005, т. 19, 1167 с. [Stefan Stambolov: Biografii. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2005, t. 19, 1167 s.].
- [84] Стефан Стамболов: Биографии. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2005, т. 20, 980 с. [Stefan Stambolov: Biografii. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2005, t. 20, 980 s.].
- [85] Стефан Стамболов: албум. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София, 2005, 333 с. [Stefan Stambolov: album. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia, 2005, 333 s.].
- [86] Палангурски, М. Държавно-политическата система на България (1879-1919). Велико Търново, 1995. 150 с. [Palangurski, M. Darzhavno-politicheskata sistema na Bulgaria (1879-1919). Veliko Tarnovo, 1995. 150 s.].
- [87] Палангурски, М. Избирателната система в България (1879-1911 г.). Велико Търново, 2007. 271 с. [Palangurski, M. Izbiratelnata sistema v Bulgaria (1879-1911 g.). Veliko Tarnovo, 2007. 271 s.].
- [88] Палангурски, М. Избори по стамболовистки (1887-1894 г.). Велико Търново, 2008. 280 с. [Palangurski, M. Izbori po stambolovistki (1887-1894 g.). Veliko Tarnovo, 2008. 280 s.].
- [89] Палангурски, М. Подготовка, провеждане и утвърждаване на изборите на VII ОНС през 1893 г. – България, българите и Европа. Велико Търново, 2008, т. 2, с. 115-143. [Palangurski, M. Podgotovka, provezhdane i utvarzhdavane na izborite na VII ONS prez 1893 g. – Bulgaria, balgarite i Evropa. Veliko Tarnovo, 2008, t. 2, s. 115-143].
- [90] Кокеров, Г. Стефан Стамболов: Създателят на модерна България. Велико Търново, 2015. 336 с. [Kokerov, G. Stefan Stambolov: Sazdatelyat na moderna Bulgaria. Veliko Tarnovo, 2015. 336 s.].
- [91] Нягулов, Б. Лидери под въпрос: историография и памет за Стефан Стамболов и Йон Антонеску. – Известия на Института за исторически изследвания. 2017, т. 34, Ролята на елитите в процеса на консолидирането на нациите и на националното строителство. София, 2017, с. 335-364. [Nyagulov, B. Lideri pod vupros: istoriografiya i pamet za Stefan Stambolov i Ion Antonesku. Izvestiya na Instituta za istoricheski izsledvaniya, 2017, t. 34, Rolyata na elitite v protsesa na konsolidiraneto na natsiite i na natsionalnoto stroitelstvo. Sofiya, 2017, s. 335-364].
- [92] Дечев, С. Връзката между Стамболов, гражданската нация и политическата коректност. – Свободна Европа. [Dechev, S. Vrazkata mezhdu Stambolov, grazhdanskata natsiya i politicheskata korektnost. – Svobodna Yevropa]. URL: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31326042.html?fbclid=IwAR1JbmUhdPqckLgQmWNxfbTxFlx3Z5aevdAVIW6GJzKtv5xsW3KPE7C11p8> (data obrashcheniya 27.06.2021).
- [93] Стамболов остави кодекс за националните добродетели. [Stambolov ostavi kodeks za natsionalnite dobrodeteli]. URL: <https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/popova-stambolov-ostavi-kodeks-na-dyrzhavnika-6030909> (data obrashtenya: 22.04.2018).
- [94] Русофилът Първанов с орден на русофоба Стамболов. [Rusofilat Parvanov s orden na rusofoba Stambolov]. URL: <https://frognews.bg/politika/rusofilat-parvanov-orden-rusofoba-stambolov.html> (data obrashtenya: 22.04.2018).

Dmytro Mykolenko

STEFAN STAMBOLOV IN THE POLITICS OF MEMORY AND IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF MODERN BULGARIA

(Abstract)

The article deals with the formation of collective memory about S. Stambolov in modern Bulgaria, as well as its use by various parties, public organizations, publicists and journalists in the commemoration and achievement of any political goals. This politician is one of the most significant figures in the history of Bulgaria in the last quarter of the 19th century. He ascended to the political front at a decisive moment for the country during the formation of statehood. This happened in 1886 after a putsch that was organized by pro-Russian officers of the Bulgarian army. They decided to remove Prince Alexander I of Battenberg from power to improve relations St. Petersburg. S. Stambolov that had speaker of the National Assembly at that time did not support the conspirators and organized a counter- putsch to keep the prince on the throne.

The author comes to the conclusion that the research phenomenon is inhomogeneous in modern Bulgaria. The majority of political and public organizations, historians, writers and publicists consider Stambolov as a national hero, others state that he is not the one that deserves the role of a symbol of Bulgarian unity, and his activity should not be idealized. Neither the first nor the second variant of the politics of memory has gone into extreme forms and has not resulted in mass propaganda with a wide use of state power and administrative resources. The discussion about Stambolov's legacy continues. It is very important that it takes place publicly without government pressure. Scientists will be able to uncover Stambolov's activities objectively only in this case.

Key words: S. Stambolov, politics of memory, places of memory, scientific discourse

Correspondence address:

Dmytro Mykolenko, Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor Department of Modern
and Recent History
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq.
61022 Kharkiv, Ukraine
E-mail: dmykolenko@karazin.ua,
ORCID 0000-0002-3953-6510

Мария В. Тортика

ИТАЛИАНСКИЯТ ДИВЕРТИСМЕНТ, ИЛИ ГЕРМАНСКАТА СЛЕДА В ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРИЕРА НА К. (Х. Г.) РАКОВСКИ

В навечерието на Първата световна война Балканите се оказват изключително важен геополитически регион, който започва да играе една от ключовите роли в преразпределението на силите както сред неутралните, така и сред страните, влизащи в двата основни политически блока: Тройния съюз и Антантата. Първите можело да се окажат потенциален враг или съюзник, вторите не трябвало да предават тревогите и съмненията, запазвайки необходимото константно съюзническо положение. Ясно е защо в тези условия рязко се активизира дейността на повечето разузнавателни служби на двата блока.

Така в контекста на дейността на тези структури се появява възможност да се говори и за някои прикрити външнополитически задачи на международната социалдемократия. Нейни представители често си избирали съюзници (или в друг контекст са могли да бъдат използвани от тях), действайки в интерес на различни държавни елити. Именно в този смисъл трябва да се разглежда и външнополитическият, отчасти дори детективен, епизод, свързан с името на известния социалдемократ Александър Лвович Парвус (Гелфанд).

По данни на един от сътрудниците в създадения от Парвус Институт за изучаване на причините и последиците от световната война А. Г. Зурабов Парвус приживе е предизвиквал интерес от страна на сътрудниците на минимум три разузнавания: германското, руското и датското [1]. В специализираната научна литература са натрупани доста материали, свързани с подозрителната, да не кажем по-силна дума, политическа и икономическа дейност на Парвус в Русия и на Балканите [2, 3, 4, 5 и др.].

В контекста на настоящото изследване балканският епизод в политическата кариера на Парвус представлява особен интерес, тъй като е тясно свързан с името на „условно пацифистката“ дейност на друг известен социалдемократ, през този период по-скоро румънски, отколкото български или руски социалист, бъдещия съветски обществен и държавен деец, оглавил Совнаркома на Украйна – Кръстю (Х. Г.) Раковски. Историческите изследвания упорито свързват дейността на Парвус на Балканите със задачите на германските управляващи кръгове в Константинопол, докато

пресата и публичните прояви през последните няколко години преди Голямата война доста последователно свързват името на Парвус с това на Раковски. Така се появява необходимостта от внимателно проучване на съвместните им цели, задачи и действия, които провокират продължилата повече от век дискусия, първо, сред политиките, а днес вече – и сред историците.

Така че в определен момент добре известният темперамент и политически авантюризм на Парвус му изиграват лоша шега. През 1910 г. той е принуден да напусне отеснялата му стара Европа и да се установи, както той си мисли тогава – за кратко, но на практика остава пет години, в столицата на Османската империя Константинопол.

Днес съществуват няколко версии, уточняващи причините, подтикнали Парвус да се премести в това далечно от биещия пулс на социалистическия живот кътче от политическото пространство на Европа. Една от тях свързва пребиваването на Парвус в Константинопол с личното му участие в установяването на контакти между представители на германския, или военнопромишления комплекс, или външнополитическият отдел (а най-вероятно – и с двете едновременно!) с представители на младотурското ръководство на Османската империя. В полза на тази версия говори отбелязаното от всички изследователи рязко подобряване на финансовото състояние на Парвус. Впрочем депутатът от Държавната дума на второ свикване Аршак Зурабов¹ твърди, че състоянието на Парвус се увеличава изключително благодарение на неговото участие в балканските сделки по продажба на

¹ А. Г. Зурабов е член на Руската социалдемократическа работническа партия (РСДРП) от 1892 г., учи в Харков, след това постъпва в Петербургския институт за гората. В Държавната дума на второ свикване е в състава на социалдемократическата фракция. Инициатор е на т.нар. Зурабовски инцидент. Арестуван е, бяга в Швейцария, поддържа отношения с А. Л. Парвус, става сътрудник в създадения от него в Копенхаген Институт за изучаване на последиците от войната. След Октомврийската революция се завръща в Русия, застава на страната на меншевиките. Умира от тиф в Армения в началото на 1920 г.

зърно от Русия на Румъния. При това, както подчертава Зурабов, тази версия за увеличаването на финансовото състояние на Парвус му е предложена именно от Кръстю (Х. Г.) Раковски, който по странно стечение на обстоятелствата по това време на практика оглавява социалистическата партия в Румъния и, без никакво съмнение, е можел да влияе върху засилването на прогерманските настроения в близката му социалдемократическа среда [1].

Германската изследователка Елизабет Хереш² също предполага, че Парвус добре е познавал Кръстю (Х. Г.) Раковски и дори повече – познавал го е „... още от първите години на престоя му в Германия... като съмишленик и последовател“ [6].

И така, позовавайки се на Раковски, споменатият по-горе Зурабов твърди, че на Балканите Парвус се занимава изключително с „доставки на зърно...“, пренасочвайки потоците от руско (понякога, според други версии, също и румънско) зърно в Турция и спасявайки по този начин икономиката на тази страна в навечерието и по време на Балканските войни [1, с. 19]. Следва да отбележим, че аналогично твърдение се среща и в писмото на съпрузите Перазич³ до Ю. Мартов⁴ [8, с. 3].

Обаче това обяснение на балканското сътрудничество на К. Раковски и А. Л. Парвус абсолютно не задоволява известния руски социалдемократ Григорий Алексеевич Алексински. Въпросът за съгласуваността в действията на горепосочените лица впоследствие се усложнява и с допълнителна версия за посредничество на Парвус в сделките за продажба не само на руско зърно, но и на, което е далеч по-изгодно финансово, германско оръжие на Турция. Интересно е, че Л. Д. Троцки, наричайки Г. А. Алексински „професионален клеветник“ [9], въпреки това пише, че „... в София Парвус иска да надене турския фес“ [10, с. 1]. В статията „Парвус и българските социалисти“ (в „Наше слово“) от 14 февруари 1915 г. той подробно описва публичните прояви на Парвус в София, призивите му на един митинг за подкрепа на Германия, а заедно с нея – и на Австрия и Турция [10, с. 1]. При това Троцки категорично отхвърля критиката, насочена срещу приятеля му Кръстю (Х. Г.) Раковски⁵, който освен всичко друго, подкрепя и финансово публицистичната дейност на Троцки в Париж.

Троцки подчертава, че една от задачите на Парвус в Турция би могло да бъде съдействие за създаването на политико-икономически контакти между турското и германското правителство в навечерието и в условията на Първата световна война. Е. Хереш предполага, че тези услуги не са били оказвани безплатно и че част от средствата потъват в джобовете на Кръстю (Х. Г.) Раковски, който и без това „... вече служи на германците, [...] той е готов да приеме пари от Парвус, за да може, освен всичко друго да субсидира парижкия емигрантски вестник „Наше слово““ [6]. Това твърдение обаче напълно проточоречи на данните на Зу-

рабов, получени, както вече подчертахме, от самия Раковски през 1915 г. Зурабов пише, че не е съвсем сигурен в това, че парите Парвус получава „... от което и да било правителство“ [1, с. 19]. Въпреки това потвърждава, че Раковски му е споделил за близкото си познатство с Парвус, за срещите им в Константинопол, за съвместната им работа по написването на Манифеста на балканските социалисти.

Споменатият Манифест на турските и балканските социалисти е написан от името на Международното социалистическо бюро (МСБ) на Втория интернационал, в тесен контакт с което Кръстю (Х. Г.) Раковски работи от 1909 г. [11, с. 3 – 12]. Текстът на Манифеста всъщност съдържа тезата за необходимостта от създаването на Балканска демократична федерация – момент, изключително значим за левите центристи в България и лично за Раковски [12]. В текста прозират и характеристиките за публицистиката на Парвус твърдения за икономическата и политическата намеса на Великите сили във вътрешните работи на Турция и на балканските държави [13].

Най-вероятно ще трябва да се съгласим, че като икономически съветник на младотурското правителство и като човек, лично познавал Енвер паша и Талаат паша, Парвус е можел да изпълни някои посреднически функции, необходими за подсилване на прогерманската позиция на Турция, както и да увеличи личните си финансови авоари с участие в преки доставки на германско оръжие за Османската империя.

² Искам специално да отбележа, че реакциите на книгата на Е. Хереш са били и остават нееднозначни: с нея са свързани както позитивни, така и твърде негативни мнения, впрочем, както и за повечето биографични изследвания за А. Парвус (Гелфанд). Това може да се обясни най-вече с големия недостиг на източници, които да хвърлят светлина върху биографията му. Известно е, че малко преди смъртта си Парвус лично изгаря по-голямата част от архива си и така почти не оставя на историците материал за задълбочени научни анализи.

³ Съпрузите Перазич са били близки до меншевиките и също като Зурабов са свързани с копенхагенското Дружество за изучаване на социалните последици от войната.

⁴ Първоначално Ю. О. Мартов тясно сътрудничи с Л. Д. Троцки във вестник „Глас“, а по-късно, пък макар и без предишните симпатии, е сътрудник и в изданията от Троцки вестник „Наше слово“ [7].

⁵ В разглеждания период Х. Г. (Кръстю) Раковски смята себе си не само за румънски, но и за български социалдемократ. Фактически той е един от лидерите на българското социалдемократическо движение, а именно неформален идеолог на лявата фракция на Българската работническа социалдемократическа партия (обединена).

⁶ От 29 януари 1915 г. Л. Д. Троцки е постоянен автор, а след това и редактор на парижкия емигрантски вестник „Наше слово“.

Подобен аспект от нелегалната дейност на Парвус става особено интересен в контекста на външно противоположната, но всъщност близка до логиката на Парвус, за пред публиката – пропаганда, дейност на К. Раковски. Последният поддържа контакти с Парвус в София и според много свидетели също е заинтересован от засилването на германските позиции на Балканите, както и от разширяването на пацифистките настроения във все по-отдалечаващата се от задълженията си към Тройния съюз Италия [1, с. 4; 14].

В този смисъл доста показателно е интервюто, дадено от Раковски през 1915 г. за в. „L'Humanité“. Там той разказва, че румънските социалисти съвсем не са германофили. В същото време той и неговите съмишленици са убедени, подчертава Раковски, че победата на Русия в световната война може да бъде изключително опасна, особено в условията на потенциалния ѝ контрол на пролива Дарданели [15]. Изказаната мисъл явно е близка до политическата логика на Парвус, който не желае победа на Русия в световната война като възможна победа на руския царизъм над световната социалдемократия. По-ранен вариант на тази логика за Парвус е тезата, че „Османската империя ще оцелее, само ако Русия се разпадне...“ [16].

И така, репутацията на Кръстю (Х. Г.) Раковски се оказва много, много опорочена. Първо публицистът А. Амфитеатров, а след него и Г. Алексински пише и говори за „италианската мисия“ на Раковски, като се подразбира, че той посещава Италия не като социалдемократ интернационалист, агитиращ „... срещу въвлечането на нови страни във войната, а като „австро-германски агент, изпълняващ мисия, възложена му от германската дипломация...“ [18]. „Раковски е поставено лице, изпратено в Италия за германофилска пропаганда“, повтаря и Александър Амфитеатров [14].

Логиката на тези обвинения е следната: малко преди отпътуването на Кръстю (Х. Г.) Раковски за Италия, сновящият редовно между Виена и Константинопол А. Л. Парвус спира в Букурещ. Идеята му за еднакви интереси на Германия и руските социалдемократи в условията на Първата световна война придобива желани политически и финансов ресурс и е можело да бъде не по-малко интересна за К. Раковски, който също се е опасявал (както личи от интервюто му за в. „L'Humanité“) от контрола на Русия над проливите и от засилване на руското самодържавие в случай на поражение на Тройния съюз в Първата световна война.

Като следствие, Л. Д. Троцки е принуден публично да акцентира вниманието върху отговора на Раковски, в който последният отрича всички обвинения, квалифицирайки ги като инсинуации. Така Кръстю (Х. Г.) Раковски твърди, че е бил поканен в Италия „от миланската секция на партията“ (Марксистко-социалистическата партия на Италия – *М.Т.*), че е трябвало да участва в антивоенен митинг в Милано, но закъснява и отпътува

направо за Рим, където живеят негови роднини и „където аз отивам всяка година“ [18].

Колкото до обвиненията за финансирането на в. „Наше слово“, самият Л. Д. Троцки с нескрита ирония цитира сумата от 250 франка, която той и неговият вестник, да, наистина получават като материална помощ от „румънските другари“ [17]. В устата му това звучи така: опитайте и вие да издате вестник с 250 франка и най-важното – докажете, пише той откровено и цинично, че тази сума идва точно от германска банка [17].

На пръв поглед изглежда, че с това инцидентът е изчерпан, но доста по-късно в колекцията на социалдемократа, а впоследствие – известен историк и архивист на социалдемократическото движение в Русия, Б. И. Николоевски е открит един твърде интересен документ. Той представлява телеграма на заместник държавния секретар на външните работи на Германия Бусше (от 16 ноември 1917 г.), в която той по-конкретно пише на представител на Министерството на външните работи при щаба на германското Върховно командване: „... Христо Раковски, румънски социалист... По-рано бе свързан с нас и работеше за нас в Румъния...“ [19, с. 78]. Освен това в телеграма от 13 януари 1915 г., също адресирана до Министерството на външните работи, Бусше, който през 1916 г. ще стане посланик на Германия в Румъния, съобщава, че лидерът на румънските социалисти К. Раковски „... е тясно свързан с италианските социалисти и е ориентиран към „енергично агитиране срещу влизането на Румъния във войната на страната на Антантата...“ [19, с. 78]. В заключение Бусше предлага да даде на Раковски 10 000 леи за „подкрепа“ на румънските социалисти, без това да предизвика особени подозрения [19, с. 78].

И така, понеже няма дим без огън, преплитането на финансовата страна в политическата кариера на Парвус с антивоенната пропаганда в ръцете на левоцентристкия социалистически елит на Балканите неочаквано придобива съвсем очевидна форма. Впрочем тук по-скоро би трябвало да се съгласим не с праволинейната вестникарска трактовка на Елизабет Хереш, а с логиката на украинско-американския историк и биограф на Кръстю (Х. Г.) Раковски Г. И. Чернявски. Последният след определен период на съмнения и уточнения е склонен да разглежда прогерманската тактика на Раковски като елемент от морално-етичната матрица на предвоенното време. На война като на война и тук, въпреки декларирания от социалистите пацифизъм, трябва да отбележим, че те се държали сякаш са на първата линия: на социалистическата мисъл, на класовата борба, на висшата справедливост, за която са подходящи всички военновременни методи. И как да не си спомним в този момент толкова течения от Кръстю (Х. Г.) Раковски Фелисите Ламене, многократно препрочитан и анализиран, неговата теза за това, че заради царството небесно трябва всичко да се отхвърли, да се изостави, в

разбирането на Раковски – да се постави моралът на бъдещото ново общество над съвременния му човешки морал [20, с. 48 – 49]. И така, моралът на новото общество или 10 000 леи – сложен дивер-

тисмент, чиито камертони очевидно ще се наложи да разместват вече не само специалистите, но и по-широк кръг от читатели в контекста на съвременния хуманистичен мироглед.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Зурабов, А. Итоги (ответ бывалому революционеру, Г. Алексинскому). Копенгаген, 1915. [Zurabov, A. Itogi (otvet byvalomu revolyutsioneru, G. Aleksinskому). Kopenhagen, 1915].
- [2] Zeman, Z., W. Scharlau. The Merchant of Revolution. The Life of A. I. Helfpant (Parvus) 1867-1924. London – New York – Toronto: Oxford University Press, 1965.
- [3] Попова, С. С. Посредник разведслужб. Документы ЦХИДК об А. Парвусе-Гельфанде 1917-1924. – Исторический архив, 1999, № 1, с. 100-114. [Popova, S. S. Posrednik razvedsluzhb. Dokumenty TsKhIDK ob A. Parvuse-Gel'fande 1917-1924. – Istoricheskiy arkhiv, 1999, No 1, s. 100-114].
- [4] Соболев, Г. Л. Тайный союзник. Русская революция и Германия 1914-1918. Санкт-Петербург: Изд. СПУ, 2009. [Sobolev, G. L. Taynyu soyuznik. Russkaya revolyutsiya i Germaniya 1914-1918. Sankt-Peterburg: Izd. SPU, 2009].
- [5] Хереш, Э. Купленная революция. Тайное дело Парвуса. Москва: Олма-Пресс, 2005. [Kheresh, E. Kuplennaya revolyutsiya. Taynoye delo Parvusa. Moskva: Olma-Press, 2005].
- [6] Хереш, Э. Купленная революция. Тайное дело Парвуса. [Kheresh, E. Kuplennaya revolyutsiya. Taynoye delo Parvusa. – Elektronnyy resurs: <https://www.litmir.me/br/?b=177652&p=20>].
- [7] Фельштинский, Ю. Г., Г. И. Чернявский. Лев Троцкий. Революционер 1879-1917. К 1. [Fel'shtinskiy, Yu. G., G. I. Chernyavskiy. Lev Trotskiy. Revolyutsioner 1879-1917. K 1. – Elektronnyy resurs: <https://history.wikireading.ru/154838>].
- [8] Письма Софьи и Владимира Перазич Ю. О. Мартову. – РГАСПИ, ф. 362, оп. 1, ед. хр. 52, л. 1-3. [Pis'ma Sof'i i Vladimira Perazich Yu. O. Martovu. – RGASPI, f. 362, op. 1, ed. khr. 52, l. 1-3].
- [9] Троцкий, Л. Историческое подготвление Октября. Ч. 1. [Trotsky, L. Istoricheskoye podgotovleniye Oktyabrya. Ch. 1. – Elektronnyy resurs: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotl224.htm>].
- [10] Троцкий, Л. Парвус и болгарские социалисты. – Наше слово, 1915, 14 февраля, с. 1. [Trotsky, L. Parvus i bolgarskiye sotsialisty. – Nashe slovo, 1915, 14 fevralya, s. 1].
- [11] Лобанова (Тортика), М. В. Балканские социал-демократические конференции 1909-1911 годов и вопрос об объединении левых сил в Болгарии. – Славяноведение, 2002, № 3, с. 3-12. [Lobanova (Tortika), M. V. Balkanskiye sotsial-demokraticheskiye konferentsii 1909-1911 godov i vopros ob ob'yedinenii levyykh sil v Bolgarii. – Slavyanovedeniye, 2002, No 3, s. 3-12].
- [12] Делирадев, П. Балканската конфедерация. Т. Пазарджикъ: Печат. „Търговска“ на Г. Бърлиевъ, 1909. [Deliradev, P. Balkanskata konfederatsiya. T. Pazardzhika: Pechat. “Targovska” na G. Barlieva, 1909].
- [13] Манифест социалистов Турции и Балканского полуострова. [Manifest socialistov Turcii i Balkanskogo poluostrova. – Elektronnyy resurs: <http://illuminats.ru/component/content/article/34-2009-10-23-23-02-38/4172-turkey?directory=29>].
- [14] Троцкий, Л. Сытинский „малый“ о Раковском. – Наше слово, 1915, 17 апреля. [Trotsky, L. Sytinskiy “malyy” o Rakovskom. – Nashe slovo, 1915, 17 aprelya].
- [15] Интервью с К. Раковским по материалам газеты L'Humanite. – Наше слово, 1915, 19 марта. [Interv'y u s K. Rakovskim po materialam gazety L'Humanite. – Nashe slovo, 1915, 19 marta].
- [16] Тарасов, С. Османская империя выживет, только если развалится Россия. [Tarasov, S. Osmanskaya imperiya vyzhivet, tol'ko esli razvalit'sya Rossiya. – Elektronnyy resurs: <https://regnum.ru/news/polit/2342321.html>].
- [17] Клеветникам. – Наше слово, 1915, 25 апреля. [Klevetnikam. – Nashe slovo, 1915, 25 aprelya].
- [18] Раковский, К. Письмо тов. Раковского. – Наше слово, 1915, 19 июня. [Rakovskiy, K. Pis'mo tov. Rakovskogo. – Nashe slovo, 1915, 19 iyunya].
- [19] Чернявский, Г. И., М. Г. Станчев, М. В. Тортика. Жизненный путь Христиана Раковского. Москва: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2014. [Chernyavskiy, G. I., M. G. Stanchev, M. V. Tortika. Zhiznenny put' Khristiana Rakovskogo. Moskva: ZAO Izd-vo Tsentrpoligraf, 2014].
- [20] Раковски, Кръстю. Страници съчинения за Ф. Р. Ламене. – ЦДА на Република България, ф. 156, оп. 1, ед. хр. 163, л. 1-49. [Rakovski, Krastyu. Stranitsi sacheniya za F. R. Lamene. – TSDA na Republika Bulgaria, f. 156, op. 1, ed. hr. 163, l. 1-49].

Maria V. Tortika

THE ITALIAN DIVERTISSEMENT, OR THE GERMAN TRACE IN THE POLITICAL CAREER OF K. (H. G.) RAKOVSKY

(Abstract)

Today, quite often in special scientific research and more aggressively and even intrusively in journalism, there is a mention of the specific activities of such a famous representative of the world social democratic movement as Alexander L. Parvus (Gelfand). In the context of the confrontation between the Entente and the Triple Alliance on the eve of the First World War, a behind-the-scenes foreign policy struggle, aimed at those strategic regions, the geographical and political position of which could really affect the outcome of the imminent world conflict, began to acquire special significance. According to the deputy of the State Duma of the Russian Empire of the second convocation A. G. Zurabova, Parvus was a creature of three intelligence services: Danish, German and Russian, he turned out to be exactly the character whose activities, in need of a real historical assessment, at the same time could not but arouse the keen interest of the modern man in the street, greedy for sensations and detective stories. Such excitement associated with the name of Parvus attracted the close attention of researchers who studied his activities in Turkey and the Balkans on the eve and in the early years of the Great War. At this stage the attention of researchers was unexpectedly attracted by the name of the Balkan Social Democrat, later a Soviet statesman, Christian (Krstyu) Rakovsky. In parallel, the author of this study, studying the activities of L. D. Trotsky, in connection with the publication of his Parisian newspaper "Nashe Slovo", came across the same thesis about the factual connection of Ch. (K.) Rakovsky with the German authorities interested in the neutral position of Italy on the eve of the First World War. Refuting the more and more widespread rumor about Rakovsky's cooperation with the Germans through the mediation of Parvus, who was carrying out a similar mission in Constantinople, Trotsky was forced to publish a letter to G. A. Aleksinsky, who directly pointed out the dubious „pacifist“ activities

of Rakovsky in Italy. Finally, the third direction in the development of this plot was a note discovered by a social democrat and a well-known historian of the social democratic movement in Russia B. I. Nikoloevsky. A note, addressed to one of the officials of the German Ministry of Foreign Affairs, directly spoke about Rakovsky and his connections with representatives of German intelligence who worked in Romania on the eve of the First World War.

So, we can safely talk about the following chain of events reflected in Rakovsky's Italian divertissement. A.L. Parvus arrives to Constantinople and works in fairly close communication with representatives of German intelligence in Turkey and the Balkans. At this time Ch. (K.) Rakovsky makes a financial contribution to the L. D. Trotsky's newspaper „Nashe Slovo“, published in Paris. Trotsky, being a fairly close friend of Rakovsky, sharply criticizes the activities of Parvus, but at the same time angrily denies all accusations against Rakovsky. At the same time, the future German ambassador to Romania Busche directly points to the existence of links between Rakovsky's political agitation in Italy and the tasks of German foreign policy on the eve of the First World War. Maybe in such a context, the main issue is no longer the question of the actual involvement or non-involvement of Rakovsky in the activities of Parvus in the Balkans, but the question of the political, ideological and psychological reasons that forced Rakovsky to take a similar path. In this case the political logic of A. L. Parvus and, of course, the topic for future research should be the political motivation of H. G. (K) Rakovsky, an ardent, bright and significant politician, publicist and, perhaps most importantly, a humanist and a person.

Key words: Balkans, Constantinople, Italy, Ottoman Empire, A. L. Parvus, Ch. Rakovsky, social democracy

Correspondence address:

Maria V. Tortika, Doctor of Sciences (History)
Associate Professor of the Department of History,
Museology and Monument Studies
Kharkiv State Academy of Culture
Bursatsky Spusk 4
61000 Kharkiv, Ukraine
E-mail: torteka@ukr.net

МЛАДИ УЧЕНИ И ПОСТДОКТОРАНТИ

Николай Братов

БИЗНЕС МОДЕЛИ ПРИ ЛИЦЕНЗИРАНЕ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОБСТВЕНОСТ В УСЛОВИЯТА НА ТЕХНОЛОГИЧЕН ТРАНСФЕР

УВОД

В хода на своето развитие човекът създава и развива своите идеи, реализира постиженията си във всяка една област на живота. Ежедневно различни организации в лицето на академията, специализираните лаборатории, големите корпорации, държавата и други, осъществяват множество от дейности по разработването и прилагането на иновации, които, от една страна, да бъдат полезни на общество, а от друга, да генерират приходи, част от които да се използват за научноизследователска и развойна дейност (НИРД). Отчитайки факта, че това са различни лица, действащи в различни области на човешки живот, намиращи се на различни места по света, то те се нуждаят от връзка помежду си, която да им осигури достъп до търсената и така необходима информация. Именно тук е ролята и мястото на технологичния трансфер и центровете/офисите за трансфер на технологии, които позволяват, най-общо казано, информацията от едно лице да достигне до други лица. Благодарение на това интелектуалните резултати, които създават академията, научните лаборатории и други звена, осъществяващи научноизследователска и развойна дейност, се използват от бизнеса, който от своя страна създава продукти, от които обществото, пазарът и в частност потребителите се нуждаят. Процесът **технологичен трансфер**¹ може да бъде определен като „...защитеният начин, опосредстващ възможността обекти на интелектуалната собственост като изобретения, промишлен дизайн, ноу-хау, авторски произведения и други, притежание на едно лице, да достигнат до друго лице с определена цел и при определени условия за тяхното използване...“. По този начин и чрез центровете/офисите за трансфер на технологии се реализират няколко основни дейности:

- *разширява се достъпът до информация и до нови научни постижения и разработки;*
- *опазват се правата на притежателите на интелектуална собственост и се гарантира правото им на справедливо възнаграждение;*
- *създават се нови информационни и комуникационни връзки между звената, занимаващи се с научноизследователска и развойна дейност, бизнеса и държавата;*

– *опосредства се възможността бизнесът да използва интелектуалната собственост, за да създава нови продукти в полза на обществото;*

– *по-висока възвръщаемост на първоначалните инвестиции въз основа на утвърдени бизнес модели на лицензиране на интелектуална собственост;*

– *защитен технологичен преход от предприемачески към утвърдени компании;*

– *стимулира се растежът на националните, регионалните и международните икономики в условията на глобален пазар и други.*

Понякога интелектуалната собственост не може да бъде използвана за бизнес цели, тоест да се превърне в конкретен продукт, но тя остава като част от технологичния трансфер в посока научноизследователска и развойна дейност. Възможно е технологичният трансфер на интелектуална собственост да е насочен между конкретни организации като академията, научните лаборатории, публични институции и бизнес или към новосъздадени структури, които да го използват за постигането на определени цели. Фактическите резултати имат изключително голямо въздействие върху обществения живот като цяло, осигурявайки нови възможности за развитие на бъдещото поколение, стимул за нови проучвания и изследвания чрез трансформирането на интелектуалната собственост в приложна информация и други. Тази взаимовръзка най-общо може да бъде представена по следния начин (фиг. 1).

Модерният свят, който в голяма степен се развива въз основа на технологичния и техническия прогрес, променя реалната стойност на бизнеса от материално-веществена към нематериална. Казано по друг начин, все по-голяма част от стойността на бизнеса е в неговата интелектуална собственост. Например: **Google, Twitter, Facebook, Amazon** и други международни компании, формират своята бизнес идентификация чрез дигиталната среда, в която оперират и възможностите, които им предоставя притежаваната от тях интелектуална собственост за това. Тази тенденция не е налична само за

¹ Авторско предложение за определение на понятието „технологичен трансфер“.

Фиг. 1

бизнеса, но и за националните и международните институции, които все повече се опитват да предоставят възможност на гражданите за достъп до предлаганите от тях услуги чрез дигитализация на административните процеси. Постепенно интелектуалната собственост се превръща не просто в начин за защита на това, което бизнесът прави и предлага на потребителите, а във възможността продуктите да получат реална добавена стойност чрез нея, която да се използва за постигането на важни стратегически бизнес цели и осигуряването на устойчиво конкурентно предимство на пазара [1]. Съществуват обаче редица предпоставки, които възпрепятстват осъществяването на ефективен технологичен трансфер на интелектуалната собственост, като някои от тях са:

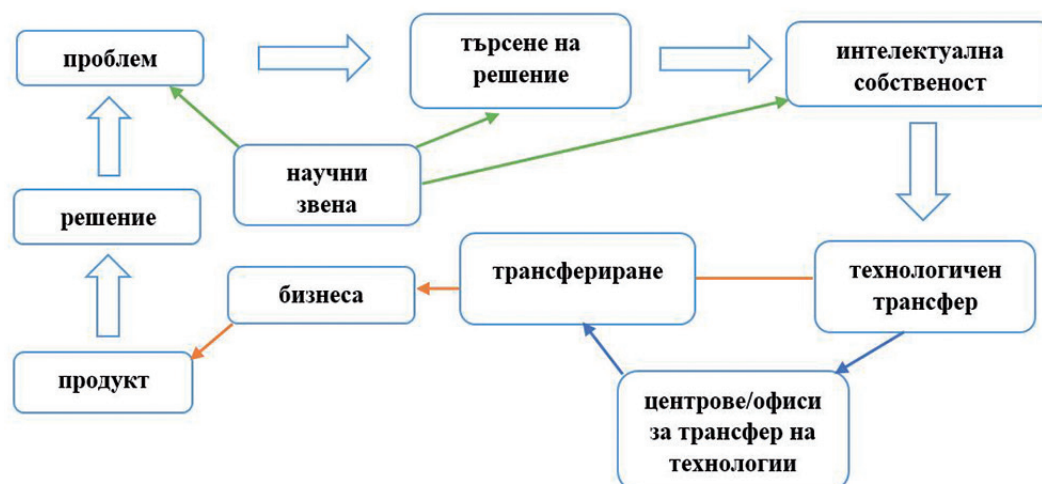
- световната икономическа война, която се води между най-силните икономики на държави като Китай, САЩ, Русия, Германия и т.н., въз основа на създадените иновации;
- купуването на интелектуална собственост от по-силните икономики от по-слабо развитите и осъществяването на „аутсорсинг“;
- недостигът на публично-частни партньорства между държавата, бизнеса, академията и центровете за трансфер на технологии;

– ограниченията, които са въведение за академията относно създадената от нея интелектуална собственост или за възможността да придобие чужда такава;

– неразбирането от страна на бизнеса затова, колко е важно да създаде, организира и прилага реална стратегия за управление на интелектуалната собственост, включително и за самостоятелен бизнес с нея и други.

Именно това неразбиране все още е една от основните възпрепятстващи предпоставки за осъществяването на бизнес с интелектуална собственост и то в условията на технологичен трансфер. Как по-конкретно работи технологичният трансфер на интелектуална собственост като процес (вж. фиг. 2)?

Технологичният трансфер има нелесната задача да „приведе“ това, което създава научноизследователската общност като интелектуална собственост в реална полезна информация, която да послужи на бизнеса, за да създаде продукт. За тази цел е необходимо разработването и използването на конкретни бизнес модели, които да улеснят създаването на устойчиви връзки между академията, бизнеса, държавата, инвеститорите и други заинтересовани страни, участващи в процеса на технологичен трансфер.

Фиг. 2

БИЗНЕС МОДЕЛИ

Модел на публично-частното партньорство

Моделът позволява да се създаде и установи трайна връзка между публичните организации, държавата, бизнеса, центровете за трансфер на технологии и академичните структури при обмен на интелектуална собственост. Трансферът на информация и капитал под формата на нематериални активи е изключително полезен за всички участващи страни, като ефектът е специфичен за всяка една от тях. За бизнеса това е създаването на конкретни бизнес решения на база иновации, които се превръщат в продукти с добавена стойност за пазара. За държавата е създаването на устойчиви връзки с обществеността, които позволяват изграждането на нови възможности за развитие на икономиката и националната конкурентоспособност. За академията и центровете за трансфер на технологии е създаването на информационни и комуникационни потоци в една сигурна среда за провеждането на научноизследователска и развойна дейност, както и обезпечаването на бъдещите разработки и свързаните с тях разходи. При този бизнес модел се създават генерични връзки между отделните звена при трансфера на технологии, а лицензирането на интелектуална собственост се осъществява чрез стандартизирани лицензионни споразумения между страните при относително равни условия и обем на използване на права, предварително определени въз основа на необходимостта от постигането на конкретна цел. Притежателите на права на обекти на интелектуална собственост оперират в сигурна и защитена среда. Подходящи при този бизнес модел са изключителните или крос лицензии за използване, които ще бъдат гарант за всяка една от страните при уреждането на техните трайни фактически отношения за по-дълъг период от време.

Модел на стандартизираните трансферни структури

При този модел се създават стандартизирани структури, които осъществяват трансфера на технологии. Условията за лицензиране на обекти на интелектуална собственост са еднакви за всички лица, които желаят да получат търсената от тях полезна информация въз основа на която да реализират своите бизнес цели. Моделът е подходящ за новосъздадени компании или такива, които не разполагат с достатъчно средства, за да сключат индивидуални лицензионни споразумения с притежателите на обекти на интелектуална собственост, които оперират вече на релевантния пазар. Трансферът на технологии обхваща обекти на интелектуална собственост, които са сравнително ограничени по вид и приложение, но за сметка на това възможността за достъп е много по-голяма. Подходящи при този бизнес модел са неизключителните лицензии за използване, които позволяват на притежателите на обекти на интелектуална собственост да получат многократно дивиденди от използването от различни лица при еднакви условия на лицензиране. Недостатък на този модел е, че макар да съществува принципно разделение между отделните заинтересовани страни спрямо обема, вида права за използване и тяхното териториално приложение, могат да възникнат точки на конфликт между тях на база естествената пазарна конкуренция.

Модел на еднократните такси за достъп до интелектуалната собственост

При този модел се създават устойчиви връзки между академията и бизнеса, които създават полезност от обществено значение. Технологичният трансфер се основава на заплащането на еднократни такси за използването на създадената от академията интелектуална собственост от страна

на бизнеса най-вече за общественополезни цели и нужди. Размерът на таксите е сравнително нисък независимо от вида на интелектуалната собственост, характеризира се с широка достъпност при интерес от трети лица. Генерираните приходи не са големи по обем, но са сравнително постоянни и възможни за планиране, което позволява да се използват от академията за осъществяването на нова научноизследователска и развойна дейност, за която предварително са отделени средства. Бизнесът от своя страна, използвайки по-ниските еднократни такси, спестява средства, които пренасочва за други важни стратегически цели и същевременно изгражда своята бизнес идентификация, използвайки закрилата, която му осигурява интелектуалната собственост, предоставена от академията. Подходящи при този бизнес модел са неизключителните (ограничени) лицензии за използване, които поставят рамкови условия за използване, спрямо всички заинтересовани страни.

Модел на диференцираното портфолио, базирано на закупуването на лицензии

Моделът е подходящ при **startup**² компании, които се създават с конкретна цел и имат специфично портфолио от стоки и/или услуги, а то от своя страна е предопределено от лицензираната интелектуална собственост в хода на технологичния ѝ трансфер. Постига се добра и синхронизирана връзка между нематериалната същност на интелектуална собственост и нейното материално изражение като продукт, който да намери своята реализация на съответния пазар и то при наличието на сравнително висока и гарантирана успеваемост. Страните в хода на технологичния трансфер създават това, което се търси като интелектуалната собственост и намират това, което се създава чрез нея като специфично портфолио. Подходящи при този бизнес модел са крос лицензиите и изключителните лицензии за използване, които позволяват на притежателите да осъществяват своевременен контрол върху използването, да генерират значителни по обем приходи от лицензирането на интелектуалната собственост, а от своята страна лицата, които използват интелектуалната собственост, получена чрез технологичния трансфер, получават търсеното от тях конкурентно предимство пред останалите участници на пазара като единствен ползвател в условия на пазарен монопол.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ТЕХНОЛОГИЧЕН ТРАНСФЕР

Възможни са няколко различни, неизчерпателно посочени варианта, за осигуряване на необходимото финансиране при технологичен трансфер.

Финансиране на база доказана концепция при използването на интелектуална собственост

Финансирането се осъществява целево. Обикновено средствата са налични (бюджетни) и се отпускат за точно определена цел, при която е обследвана цялата необходима интелектуална собственост, възможностите и резултатите от нейното използване, както и за нейното лицензиране. Много често се основава на доказани бизнес модели, които се предлагат на заинтересованите страни, а те от своя страна избират най-подходящия, който да използват и включат в своята бизнес стратегия.

Финансиране на база одобрение на външен бизнес модел (принцип на валидация)

Осъществява се чрез проектопредложения на заинтересовани лица, които искат да получат финансиране за осъществяването на технологичен трансфер на база разработени от тях бизнес модели, в които основен акцент се поставя върху нужната интелектуална собственост, чрез която да бъдат постигнати желаните бизнес резултати. Тази възможност позволява да се обхване по-широк кръг от идейни предложения от различни целеви групи за множество от дейностите. Принципът на отпускане на средства е въз основа на одобрен външен бизнес модел след неговата подробна оценка и анализ по критерии като *оригиналност, ефективност и ефикасност на приложение, включена релевантна интелектуална собственост, пазарна оценка, продуктово анализ, използвано или разработено ноу-хау, изпълнени формални и материални изисквания и други*. Средствата, които се отпускат са различни по размер в зависимост от концептуалната рамка на бизнес модела. При тази възможност за финансиране средствата се отпускат поэтапно, като само след валидация на отделния етап, лицето може да получи целевите средства, обвързвайки ги с изпълнение и резултати.

Финансиране на база посредничество на агент при технологичния трансфер

Финансирането се осъществява само ако заинтересованата страна, предварително използва услугите на „агент по технологичен трансфер“³, който определя необходимата интелектуална собственост и оценява риска при използването чрез включването ѝ в конкретен бизнес модел. Агентът изготвя мотивирано становище, въз основа на кое-

² https://en.wikipedia.org/wiki/Startup_company, достъпен към дата 26.01.2022 г., startup company, преведено от английски – стартиране на компания или проект, предприет от предприемач за търсене, разработване и утвърждаване на мащабируем бизнес модел.

³ Авторско предложение за определението „агент по технологичен трансфер“ – лице, което свободно упражнява професия, но е свързано с организация по технологичен трансфер или работи в определена организация по технологичен трансфер, притежава специфични знания, умения и професионален опит в областта на технологичния трансфер на интелектуална собственост.

то се отпускат или се отказва отпускането на целеви средства, докато не бъдат изпълнени определените от него изисквания. При тази възможност заинтересованото лице предварително получава информация от агента за нужните дейности или действия, които трябва да предприеме, за да може да подсури по-висока успеваемост на етап кандидатстване и одобрение за финансиране, както и за по-добрата ефективност и устойчивост на бизнес плана при неговата последваща реализация в реална пазарна среда.

Финансиране на база предварителна подготовка (вътрешноорганизационно финансиране)

Осъществява се само по предварително подготвени и одобрени бизнес проекти, за които вече са направени първоначални инвестиции, осъществен е частичен технологичен трансфер на интелектуална собственост и други основни организационни дейности. Тази възможност е подходяща за големи компании и колективни бизнес форми, които в отделни техни звена или структури разработват проекти и нови бизнес начинания и имат възможността да осъществяват контрол и мониторинг на всеки един отделен етап, което допринася и за сигурността на направените инвестиции при технологичния трансфер на интелектуална собственост. Тази възможност се нарича вътрешноорганизационна от гледна точка на финансирането и технологичния трансфер, тъй като големите компании (майки) трансферират тяхната или чуждата придобита интелектуална собственост в зависимост от нуждите на по-малките им звена или локални структури.

ТЕХНОЛОГИЧНИЯТ ТРАНСФЕР КАТО ПОСРЕДНИК МЕЖДУ ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ И НЕЙНАТА ТЪРГОВСКА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПАЗАРА

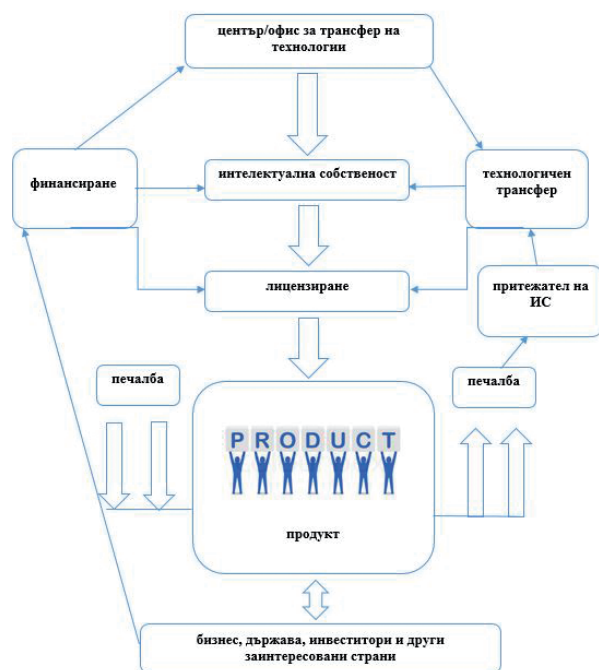
Инвестирането в научноизследователска и развойна дейност, чрез която основно се създава интелектуална собственост, която чрез технологичния трансфер става достъпна от академията, научните лаборатории и други за бизнеса, който я комерсиализира, превръщайки я в продукт, е само малка част от процеса. Още в начален етап трябва правилно да се оцени и раздели интелектуалната собственост като такава, която може да бъде използвана за технологичен трансфер и би била полезна за бизнеса, създавайки продукти, които да носят печалба и такава, която би била полезна повече за обществото и трябва да бъде в основата на НИРД. Това налага доброто и стратегически правилно оценено наблюдение на пазара не само сега, но и в бъдеще време. Правилното определяне на основните характеристики и нужди на пазара и тяхното съвпадение с индивидуалните характеристики на всеки един от обектите на интелектуална собственост е

начинът чрез който интелектуалната собственост в условията на технологичен трансфер се превръща в бизнес актив [2]. Това е възможно благодарение на лицензирането на интелектуална собственост.

Лицензиране

Лицензията позволява да се запази връзката между създадения продукт, който ще бъде използван за бизнес цели с първоначалната интелектуална собственост като нематериален творчески резултат на нейния притежател, гарантирайки, че той ще получи дължимото му възнаграждение за това използване. Съществуват няколко основни вида лицензии⁴ като *пълна лицензия*, *изключителна лицензия*, *неизключителна (ограничена) лицензия* и *крос (насрежна) лицензия*. При *пълната лицензия*, притежателят предоставя в полза на друго лице изцяло своите права за използване, запазвайки единствено своето право на собственост върху обекта на интелектуална собственост. Използването се осъществява при определени условия, за определено време и място. При *изключителната лицензия*, притежателят може да предостави само някоя от формите на използване в полза на друго лице, което от своя страна е единственото, което може да използва тази форма от правото на притежателя, без да съществува възможността друго лице да получи същото разрешение за конкретната територия. Притежателят може да запази правото си за същата или друга форма на използване за конкретната територия. При *неизключителната лицензия*, притежателят може да предостави неограничен брой лицензии в полза на различни лица, действащи на една и съща или на различни територии при определени условия, като той запазва възможността паралелно с тях да използва всички форми от изключителното му право на интелектуална собственост. Друга възможност, която съществува, е предоставянето на т.нар. *кръстосани лицензии* от английски „*cross-licensing agreement*“. Например споразумението за кръстосано лицензиране може да бъде обвързващ договор между множество страни, при който всяка страна има права върху продукт, технология, изследвания или нещо друго. Споразуменията за кръстосано лицензиране обик-

⁴ <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7>, достъпен към дата 26.01.2022 г., лицензия е дума от латински произход, означаваща разрешение за извършване на определено действие. Юридическият термин се отнася за документ или административен акт, с който се дава разрешение от единственото лице, организация или от държавата, овластени да дадат такова разрешение. Лицензът определя конкретните дейности, които са разрешени и конкретните условия, които трябва да се спазват. За разлика от договорите, в най-общия случай лицензът е тясно свързан със законите на държавата и неспазването на предвидените условия автоматично отнема разрешението за извършване на посочената дейност.

Фиг. 3

новено се сключват между лица, които притежават патенти в различни аспекти на един и същ продукт. Те ще сключат споразумение, което предпазва всяко едно от тях от съдебни дела, свързани със спор за нарушение на права, извличайки по този начин нужните ползи от законното придобиване на чужда интелектуална собственост и нейните бизнес постижения, или като обединяване на общи усилия на база постижения за постигането на подобри бизнес резултати или осъществяването на обща научноизследователска и развойна дейност в дадена научна област. Принципната последователност на процеса по лицензиране на интелектуална собственост чрез технологичен трансфер може да бъде представена чрез следната схема – фиг. 3.

Алтернативни способи за технологичен трансфер

Съвместни споразумения за развитие

Това е споразумение между две организации относно съвместното им сътрудничество за разработването на иновации и тяхната по-късна комерсиализация. То съдържа разпоредби, които са общи за договорните споразумения за съвместно развитие, включително условия, определящи съвместната дейност и отговорностите на страните за развитие, процедури за управление на проекти и разрешаване на спорове, използване и притежание на предишна и съвместно разработена интелектуална собственост, както и наказателно преследване по отношение на трети недобросъвестни лица. Споразумението има за цел да бъде един разумен и изгоден за страните и възможно най-балансиран начин, чрез който всяка една от тях да получи дължимото [3].

Споразумения за обединяване

Това са вид споразумения, които често се използват например от притежатели на патенти за изобретения, които въз основа на общи интереси или за постигането на конкретна цел обединяват своите творчески резултати, създавайки „*уникални/специфични*“ пакети от интелектуална собственост, които да лицензират. Тези споразумения могат да бъдат изключително полезни при наличието на пазарна среда, характеризираща се с висока конкуренция между отделните страни. Както при патентите могат да се създават т.нар. **патентни пулове**⁵, така и чрез тези споразумения за обединяване могат да се създават **технологични пулове**, чрез които да се защити интелектуалната собственост и да се гарантира стабилна пазарна позиция.

Споразумения за франчайзинг

Договорът за франчайзинг е специфичен вид договор от гледна точка на договорните отношения между страните, при които едно лице (франчайзодателят) позволява на друго лице (франчайзополучателя) да използва неговия бизнес модел като основа за създаването, организацията или управлението на своя бизнес модел [4]. Предметът на франчайзинга може да се отнася до използването на производствен процес, право за разпространение на продукти или до използване на специфичен бизнес формат в ежедневните аспекти на управлението на бизнеса. Интелектуалната собственост може да бъде предмет на споразуменията за франчайзинг по два начина:

– от страна на франчайзодателя, позволяващ на франчайзополучателя да използва неговата интелектуална собственост при определени условия;

– или ако франчайзополучателят развие подобрения на съществуващата интелектуална собственост, които след това франчайзодателят по силата на споразумението може да използва за собствени бизнес цели.

Споразумения за сигурност и неразкриване на информация

Това е стандартно краткосрочно споразумение за сигурност на интелектуална собственост, което се използва като спомагателно споразумение към

⁵ <https://bg.wikipedia.org/wiki/>, достъпен към дата 26.01.2022 г., патентен пул или патентна група (на английски: patent pool) е консорциум от най-малко две компании, съгласни да лицензират патенти, свързани с определена технология. Създаването на патентни пулове може да спести на патентополучателите и лицензополучателите време и пари, а в случай на блокиране на патенти, може да бъде и единственият разумен метод за предоставяне на изобретението на обществеността. Въпросите на конкурентното право обикновено са важни, когато се формира голям консорциум.

основното споразумение с цел да осигури защита при нейното трансфериране по един или друг начин. Споразумението за неразкриване на информация, понякога наричано споразумение за поверителност, позволява на едно лице да споделя с друго лице своята интелектуална собственост по начин, който да гарантира опазването на споделяната информация. Например, ако имате нов продукт или метод в процес на разработка, но трябва да се консултирате с експерт за съвет как да продължите, подходящо е този вид споразумение, което може да гарантира, че експертът няма да предаде подробностите за вашия нов продукт или метод на конкурент. Споразумението за неразкриване на информация е правен договор между страните, като едната страна се съгласява да разкрие определена информация за конкретна цел на другата страна, която пък се съгласява да не разкрива тази информация на никой друг.

ПОТЕНЦИАЛ НА ТЕХНОЛОГИЧНИЯ ТРАНСФЕР И ПРОБЛЕМИТЕ, СВЪРЗАНИ С НЕГОВОТО ИЗПОЛЗВАНЕ

Основни бариери

Технологичният трансфер като процес и способ, чрез който творческите резултати достигат от академията, научните лаборатории, самостоятелните научноизследователски звена и други до бизнеса и широката общественост, все още в някои страни не може да разгърне своя пълен потенциал. Това се дължи основно на разликата в интересите и вижданията на притежателите на интелектуална собственост и тези на лицата, които са готови да инвестират или платят, за да получат тази интелектуална собственост, както и дали тя е достатъчно „уникална“ за тях. Като основни могат да бъдат посочени:

- *творческият резултат притежава ли нужното, за да бъде използван в реална бизнес среда, или в полза на обществото като цяло?*
- *творческият резултат лесно ли може да бъде разкрит от други лица?*
- *творческият резултат лесно ли може да се копира?*
- *съществуват ли други творчески резултати, които могат да се конкурират с него?*
- *лесно ли може да бъде заобиколена закрилата, която придобива по силата на действащото законодателство, поради слабости в неговата правна или бизнес форма?*

Отговорите на тези въпроси предпоставят възможността или невъзможността да се извърши технологичен трансфер на интелектуална собственост, достатъчно стойностен за всяка една от участващите страни. Важно е да се отбележи, че при технологичния трансфер на интелектуална собственост в повечето случаи лицензирането е сложно и може да бъде смесица от няколко по вид и съдържание лицензии, тъй като създаване-

то на един готов продукт е свързано с комбинирането на различна по вид интелектуална собственост, притежание на различни лица. Друг основен проблем при технологичния трансфер е слабата връзка и комуникация най-общо казано между науката, държавата и бизнеса. В повечето страни с по-слабо развита икономика, вътрешни и външни социални и обществени процеси, каквато впрочем е и България, държавата не отделя необходимите средства за научноизследователска и развойна дейност. Пренебрегвайки по този начин потенциала на интелектуалната собственост, която се създава например в университетите, а те от своя страна трудно успяват да подготвят създадената от тях интелектуална собственост в подходяща форма, която да бъде примамлива за инвеститорите и бизнеса. Във времето това създава невъзможност за технологичен трансфер, дори когато интелектуалната собственост има огромен потенциал, да се превърне в продукт за пазара. Недостатъчното финансиране, което получават научноизследователските звена възпрепятства и поддържането на една добра и постоянна връзка с бизнеса и много често фактическите отношения между страните се уреждат в рамките на лицензионното споразумение, като с изтичане на уговорения срок, тази така важна комуникационна връзка се прекъсва.

Условия за успех

На първо място това е „изравняването“ на гледните точки или какво се търси с това, какво се предлага. Ако очакванията на притежателите на интелектуална собственост се различават с нуждите на инвеститорите и впоследствие с тези на пазара, то технологичният трансфер и сключването на изгодно за всички страни лицензионно споразумение са подложени на риск от неуспех. Центровете и офисите за трансфер на технологии трябва да бъдат балансиращата страна, която да доведе до положителен резултат при създаването на фактически отношения между страните в хода на технологичния трансфер [5]. На второ място е съобразяването на особеностите на всеки един обект на интелектуална собственост с особеностите на пазарната среда и в частност фактора време. До известна степен необходимите ресурси са ясни и сигурни за създаването на интелектуална собственост, но стойността им е бъдеща и несигурна. Въпреки опитите да се прогнозира все още съществуват множество от фактори на средата, които рязко променят планираните резултати в положителен или отрицателен аспект и то в доста широк диапазон, който остава извън възможните прогнози. На трето място е възможността компанията, участваща в технологичния трансфер, да получи изключителни права за използване на интелектуалната собственост. Това е така, защото организацията и управлението на интелектуалната собственост са критични елементи при осигуряването на устойчиво конкурентно предимство. За доставчиците на технологии и

притежателите на интелектуална собственост този модел на ексклузивност невинаги е добър бизнес модел, тъй като инвестицията в интелектуална собственост има възвръщаемост, ако и само когато партньорът успешно я комерсиализира. Ако това не се случи, авансовите разходи за създаването на интелектуална собственост не се възстановяват.

Нужни промени

Необходимо е да се създаде единен и последователен процес при технологичния трансфер на интелектуална собственост, в който притежателите имат интерес постигнатите от тях резултати да видят „*бял свят*“ чрез подкрепата на инвеститори и търсене от страна на бизнеса, който пък от своя страна да я комерсиализира, превръщайки я в продукт с реално пазарно приложение. Държавата трябва да промени своята позиция на сравнителна неутралност при стимулирането на научноизследователската и развойна дейност, която активно се осъществява от научната общност, като промени държавната политика в областта на финансирането ѝ. Центровете и офисите за технологичен трансфер и други отговорни звена действително трябва да засилят своята роля и място като свързващо звено между академията и бизнеса, а и не само, създавайки трайни и устойчиви комуникационно-информационни връзки. Необходима е единна и добре синхронизирана национална, регионална и международна политика в областта на технологичния трансфер, която да позволи по-голяма достъпност и осведоменост по отношение на всички заинтересовани страни.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Борисов, Б., В. Борисова. Интелектуална собственост. София, Издателски комплекс УНСС, 2015. [Borisov, B., V. Borisova. Intelektualna sobstvenost. Sofia, Izdatelski kompleks UNSS, 2015].
- [2] Тодорова, С. Бизнес идентификатори. София, Издателски комплекс УНСС, 2020. [Todorova, S. Biznes identifikatori. Sofia, Izdatelski kompleks UNSS, 2020].

Nikolay Bratov

BUSINESS MODELS FOR LICENSING OF INTELLECTUAL PROPERTY IN TERMS OF TECHNOLOGY TRANSFER

(Abstract)

The purpose of this author's work is to establish and present the main business models and opportunities of funding for the licensing of Intellectual property objects, emphasizing onto the process of technology transfer and reporting the main specifications of it. How and what is the way in which can be made mediation between the stakeholders in this process. What is the

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Използването на готови бизнес модели или създаването на нови, позволява страните по едно бъдещо лицензионно споразумение в хода на технологичния трансфер да се ползват с равно начало. Големите корпоративни структури могат да понесат загуби при един евентуален неуспех при едно ново бизнес начинание, но малкият и средният бизнес трябва да имат предварителни гаранции, които да им позволят свободно да разгърнат потенциала на бизнес идеята или проекта, които желаят да реализират. Чрез бизнес моделите академията ще бъде улеснена при предоставянето на права на интелектуална собственост, създадена в хода на НИРД, без това да налага тя да се превърща в един своеобразен административен апарат, който да обработва документи, а точно обратното, основно да насочи своите усилия към създаването и превръщането на интелектуалната собственост в средство за постигането на иновативна пазарна икономика. Лицата, създаващи интелектуална собственост от своя страна, поемат риска, разкривайки своите творчески резултати с цел да успеят да убедят всички заинтересовани страни, че в постигнатото от тях има достатъчно голям потенциал за фактическа реализация. Именно тук е ролята и мястото на лицензирането на интелектуална собственост, а технологичният трансфер е ключовата точка на връзката между успеха и провала, опосредствани от прилагането на подходящия бизнес модел за това.

- [3] Albert, N. Link. The Journal of Technology Transfer, Special Section: University Technology Transfer, Regional Specializations, and Local Dynamics: Lessons from Italy, 2021.
- [4] Phyllis, L. Speser. The Art and Science of Technology Transfer 1st Edition, 2021.
- [5] Triaille, Jean-Paul, Barbarossa, Emanuele, Grande, Sergio. Joint Research Centre (European Commission), 2017.

potential of this mediation and the benefits of it and what are the main prerequisites for the appearance of these problems into the process of technology transfer through establishment of proposals and practical guidelines for their solving.

Key words: business models, Intellectual property, technology transfer, licensing, potential

Correspondence address:

Nikolay Bratov, doctoral student and part-time lecturer; Department of Intellectual property and technology transfer; Business faculty, University of national and world economy – UNWE; Expert at the Patent office of the Republic of Bulgaria; 1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: nikolay_bratov@unwe.bg.

Иван Загорчев

ЕТИКАТА И ИСТИНАТА, В И ЗА ИСТОРИЯТА

Думата „история“ има двояк смисъл. От една страна, тя означава историческото развитие на Човечеството, на един народ или една държава. От друга страна, История е и науката, която изучава това развитие и търси в поредицата от факти някакви закономерности, взаимовръзки, стимули, поуки и рискове за бъдещето. Разглежда се в първото значение, историята е обективно и реално протичащ процес. Тук разглеждаме науката „история“, която като всяка наука, има две основни страни: данните, на които се основава, и интерпретациите и изводите на учените. Самите данни могат да бъдат реално съществували в миналото, т.е. исторически факти. Тези данни могат да бъдат неточни поради различна информираност на авторите си. Те могат да бъдат и манипулирани чрез игнориране на някои техни страни – неудобни за историците или политиците, както и чрез включване на удобни интерпретации. Възможно е и фабрикуване на нови данни, както и манипулиране (фалшификация, подбор с премълчаване или изхвърляне на неудобното) на исторически извори или фабрикуване на „нови“, изкуствено състарени извори. По принцип, тези дейности се заклеймяват [1, 2] от научните академии като ненаучни, прояви на неетично поведение в науката. Поради непълнотата на изворите, много от които са поначало малочислени, а и допълнително унищожавани поради естествени причини, или неволно или целенасочено човешко въздействие, наличните исторически факти обикновено са недостатъчни. Приемането на фабрикувани, фалшифицирани или манипулирани данни за „безспорни факти“ са причини както за непълнотата на историческия летопис, но и за неговото изкривяване и „интерпретиране в светлината на мултиперспективност“, и такова приемане е недопустимо за истинските учени историци. В своя труд Марков [3] различава историческите факти (т.е. реалните факти) и историографските факти (това е всъщност цялата съвкупност от данни, която под някаква форма е приета за достоверна от историографията). Това предполага известна двусмисленост („фактите“ могат да се окажат неточни или подправени, т.е. да не се признаят за „историографски факти“); поради това предпочитам да говоря за „исторически (или изобщо, научни) данни“, които могат да бъдат достовер-

ни и доказани (верифицирани „научни факти“), а също предполагаеми, хипотетични, фалшифицирани, и др. данни.

Настоящите размишления са подтикнати от две наскоро отпечатани книги от изтъкнати български историци. Едната [3] е посветена на „Истината в историята“, а другата [4] – на „Историческата истина“ за историята на Македония. Наглед много сходни неща. „Истината в историята“ е ли „историческата истина“ и има ли в Историята и Неистината? Има ли една единствена обективна историческа истина, или науката история, поради своята предполагаема и претендирана „мултиперспективност“, съдържа много и разнообразни, субективни исторически истини? Ако се вглеждаме в науката История, и като знаем вече от две хиляди години, че тя се пише от победителите, можем ли изобщо да говорим за „историческа истина“? Кои исторически данни са доказани факти и кои – преиначени полуистини или талантливо създадени пропагандни измислици? И кои исторически данни са плод на достоверни и точни наблюдения, кои – неточни преразкази поради празнини в историческия летопис, и кои – целенасочена дезинформация? Накрая – има ли етика в Историята и какви са нейните параметри и измерения? Каква е Истината за Историята?

Съзнавам, че по тези въпроси може да се напише не една книга. Споделям ги спонтанно с намерението те да стигнат и до историците – както до моите приятели, така и до тези, които биха ме определили като враг или като наивник. Като изследовател, който се занимава повече от 60 години с историята на планетата Земя, съм се уверил, че геологическият летопис на нашата планета съдържа безбройни празнини и непълноти, а в процеса на интерпретация на „непоклатимите факти“ немалко от тях се оказват съмнителни данни – продукт на неточни наблюдения или предубеждения, или пък, предвзети интерпретации и предразсъдъци. Сигурно това се отнася в още по-голяма степен до Историята на Човечеството, тъй като в нейното написване участват както съвестни историци с чувство на собствено достойнство и професионална честност, така и хроникьори и мемоаристи със съмнителна памет, заслепени от „патриотизъм“ агитатори или пропагандисти на „единствено правилни“ и „единствено научни“ идеи.

ИСТИНАТА ЗА ИСТОРИЯТА

Негативно отношение към Историята може вероятно да се открие още при нейните извори. Още в древността Историята се разглежда като инструмент за влияние и прослава на „силните на деня“, а дворцовите историци се стремят към възвеличаване на добродетелите и успехите (преди всичко, бойните победи) на владетеля и на собственото племе, народ или държава, и към очерняне на противника или конкурента или премълчаване на неговите успехи. Още оттогава се проявяват и относително обективните историци, или такива, които подхождат критично към собствените управници и народопсихология, следователно, и към собствената история. От друга страна, отношението се променя силно при изменението на политическата конюнктура, нещо много добре отбелязано [3] при отношението на византийските хронисти към средновековна България, нейния народ и владетели. Но историята е била винаги и мощно политическо и пропагандно оръжие, използвано безскрупулно от властващите както за външнополитически, така и за вътрешнополитически цели.

Пропагандното присвояване на победата, като първия документиран случай от страна на Рамзес II за завършилата „реми“ битка при Кадеш, е друга историческа практика. Редица неласкави за историята определения продължават до наши дни, като съществуват и спорове за техните автори – достатъчно е да припомним „Победителите не ги съдят“ и „Историята се пише от победителите“, и двете отнасяни към средата на XX в., но всъщност основани на хилядолетна практика. Класически пример са „Записки за галската война“ на Г. Ю. Цезар, първата от които датира от 58 г. пр.н.е. Във всеки случай, на Наполеон принадлежат фразите „Историческата истина често е една общоприета басня“ и „Историята е една съвкупност от лъжи, по които е постигнато съгласие“.

Негативното отношение към Историята достига до пълното отричане на нейния научен характер и същност, и до съмнения към самото съществуване на научната историческа истина, т.е. за „Истината в историята“. Въпросът е подробно изследван от Марков [3]. Всъщност цялата му книга, разглеждайки „Истината в историята“, разбулва и дълбоката истина за Историята. Затова е достатъчно да хвърлим поглед върху съдържанието на книгата, което ще се изкуша да привлече дословно. Авторът започва с едно „Откровение. ЗА ПРИВИДНАТА ДОСТЪПНОСТ НА КЛИО“, последвано от пет глави, които носят изразителните названия: Първа глава. БИСТРИТЕ ИЗВОРИ НА ИСТИНАТА; Втора глава. „БЕЛИТЕ ПЕТНА“ КАТО ЗАГАДКИ ОТ МИНАЛОТО; Трета глава. В ОМАГЪОСАНИЯ КРЪГ НА ВЪОБРАЖЕНИЕТО; Четвърта глава. ЗЛОУПОТРЕБАТА С ИСТОРИЯТА; Пета глава. ПРЕД СЪДА НА ВРЕМЕТО. За да завърши с реторичния въпрос, на който все пак се опитва да даде

отговор: „Пояснение. НА КОГО ДА ВЯРВАМЕ?“ и който звучи и като вопъл. Наистина, Историята е може би един от екстремните примери за наука, в която само в рамките на първите няколко години след едно събитие, „бистрите извори на истината“ могат да се превърнат в безформена кал, в която историците ровят отчаяно и самоотвержено, за да намерят и изчистят останките от истинските драгоценни бисери.

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ДАННИ

И все пак, Историята е наука, а не свободно поле за развихряне на фантазията! По това тя се различава от историческия роман или от фентъзи литературата. В историческия роман даровити автори като Уолтър Скот, Александър Дюма, а у нас Ф. Попова-Мутафова, А. Дончев, С. Дичев и други „донаписват“ историята, като попълват част от многобройните бели петна в историческия летопис или развиват варианти (несъстояли се или неизвестни за нас) на историческите събития. В още по-голяма степен това се прави във фентъзи романите, които направо създават въображаеми страни, събития, и дори – планети и вселени („творят светове и история“). Талантът на авторите на исторически романи често е толкова голям и завладяващ, че много читатели приемат за истинни техните трактовки, често в ущърб на историческата истина. И в двата случая авторите ясно обявяват характера на своите произведения – романизирана история или изцяло плод на фантазията. Всъщност понякога сме свидетели на известна конвергенция между литературните произведения на историческа тема и научните произведения, при които авторите допускат малко по-широки трактовки при интерпретацията на историческите факти. Пример на първите са четиритомните „Български хроники“ на С. Цанев, който е проучил голям брой професионални исторически публикации и се опитва да следва възможно най-точно историческата фактология, макар че си позволява и твърде сериозни романтични отклонения и спорни и недоказани предположения, които му носят обвинения в паристоричност [5]. Това ни затруднява да определим точно жанра на „Хрониките“ – научнопопулярна история или исторически роман. От друга страна, някои историци също си позволяват, при употребата на широка палитра интрадисциплинарни подходи, да напускат твърдата почва на „безспорните факти“ и да навлизат в хлъзгавия терен на по-свободните интерпретации. Един съвременен опит [6] за безпристрастен (но все пак, субективен) анализ съпоставя известните факти, хипотези и измислици за произхода на древните българи – една винаги актуална тема, която е била и продължава да бъде предмет на свободни интерпретации и спекулации поради малкия брой източници и тяхната несигурност поради политическа и пропагандна обремене-

неност. Основните проблеми в това отношение са свързани и с оскъдността на собствени исторически извори (почти изключително това са епиграфски паметници) и зависимостта от чужди хроники, чиито автори обикновено предават сведения „от втора ръка“, или/и са негативно настроени към българите. Подобно е положението и с историята на траките, чиято писменост е била с твърде ограничено разпространение сред посветените, и остава и досега неразгадана напълно.

Според Марков [3] „историческите факти“ (по моето разбиране – **историческите данни**, които обхващат цялата доказана, недоказана, съмнителна или хипотетична историческа информация) се превръщат в **историографски факти** тогава, когато бъдат признати от историците за достоверни. Този процес на признаване или верификация съществува и в другите науки, като в природо-математическите науки това става с привеждане на доказателства, получени и проверени чрез точни методи. Процесът на „признаване“ на историческите данни съвсем не е точен и еднозначен, което е дало и основание на Наполеон да направи своите саркастически определения за Историята.

Археологическите методи доставят на историците реални (но **относително точни** по отношение на датирането) доказателства – артефакти от материалната култура на миналото. Те са единствени доказателства за историята/праисторията на дописмените общества и култури. Оттук възниква и въпросът за определянето (делимитацията) на историята по отношение на праисторията – долната граница на историята се фиксира [7] по наличието на „първите исторически свидетелства“. Тук отново се сблъскваме със спорна дефиниция – какво са „исторически свидетелства“? Са ли това „писмените исторически извори“ или според широката дефиниция на *Википедия* (https://bg.wikipedia.org/wiki/Исторически_източник), тук се отнасят и други исторически източници: „според вида им: писмени, веществени, лингвистични, антропологически, етнографски, фолклорни и т.н.“. Пак според *Википедия*, според произхода и езика им, историческите източници се поделят на домашни и чужди, а „според типологията им: паметници на историческата традиция – исторически хроники, жития, художествени произведения; паметници на исторически свидетелства – грамоти, законодателни сборници, официална кореспонденция между владетели; по форма и съдържание: агиографски (жития на светци), химнотеографски (богослужбена литература – църковни служби, похвални слова), епиграфски (надписи), нумизматични, сфрагистични“. В най-широк смисъл, първите исторически свидетелства (археологически артефакти, предания и легенди, фолклорни обичаи, традиции и художествени мотиви) се отнасят още към праисторията, т.е. не отговарят на изискванията за делимитацията праистория – история. Ако приемем само писмените свидетелства (извори), веднага на

първ план излиза проблемът за тяхната автентичност и достоверност. Този проблем е много сериозен по няколко причини. Писмените извори могат да бъдат недостоверни макар и поради това, че много от тях, особено ранните, не са дело на участници, или поне, на съвременници на събитията, а достигат до нас през предания или копия, записани „не от първа ръка“, а след столетия. Дори и спомените, написани от съвременници в рамките на няколко десетки години след дадено събитие, често се различават значително, което понякога поставя под съмнение дори автентичността на самото събитие. Историческата истина във вида, в който тя ни се представя в извори, като спомени, писма, исторически хроники, художествени произведения, агиография и др. са във висока степен субективни, предават реалните събития, пречупени през лични впечатления, идеи и влияния на обществената и политическата среда. Пример ни дава изследването на акад. Юрдан Трифонов от преди един век, в което се привеждат множество различни версии за предполагаемото унищожаване на великотърновската патриаршеска библиотека в началото на XIX в.: различия по отношение на броя и вида на унищожените библиотеки (една, две или повече?), мястото (конкретна църква или църкви?), времето на унищожаването (разликите са в рамките на повече от половин век!), извършителите и подбудителите. Автентичността и достоверността на много други произведения, като например „Веда Словена“, „Джагфар Тарихи“ и други, се поставят под съмнение като възможни мистификации и фалшификации, като въпросите не са получили и досега еднозначни отговори. На второ място, много от автентичните писмени извори, поради наличието им в древността и средновековието само в единични или малко на брой преписи, са били унищожени по нехайство, невежество, или от зложелатели. Примерите са многобройни, като особено ошетен е бил в продължение на столетия българският народ. Мистификациите и фалшификациите са установени [10, 11] още в древноегипетските папируси, а през Средновековието в Западна и Централна Европа са разцъфтели подправянето и създаването на фалшификати – свети мощи, религиозни реликви и ръкописи. В едно съвременно изследване средновековните монаси са наречени майстори на фалшификациите. Твърди се, че между 30 и 50 % от средновековните ръкописи от времето на Меровингите и след тях са умели фалшификати, като особено характерен пример е „завещанието“ на император Константин Велики. Фалшификации се наблюдават и днес, при пълно пренебрегване на етиката и авторското право. Ще спомена само „превеждането“ и издаването на възрожденски книги и на романите на Д. Талев в наша западна съседка, при което своеволните думите „българи, български“ се заменят с друго етническо определение в пълно противоречие с първото издание и с ръкописите на авторите, опре-

деляли се винаги като българи. Така по отношение на историческите данни и извори една от основните задачи е тяхната верификация, което става и със съвременни методи от много други науки, а по отношение на древни предания или свидетелства – и с модерни археологически методи. По тази линия се работи особено активно за верификация на събития, описани в преданията на *Библията*, *Илиада*, епоси на античните народи и т.н.

ПРИЛАГАНЕ НА НАУЧНАТА ЕТИКА В ИСТОРИЧЕСКАТА НАУКА

„А моралъ и нравственностъ мы применительно к истории совсем не хотим“ Леонид Млечин, https://www.youtube.com/watch?v=3fSvK45o_Wo, 1.02.2022.

Това кратко изречение на известния публицист и историк е показателно както за историята като процес, почти неразривно свързан с политиката и с нравственото развитие на обществото, така и за етиката в историческата наука. Истината е, че обществеността често смята политиката за несъвместима с морала, както следва и от класическото произведение на Н. Макиавели „Принцът“. Това отношение често се прехвърля и в историята. Няма да разглеждаме развитието на моралните норми на човешките общества, възникването на библейските Божии заповеди като нравствени и легални стожери на религиите и законността, и постепенната еволюция на дивашките жестокости и садизъм към съвременните юридически принципи, целящи навременно налагане на съдебна справедливост, но при спазване на хуманността. Не напразно на императорската арка в Хофбург цари надписът IUSTITIA REGNORUM FUNDAMENTUM, *Правосъдието е основа на управлението*. От друга страна, конфликтите и в съвременното общество, особено войните, винаги отприщват най-ниските страсти, избухващи в омраза и кръвопролитие на всякаква основа – индивидуален садизъм, завист, расова, религиозна, идеологическа или национална омраза, прерастващи в преследване, изтезания, насилие и убийства, и кулминиращи в геноцид и холокост. Политиката и политиците често отричат или оправдават „своите“ престъпления и осъждат „чуждите“ зверства, като този подход се оправдава с „политическа целесъобразност“. Този „подход“ нерядко се прехвърля и в историческата наука. В настоящия преглед ще се опитаме да подходим към историческата наука само с критериите, използвани за всяка друга наука [1, 2, 8, 9]. А основата на тези критерии се свежда до безпристрастност в търсенето на истината!

Обикновено, за „Неетично поведение при научните изследвания (Scientific Misconduct) и други неприемливи практики при предлагането, осъществяването или рецензирането на научни изследвания или при докладването на резултатите

от тях“ [1] се смятат: „**1. Изфабрикуване** означава измисляне на резултати и регистрирането им като достоверни; **2. Изопачаване** означава подправяне на научноизследователски материали, оборудване или процеси или подменяне, пропускане или премълчаване на данни или резултати без основание; **3. Присвояване (плагиатство)** означава използване на работата и идеите на други хора, без да се отдаде дължимото на първоначалния източник, като по този начин се нарушават правата на първоначалните автори върху техните интелектуални продукти“.

Едно друго и по-подробно изброяване на неетичните практики в научните изследвания и публикуване е разработено [12] от Enago Academy. В него се различават и описват подробно десет типа Scientific Misconduct: „**1. Присвояване на чужди идеи**; **2. Плагиатство**; **3. Автоплагиатство**; **4. Злоупотреби с авторство**; **5. Несъобразяване със законови изисквания** и регулации по използване на химикали, нехайство по отношение на опитни животни и хора, неправилна употреба на фондовете за изследвания; **6. Нарушения на възприети изследователски практики**; **7. Фалшифициране на данни**; **8. Отказ от сътрудничество за проверка и валидиране** на Вашите изследвания; **9. Отказ от действие в отговор на доказани случаи** на неуспешни опити за валидиране; **10. Неетични действия във връзка с предположено неетично поведение**.“ Всички тези изисквания с изключение на № 5 са приложими към историческите изследвания и публикации, но изрични указания за прилагането им към съвременната историческа наука намираме в сравнително малък брой специализирани публикации на фона на общо над един милиард сайта, посветени на научната етика. Мисля, че специално внимание трябва да се отдели на едни своеобразни „Десет етични заповеди“ за студенти и начинаещи историци [13], които не е зле да бъдат припомнени и на маститите представители на гилдията; към тях можем да прибавим и два други леснодостъпни извора [14, 15], които повдигат важни въпроси за етиката в историческите изследвания. Самите десет изисквания са: „**1. Не плагиатствай!** Когато извършвате изследвания, имайте грижата да си водите подробни бележки, като различавате собствените си мисли и идеи от тези на автора, чийто труд изучавате. Когато споделяте работата си с колеги чрез доклад на конференция, статия или книга, бъдете сигурни в пълнотата и точността на цитирането. **2. Предавайте точно Вашите извори!** Не добавяйте, не съкращавайте или изменяйте данните, които Вашият извор предоставя. След записването прегледайте записките си, за да сте сигурни, че те са точни. **3. Не пренебрегвайте противоречащи информации!** Изводи, базирани върху непълни източници, ще бъдат винаги слаби като основата си. Изследвайте внимателно и детайлно мрежата си по време на изследването, и честно използвайте

всички извори, които намерите. **4. Отчитайте недостатъците и пропуските си!** Специално обмислете начините, по които мирогледът Ви е бил формиран от времето и културната среда, в която сте роден и възпитан, от Вашето образование, и от очакванията на обществото, към което принадлежите (по рождение и по избор). **5. Отчитайте недостатъците и пропуските на изворовия материал!** Вземайте под внимание, че всяко човешко същество е комплексен индивид, чието съществуване е свързано с определено време и място. **6. Поддържайте прозрачност в изследванията!** Винаги трябва да има възможност други изследователи да имат достъп до материалите, върху които основавате своите изследвания. Когато Вашето изследване има за резултат публикуване на нови извори (като устни предания, в аудио или транскрипция), предайте материалите в подходящ архив или библиотека, за да улесните техния преглед и потреба от други изследователи. **7. Използвайте най-съвременните налични данни.** Не вземайте данни и статистики оттук-оттам; бъдете на съвременното равнище на развитието във Вашето поле. **8. Предложете Вашата работа на критичен прочит от експертите.** Не избягвайте конструктивни предложения – търсете ги на всеки етап от Вашето изследване, написване на публикация, и разговор. **9. Действайте професионално.** Използвайте здравия разум, превъплътен в „златните правила“ на различни култури – не лъжете, не изнудвайте, не нападайте другите, не злоупотребявайте с Ваша силова позиция. Приемайте, че Вашият труд ще бъде критикуван от другите, и бъдете готов да изслушате доброжелателно тези критики даже и ако продължавате да сте несъгласни с тях. Когато сте сбъркали, в каквато и да е ситуация, честно се извинете. **10. Винаги запазвайте резервни копия от Вашето изследване и документация.**

Цитираните професионални и етични правила са достатъчно подробни, за да имаме нужда от допълнително обсъждане. Все пак искам да се спра на основните етични правила, окачествени от европейските академии като основа на Европейския кодекс на поведение за изследователски интегритет [1], и съответните деяния, които представляват груби нарушения на тези правила (плагиатството, фабрикуването на данни и фалшификацията на данни). От тях, плагиатството изглежда най-лесно проверяемо и безспорно – въпрос на установяване на точно съответствие на текстове или съществени техни части, и на датите на тяхното появяване в публичното пространство. И докато за научната общност установяването на тези съответствия и датиране не би трябвало да е особена трудност, достигането до осъдителна присъда, тъй като плагиатството е криминализирано в повечето законодателства, се сблъсква със сериозни трудности от процесуален и тълкувателен характер. Плагиатството със сигурност съществува и в древни исторически документи, но е особено актуално в наши

дни. Подробните правила [12] обръщат и специално внимание на съзнателната или неволна кражба на идеи, която не се покрива с юридическата дефиниция за плагиатство, и е трудно доказуема. Също много деликатен е и въпросът за автоплагиатството, доколкото не са известни правила, покриващи достатъчно широка палитра от възможни случаи за двукратна или многократна употреба в публикации (понякога на различни езици или в издания с различен характер и обем) на собствени идеи, мисли, резултати, графика, и дори, буквален препис на собствени публикувани текстове. Въпросите за плагиатството и борбата с него са общи за всички науки, така че са разгледани в голям брой публикации на много езици. Независимо от това проблемът съществува, често се пренебрегва, и става фокус на ожесточени дискусии, когато засегне видни публични личности и политици.

От жизнена важност за историческата истина е борбата с фабрикуването и фалшифицирането на данни. Вече отбелязахме, че тези два порока на историческата наука съществуват още от дълбока древност – едва ли не, още от създаването на първата писменост. Кой и с каква цел е прибягвал в миналото и прибягва и в наши дни към фабрикуване и фалшифициране на данни? Задълбоченият анализ на тези явления излиза далеч от нашите цели. Все пак, тук можем да изтъкнем следните основни причини и стимули: (1) непосредствена материална полза: продажба на реликви с религиозна или колекционерска цел; тези подбуди съществуват от античността и продължават да действат и в наши дни; (2) косвени материални интереси: фабрикуване на документи, с които да се обосноват претенции за собственост, като споменатото „завещание на Константин Велики“; (3) „патриотични“ и националистични подбуди: фабрикуване и фалшифициране на документи за „увековечаване“ и утвърждаване на собствени, действителни или въображаеми, героични подвизи, победи и други събития, омаловажаване на собствени загуби, поражения или нехуманни постъпки, и съответно, омаловажаване на успехите и преувеличаване на пораженията и неетичните и нехуманни прояви на „чуждите“ племена, народи, армии и държави; (4) флагрантно унищожаване или/и кражба на чуждата история; (5) пряка кариерна или/и финансова полза от описаните по-горе деяния от страна на хора с претенции за учени.

БОРБА ЗА ИСТИНАТА В ИСТОРИЯТА И БОРБА ЗА ЕТИКАТА В ИСТОРИЧЕСКАТА НАУКА

Историческото изследване като всяко друго научно изследване не представлява широк и ясен път с ясна цел и перспектива. Може би повече от всяко друго, то е всъщност лабиринт от криволичещи пътеки, пълни с препятствия и клопки. Крайната

цел е неясна и хипотетична, обременена от много предположения, основани върху вековни данни с често недоказана автентичност, произхождащи както от първични, така и от вторични извори. Самият изследовател е обременен с предубеждения, свързани с неговата среда и обкръжение, с произхода, националността, времето в което живее, възпитанието, което е получил, и цялото наслоение от семейна, кастова/класова, институционална, национална и др. митология, с която е пропито съзнанието му. За да проведе обективно своето изследване, историкът трябва да се абстрахира не само от времето си, но и от всичките си знания, нагласи и манталитет, и да се пренесе в епохата и цялата атмосфера на времето, което изучава. Същевременно той трябва ясно да си представи, че досегашните резултати на науката по изследваната тема представляват само хипотези с различна степен на обоснованост, че те могат да почиват на несигурни, и дори, погрешни или фалшифицирани данни, като са свързани и с предубежденията на неговите предшественици.

Основната работа на историците е изследването на историческите извори. Както накратко разгледахме въпроса за историческите данни и признаването или непризнаването им за исторически (историографски) факти, историческите извори имат разнообразен характер и научно-историческа стойност. От обективния и безпристрастен анализ на изворите зависят в най-голяма степен етичността, обективността, достоверността и значението на конкретното историческо изследване. Обикновено надписите, издълбани върху каменни носители (скали, надгробни паметници, паметници в чест на определени исторически събития), имат най-висока достоверност по отношение на фабрикуване или фалшификация, тъй като се поддават трудно на такива манипулации. В редките случаи, когато автентичността на такива надписи е била оспорвана, обикновено те са се оказвали достоверни при обследване с модерни методи. Надписите върху други трайни носители (скъпоценни пръстени, монети, медальони, камеи и др.) представляват по-голям интерес за фалшификаторите поради съществена материална стойност, особено повишаваща се поради колекционерството. Съвсем различно е положението с другите писмени извори, които са отразени на нетрайни носители, като глинени плочки, папирус или пергамент. Както отбелязахме, фалшификати на такива документи се откриват още от античността, като са особено многобройни през християнското Средновековие, а и през последните два века, през които такива артефакти са особено ценени. Поради това историкът трябва да бъде винаги нащрек, особено при появяване на неизвестни източници, чието първо публикуване би могло да му спечели признание и известност.

За верифициране на такива източници през последните години са разработени точни физични и химични методи. От друга страна, писмените извори са несигурни източници на информация по вече частично изтъкнати причини, като: (1) поради по-късен запис на по-ранна устна традиция (*Библията*, *Илиада* и др.) или по-късни копия на изгубени ранни документи; (2) субективно възприятие на едно или друго събитие; (3) субективно описание по политически, националистически и/или пропагандни причини; (4) „украсяване“ с нови и нови чудеса на агиографските източници с пропагандна цел. По изброените причини, винаги е желателно издирването на повече източници за дадено събитие, по възможност произхождащи от противостоящи „лагери“ или от независими, странични наблюдатели.

Втората основна дейност е интерпретацията на приетите исторически факти. Различията в интерпретациите на данните обикновено се дължат на: (1) Оскъдност на достоверни факти, което позволява по-свободна интерпретация с привличане на данни със съмнителна достоверност; (2) Наличие само на едностранно и тенденциозно представящи и интерпретиращи събитията източници; (3) Пристрастност на интерпретаторите – историци, поради изброените по-горе особености, засягащи семейна и етническа среда със съответни предубеждения и традиция, както и политически, националистически, пропагандни и институционални влияния и изисквания.

Дълготрайното съперничество и противопоставяне, нерядко военно, между съседни държави, води до съвсем различен поглед върху „общата история“ на тези страни и народи. Особено характерно е вековното противопоставяне между Германия и Франция. Затова и обнадеждаващ пример ни дават тези историци от двете страни, които стигнаха до написване на общата им история, с отхвърляне на пропагандните националистически интерпретации [16]. Това е един добър пример за историците от балканските страни. Опити за безпристрастен прочит на общата балканска история се правят от дълги години от български и чуждестранни историци, включително и през последното десетилетие [17]. Но, както казва У. Чърчил, „Балканите произвеждат повече история, отколкото могат да консумират“. Затова и хладнокръвното и безпристрастно обсъждане на общата история от балканските историци може да бъде сериозен принос към обединяването на балканските страни в името на едно мирно и конструктивно бъдеще. При това обсъждане не трябва никога да се забравя, че историята е наука, стремяща се към обективно изследване и разкриване на истината, и като всяка наука трябва да се ръководи от принципите и правилата на научната етика.

ПОСЛЕСЛОВ. ЗА ПОУКИТЕ
ОТ ИСТОРИЯТА

Тези размишления бяха вече завършени и в процес на обсъждане с няколко приятели – историци, когато на Европейския континент започна нова „локална“ война. Както другите „малки“ войни от по-далечното и от по-близкото минало, тя се предшества от националистически изблици и убедителна пропаганда. Внимателният прочит на източниците от двете враждуващи страни показва ясно политико-пропагандния подход към историческата истина: премълчаване на неудобните истини, преувеличаване на собствените и преиначаване и омаловажаване на чуждите исторически права и успехи. Всичко това чрез известните методики на фабрикуване и изопача-

ване на данни. Последствията – страдания на хиляди хора, хуманитарна и демографска криза. За тези, които преживяхме в детството си Втората световна война, всяка „локална война“ е недопустима както поради хилядите индивидуални човешки трагедии от театъра на военните действия, така и поради рисковете за неконтролируемо разрастване на пожара до катастрофални размери за Европа и Човечеството. Затова и отговорността на историците за търсене на обективната историческа истина и избягване на нейното използване за националистически, политически и пропагандни цели е може би днес по-голяма от когато и да било в миналото.

Изказаните в статията идеи и мнения са изцяло отговорност на автора и в никаква степен не ангажират Българската академия на науките.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] ALLEA. The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised Edition. <http://www.allea.org/wp-content/uploads/2017/05/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2017.pdf>. ISBN 978-3-00-055767-5 (Bulgarian translation: http://www.bas.bg/wp-content/uploads/2018/07/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2017-Digital_BG_FINAL-2.pdf)
- [2] ALLEA. *Discussion Paper # 5. Fact or Fake? Tackling Science Disinformation*. Berlin, 2021. DOI: 10.26356/fact-or-fake
- [3] Марков, Г. Истината в историята. С., Захарий Стоянов, 2021. 559 с. [Markov, G. Istinata v istoriyata. S., Zahariy Stoyanov, 2021. 559 s.]
- [4] Павлов, П., Л. Спасов. Македония. Историческата истина. С., И.К. Световна библиотека, 2021. 223 с. [Pavlov, P., L. Spasov. Makedonia. Istoricheskata istina. S., I.K. Svetovna biblioteka, 2021. 223 s.]
- [5] Добрев, П. Параисторията като бестселър – Стефан Цанев. 2011. [Dobrev, P. Paraistoriyata kato bestselar – Stefan Tsanev. 2011]. <https://www.academia.edu/3696561>. Accessed 6.02.2021.
- [6] Василев, В. Древните българи. Факти, хипотези, измислици. С., Изток-Запад, 2009. 635 с. [Vasilev, V. Drevnite balgari. Fakti, hipotezi, izmislitsi. S., Iztok-Zapad, 2009. 635 s.]
- [7] Бауер, С. У. История на Древния свят: от най-ранните исторически свидетелства до падането на Рим. Превод от английски. SkyPrint, 2021. 864 с. [Bauer, S. U. Istoria na Drevnia svyat: ot nay-rannite istoricheski svidetelstva do padaneto na Rim. Prevod ot angliyski. SkyPrint, 2021. 864 s.]. ISBN 978-954-390-176-0.
- [8] Загорчев, И. Размишления върху качеството на науката. – Списание на БАН, 2019, 82, 4; 43-51. [Zagorchev, I. Razmishlenia varhu kachestvoto na naukata. – Spisanie na BAN, 2019, 82, 4; 43-51].
- [9] Загорчев, И. Псевдонаука и псевдожурналистика: фабрикувани и фалшифицирани „научни“ данни, евтини сензации и фалшиви новини. – Списание на БАН, 2019, 82, 3; 38-45. [Zagorchev, I. Pseudonauka i psevdzhurnalistika: fabrikuvani i falshifitsirani „nauchni“ dannii, evtini senzatsii i falshivi novini. – Spisanie na BAN, 2019, 82, 3; 38-45].
- [10] Rowley, J. 12 Fake Documents That Changed History – For A While, Anyway, 2021, <https://www.ranker.com/list/historical-document-forgeries/jim-rowley>
- [11] Roach, L. The forged texts of the Middle Ages: why Europe's holy men turned to counterfeiting. – *BBC History Magazine*, 2021, <https://www.historyextra.com/period/medieval/the-forged-texts-of-the-middle-ages-why-europes-holy-men-turned-to-counterfeiting/>
- [12] Enago Academy. 2021. 10 Types of Scientific Misconduct, <https://www.enago.com/academy/10-types-of-scientific-misconduct/> (accessed 2019; 10.02.2022).
- [13] Denial, C. Ethics for historians: the perspective of one undergraduate class. *Perspectives on History. The News Magazine of the American Historical Association*. 2010, <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/january-2010/ethics-for-historians-the-perspective-of-one-undergraduate-class> (accessed 15.02.2022).
- [14] Tapper, A. Is there an ethics for historians? – *Studies in Western Australian History*, 2010, 26; 17-36, https://www.researchgate.net/publication/42428679_Is_there_an_ethics_for_historians (accessed 15.02.2022).
- [15] Gallois, W. Ethics and historical research. – In: Gunn, S., L. Fairlie (eds.). *Research Methods in History*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011, www.academia.edu/5812325/Ethics_and_Historical_Research (accessed 15.02.2022).
- [16] Defrance, C., Pfeil, U. German-French School Textbook. Some considerations about the origins and the first two volumes. 2008. *Conference paper. Citizenship Education Facing Nationalism and Populism in Europe. NECE, Sofia, 6-8 November 2008*, https://www.bpb.de/system/files/pdf/file_IK4TE4.pdf (accessed 17.01.2022).
- [17] Даскалов, Р., А. Везенков, Д. Мишкова (ред.). Преплетените истории на Балканите. 1. Национални

идеологии и езикови политики. 2013. 520 с.; 2. Пренос на политически идеологии и институции. 2014. 568 с. 3. Споделено минало, оспорвани наследства. 2015. 480 с. 4. Понятия, подходи и (само) репрезентации. 2019. 664 с. С., НБУ. [Daskalov, R., A. Vezenkov, D. Mishkova (red.). Prepletenite istorii na

Balkanite. 1. Natsionalni ideologii i ezikovi politiki. 2013. 520 s.; 2. Prenos na politicheski ideologii i institutsii. 2014. 568 s. 3. Spodeleno minalo, osporvani nasledstva. 2015. 480 s. 4. Ponyatia, podhodi i (samo) reprezentatsii. 2019. 664 s. S., NBU].

Ivan Zagorchev

ETHICS AND TRUTH, IN AND ABOUT HISTORY

(Abstract)

History as any other science is dedicated to the search of Truth. However, different factors as the losses of historical sources (documents); biases in historical sources, including their fabrication and/or counterfeiting; biases in the interpretations due to the cultural and national background of the researchers or to strong political, nationalistic, disinformation, and selfish lucrative influences/interests, etc., often lead to substantial deviations from the historical truth, and presence of strong differences between the national histories.

The presence of strong differences, and of disinformation and fake data is often a factor in the propaganda war and the instigation or the support to armed conflicts and war. The historians should follow the rules and requirements of science ethics (as documented in The European Code of Conduct for Research Integrity of ALLEA, and in many other papers) and to avoid any scientific misconduct.

Correspondence address:

Acad. Ivan Zagorchev
Bulgarian Academy of Sciences
1000 Sofia, Bulgaria

НАЦИОНАЛНА АКАДЕМИЧНА МРЕЖА

ОТЧЕТ ЗА ДЕЙНОСТТА НА НАЦИОНАЛНАТА АКАДЕМИЧНА МРЕЖА НА БАН ЗА 2021 Г.

През отчетния период дейността на регионалните академични центрове като част от Националната академична мрежа на БАН се осъществяваше при тясното взаимодействие на научни звена на БАН с общински и областни структури, университети на територията на региона, бизнеса, музеи, училища, читалища.

През 2021 г. беше преподписан Меморандумът за сътрудничество между БАН и Габрово.

Документът урежда формите на партньорство и процедурите за координация на съвместни дейности, които обхващат: двустранен обмен на информация относно научни достижения, изследвания и резултати, имащи отношение към развитието на региона; съдействие при разработването на

експертизи, становища и други експертни оценки по проекти на нормативни актове, регионални стратегии и проекти; помощ при разработването на регионални прогнози и оценки за състоянието и качествата на компонентите на околната среда и биологичното разнообразие; на методи, технологии и съоръжения, осигуряващи нови и възобновяеми източници на енергия; мониторинг на околната среда и на природните ресурси в региона, защита на населението, критичната инфраструктура и управлението на риска от природни бедствия и аварии; демографията; културното и историческо наследство; образованието; организиране и участие в съвместно организирани образователни и квалификационни програми.

Председателят на Българската академия на науките акад. Юлиан Ревалски и кметът на община Габрово Таня Христова подписаха меморандум за сътрудничество

Споразумение за сътрудничество между БАН и ТУ – Габрово

Акад. Юлиан Ревалски и ректорът на Техническият университет – Габрово проф. Илия Железаров подписаха договор за сътрудничество, насочен към развитие на образователни програми, научни изследвания и реализиране на съвместни проекти.

Акад. Юлиан Ревалски и ректорът на Техническият университет – Габрово проф. Илия Железаров подписаха договор за сътрудничество

СЪВМЕСТНИ НАУЧНИ И БИЗНЕС ПРОЕКТИ

През 2020 г. РАЦ – Бургас учреди Сдружение с нестопанска цел в обществена полза „Регионален академичен център на БАН“. По време на първата година от съществуването си Сдружението започна работа като партньор в Европейската мрежа по D-гъвкаво преподаване (ENID-Teach, представено в поканата за 2021 г. „Еразъм +“ (Ключово действие 2 – Партньорства за сътрудничество – в областта на професионалното образование и обучение, ПОО) по нов проект „Развитие на дигитални умения за онлайн рехабилитационни терапии“ по програма „Еразъм +“ (e-KINE) с общ бюджет от 59 877 евро.

Проектът e-KINE има за цел да предложи решение за замяна на класическите рехабилитационни услуги с онлайн услуги, по-специално чрез изграждане на готовност за цифрово образование, развитие на цифрови компетенции и силно сътрудничество между света на образованието, доставчиците на цифрови технологии и света на труда. Проектът трябва да допълни усилията за подпомагане на медицинския сектор да се възстанови от кризата по отношение на иновативни онлайн решения, като по този начин допринесе за стратегическите приоритети на ЕС, насочени към ПОО на висше ниво. Нашата обща цел е да популяризираме иновативни методи и инструменти за преподаване, обучение и трудово обучение като двигатели на подобрения в ученето през целия живот и да подкрепяме кинезитерапевтите/физиотерапевтите при придобиване на умения за предоставяне на онлайн медицински услуги, необходими в контекста на COVID-19 пандемията. Иновативните подходи за обучение на e-KINE включват:

- Разработване на онлайн платформа за сътрудничество e-KINE като виртуално място, където обучаемите и обучителите ще могат да учат, преподават и съвместно създават съдържание на курсове. Насърчаването и поддържането на цифрово съдържание на обучението на различни езици са един от основните аспекти. Иновациите се състоят в създаването на интерактивен модел на обучение и нови методологии за придобиване на знания.

- Курсът e-KINE ще бъде включен в платформата за електронно обучение. Съдържанието на обучението ще се основава на учебна програма, която ще даде на обучаемите разширени познания относно използването на различни онлайн инструменти за телемедицина; специална глава ще бъде посветена на онлайн инструментите за рехабилитация, включително реални случаи. Ще бъде разработена база данни от протоколи за рехабилитация при различна патология.

- Пилотен подход, ориентиран към обучение, базирано на работа, ще даде възможност на обучаемите да прилагат знания в практически ситуации на работното място и да функционират като

Първата партньорска среща по проекта се състоя в периода 31.08.2021 г. – 01.09.2021 г. в Бургас

онлайн рехабилитационно звено. Това ще функционира като виртуална медицинска среда. Под наблюдението на учителя, стажантът ще работи в съответствие с пациента, ще комуникира, оценява състоянието на пациента, ще избере съответния протокол или ще го адаптира към нуждите на пациента и ще проследи процеса. Идеята и резултатите от проекта ще бъдат полезни за академичната общност в Бургаска област и ще се радваме да ги разпространим сред нашите членове.

Сдружението Регионален академичен център на БАН подкрепи инициативата „НАУКАТА среща БИЗНЕСА“, 30 юни 2021 г., Бургас. Събитието цели проучване на възможностите за създаване на креативно пространство за „Банка кадри“ – Център за иновации, научноизследователски и приложни дейности – Бургас. Центърът, където младите научни таланти и студенти се срещат, обменят опит и идеи, разписват политики, модели и стандарти в полза на научните изследователи, разработват проектни идеи за създаване на независими иновации, след което ги реализират.

РАЦ – Бургас съдейства за обособяване на лаборатория „Дигитализация на културното наследство в Област Бургас“ – изнесено звено на Института по математика и информатика при БАН в сградата на Сдружението. Назначен е щатен персонал – трима учени, с цел работа по дигитализиране на архивните фондове на Регионалната библиотека „Пейо Яворов“ – Бургас.

Проучване на възможностите за кандидатстване по национални и международни програми. Извършен е голям обем от проучвателни дейности, в резултат на които Сдружението има първи спечелен проект, който стартира през 2021 г.

Регионалният академичен център – Пловдив съдейства за популяризиране на дейността на центровете по програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, в която участват членове на РАЦ – Пловдив. Проведен е Информационен ден по проект № BG05M20P001-1.002-0023 Център за компетентност „Интелигентни мехатронни, еко- и енергоспестяващи системи и технологии“

(ЦК ИМЕЕСТ) на 16.07.2021. На Информационния ден присъстваха представители на 7-те организации партньори в Центъра, на 4-те организации асоциирани партньори, зам.-председателят на БАН чл.-кор. Стефан Хаджитодоров и научният секретар на БАН по направление „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“ проф. дфн Севдалина Димитрова. Информационният ден бе открит от доц. д-р Лиляна Колаклиева – директор на ЦППФ – Пловдив и координатор на РАЦ – Пловдив. Поздравителни адреси поднесоха: проф. д-р Р. Иларионов – ръководител на проекта, чл.-кор. Ст. Хаджитодоров – зам.-председател на БАН, г-н Ст. Стоянов – зам.-кмет на община Пловдив, г-н И. Попов – изпълнителен директор на ОП НОИР. По време на Информационния ден бе представен от проф. д-р Румен Каканак новосъздаденият Изследователски център „Мехатроника и нанотехнологии“. Изследователският център е разположен в Чиста стая клас 100 000, която се състои от две части: технологична и изследователска. В технологичната част е разположено технологичното оборудване за нанасяне на твърди и свръхтвърди изнosoустойчиви покрития, в т.ч. нанокomпозитни и наноструктурирани. В изследователската част са обособени отделни помещения за апаратурите за характеризирание на получените покрития чрез: микро- и наноиндентор на швейцарската фирма CSM Instruments за определяне на механичните свойства на покритията, калотестер на австрийската фирма Anton Paar за определяне на дебелината на покритията, трибометър на американската фирма Bruker за изследване на трибологичните свойства на покритията, сканиращ електронен микроскоп SU 5000 с Шотки емисионен катод на японската фирма Hitachi, предназначен за изследване на морфологията, структурата и състава на обемни материали, слоеве и покрития. Предимство на този микроскоп е, че има вграден електронно-дисперсионен спектрометър, с който се извършва елементарен анализ на състава на изследвания материал. Изследователският център функционира в сътрудничество освен с партньорите от Центровете за върхови постижения и компетентност и с над 30 фирми от страната и чужбина.

РАЦ – Пловдив работи и за изграждане на Регионален иновационен център. Подписан е дружествен договор на дружество с ограничена отговорност „Регионален иновационен център – Асеновград“. В дружеството участват фирмите: „Милко“ ЕООД, „Метал комплект“ ЕООД, „Дина Комерс“ ООД и ЦППФ – Пловдив. Очаква се възобновяване на процедурата за създаване на Регионални иновационни центрове (РИЦ).

РАЦ – Пловдив работи и по инициативата „Науката подпомага образованието“. В тази връзка бяха организирани на два пъти Дни на отворените врати за ученици от средните училища и студенти от университетите в Пловдив и бяха проведени семинари за научноизследователската дей-

ност на изследователския център „Мехатроника и нанотехнологии“. Участниците се запознаха с технологичното и изследователско оборудване в него.

По **програмата STEM** бе подготвен съвместен проект на РАЦ – Пловдив с Математическата гимназия „Академик Кирил Попов“. Проектът получи почетна грамота.

Работата на **РАЦ – Велико Търново** през 2021 г. беше насочена предимно към разширяването на филиалите на БАН във Велико Търново и оползотворяване на етаж от административна сграда във Велико Търново, която е предоставена от Общината за нуждите на Института по математика и информатика при БАН, Института по роботика при БАН, Института по етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН и Регионалния академичен център – Велико Търново. Бяха внесени няколко доклада към ръководството на БАН за финансиране на ремонт на помещенията. Бяха представени 3 оферти от строителни фирми и беше уточнен начинът на финансиране.

За ползването на тези допълнителни офиси беше подготвено и подписано споразумение между

- Института по математика и информатика при БАН,
- Института по роботика при БАН,
- Института по етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН и
- Регионалния академичен център – Велико Търново.

За съгласуване на детайлите по споразумението бяха проведени две онлайн срещи през платформата Zoom (на 7 октомври и на 14 октомври) между директорите на тези институти и представители на филиалите на БАН във Велико Търново.

През 2021 г. **РАЦ – Враца** участва в три регионални срещи относно създаването на Дигитални иновационни хъбове (ДИХ) като надграждане на Регионални научни центрове в България с финансова подкрепа от европейска програма „Дигитална Европа 2021 – 2027“ и на националния бюджет.

Във Враца бяха проведени 3 регионални срещи на Регионален иновационен център – Северозападна България, присъствени и онлайн през месеците февруари, март и април. Процедурата предвижда партньорство между научните организации, местния бизнес и местните власти като важно условие за успешното изпълнение на проектните дейности и устойчивостта на бъдещия Дигитален иновационен хъб и изпълняваните от него проекти. Целта е да се подобри капацитета за икономическо развитие на Област Враца и на Северозападна България чрез предоставяне на по-високи и ориентирани към пазарните нужди публични инвестиции в научноизследователска инфраструктура и приложни изследвания с ефект върху повишаване на степента на технологична комерсиализация. На срещите бяха внесени няколко предложения за представянето на регионалните центрове, както и на Националната академична мрежа на БАН. На тези срещи

се обсъдиха условията за създаване, регистриране и кандидатстване на регионалния научен център като част от ЕДИХ по обявената процедура за предварителен подбор от страна на Министерство на икономиката за селектиране на бъдещите хъбове за България.

Във връзка с процедурата Национален подбор за избор на европейски цифрови иновационни хъбове, програма „Цифрова Европа“ 2021 – 2027 бяха преминати два етапа:

- Първият етап на кандидатстване в процедурата, проведен от Министерство на икономиката, премина успешно. Подаденото на 18.05.2021 г. проектно предложение на Сдружение „Дигитален иновационен хъб – Северозапад към Аутомотив клъстер България“ е одобрено с Решение на Министерския съвет № 424 от 26.05.2021 г.

- Очакваният втори етап на процедурата се провежда от ЕК и е част от програма „Цифрова Европа“ 2021 – 2027 г. Предвид извънредната ситуация в цяла Европа, обявяването му, планирано за края на м. май 2021 г., се забави и бе обявено в края на 2021 г. Към момента програма „Цифрова Европа“ е одобрена в цялост, и процедурата за Европейски цифрови иновационни хъбове е отворена.

РАЦ – Враца продължава кандидатстването през втория етап с краен срок края на първото тримесечие на 2022 г.

НИФ – Национален иновационен фонд. Изпълнителната агенция за насърчване на малките и средните предприятия (ИА НМСП) отправи покана за представянето на **12-ата** конкурсна сесия на Националния иновационен фонд по схемата „Подпомагане на научноизследователската и развойна дейност на предприятията и организациите за научни изследвания и разпространение на знания“. Координаторът на РАЦ участва в срещата, на която експерти на ИА НМСП, представиха условията за кандидатстване, а именно максималната стойност на безвъзмездната финансова помощ, максималният срок за реализацията на научноизследователските и развойни проекти, максималният интензитет на помощта, кои ще бъдат допустимите кандидати и партньори, тематичните области и друга информация съгласно изменените Правила за управление на средствата на Националния иновационен фонд. След срещата събитието беше популяризирано и осигурено участие на потенциални иноватори от региона.

РАЦ – Враца разпространява информация и организира регулярни срещи с фирмите и потенциални партньори от региона относно Разработки за внедряване, предложени от БАН по следните направления:

- „Информационни и комуникационни науки и технологии“
- „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“
- „Нови материали и технологии“
- „Биомедицина и качество на живот“

- „Биоразнообразие, биоресурси и екология“
- „Културно-историческо наследство и национална идентичност“.

С подкрепата на **РАЦ – Враца**, ППМГ „Акад. Иван Ценов“ – Враца продължава своето многогодишно участие в Ученическият институт по математика и информатика на БАН. Той години наред подкрепя развитието на млади таланти в областта на математиката и информатиката. Едно от основните събития, което Институтът организира е Националната ученическа конференция. РАЦ – Враца популяризира и насърчава младите таланти от града и региона за участие след обявения прием на ученически проекти. Ежегодната Ученическа научна сесия (УНС) се проведе през ноември 2021 г. по един от следните начини (в съответствие с изискванията на епидемичната обстановка): а) изцяло онлайн; б) хибридно – с ограничен брой присъстващи на място и синхронно излъчване в реално време до онлайн участници; в) присъствено. Участниците от регион Враца – учениците от ППМГ „Акад. Иван Ценов“, подкрепени от РАЦ – Враца, спечелиха специални грамоти.

РАЦ – Враца подпомага процеса на внедряване на дуалната система на образование и процеса на професионалното образование в област Враца и в Република България. РАЦ – Враца в партньорство с Търговско промишлената палата и РУО на МОН във Враца проведе координация на дейността по продължаване на утвърдените практики за подобряване на професионалното обучение в област Враца след внедряване на проекта „Учене чрез практика и работа. Бе осъществена целогодишна съвместна дейност на РАЦ – Враца с Областната администрация, РУО на МОН, общините от област Враца, фирми, браншови организации, родители и ученици. РАЦ – Враца заедно със своите партньори организира срещи дискусии на тема „Професионалното образование – актуално състояние, роля на заинтересованите страни, възможности, подкрепа“ с участие на общините, бизнеса, професионалните гимназии във връзка с План прием 2021 – 2022 учебна година.

РАЦ – Враца участва като инициатор, организатор и изпълнител в програмите на община Враца и на Областна администрация Враца за създаване на Пътна карта от дейности на регионално ново, включваща ден на професиите, дни на отворените врати във фирмите от региона, професионална консултация и ориентация, професионална реализация, личностно и кариерно развитие на младите хора.

Представители на **РАЦ – Разград** (доц. д-р Цветан Димитров, доц. д-р Милувка Станчева, гл. ас д-р Илияна Николова) съвместно с учени от Института по минералогия и кристалография при БАН работиха като екип от 14 учени по работната програма от първия етап на финансиран проект № КП-06-ПН-47/5 на тема „Синтез, структурни характеристики и свойства на нови пироксен-ба-

зиращи керамични пигменти, дотирани с различни d- и f-преходни елементи“ на Националния фонд за научни изследвания.

РАЦ – Разград проведе разговори с представители на научни институти на БАН – Института по обща и неорганична химия, Института по физикохимия, Института по катализ, Института по минералогия и кристалография, Института по електрохимия и енергийни системи, Института по органична химия с Център по фитохимия относно възможността за използване на част от оборудването за извършване на анализи, консултации, експертизи на фирми от региона.

РАЦ – Монтана подготви, организира и издаде, съвместно с монтанския филиал на Института за балканистика с Център по тракология (ИБЦТ) при БАН сборника „Монтана: един модерен град на 130 години“. Съставител на сборника е чл.-кор. проф. д.ист.н. Александър Костов и е посветен на 130-годишнината от обявяването на тогавашното село (Голяма) Кутловица за град, наименован на тогавашния български княз (от 1908 г. – цар) Фердинанд. Така започва нов етап от историята на селището, възникнало още през Античността. Сборникът е третото поредно издание на филиала на Института за балканистика с Център по тракология в Монтана. Общо четири сборника са издадени в резултат на съвместната дейност на РАЦ – Монтана и ИБЦТ–БАН, имащи за цел да осветлят недостатъчно добре изследвани аспекти или „забравени“ моменти от древността до настоящето на днешния град Монтана и българския Северозапад. Той е резултат от сътрудничеството между ИБЦТ и Българската академия на науките с местни институции като Регионалния исторически музей (РИМ) и Държавния архив (ДА) в Монтана чрез участието на техни сътрудници като автори в изданието.

РАЦ – Плевен и **РАЦ – Русе** подпомагат работата по мащабния европейски проект за изграждане на Център за компетентност по персонализирана медицина, 3D и телемедицина, роботизирана и минимално инвазивна хирургия. В рамките на 10 години Центърът ще функционира на базата на високотехнологична проиновативна инфраструктура, включваща оборудване и специализиран софтуер.

РАЦ – Русе номинира представители за участие по пилотен проект на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) за подкрепа на иновациите на регионално равнище (съвместно с ректора на Русенския университет).

РАЦ – Стара Загора провежда работни срещи с представители на фирми, организации и институции от Старозагорски регион за установяване на отношения с институти на БАН и други научни звена от НАМ и запознаване с разработките им. Подпомага подобряването на професионалното образование (средно и висше) в регион Стара Загора, съвместно с **РАЦ – Казанлък**, Областна администрация, РУО, общините от областта, про-

фесионалните гимназии от областта и други партньори.

- Организиране на кандидатстудентска борса с широко участие на бизнеса, с базар на проекти за млади учени и дискуссионен форум.

- Сътрудничество с училищата по математика и информатика от област Стара Загора, съвместно с УЧИ–БАН, Института по математика и информатика при БАН и РУО Ст. Загора.

- Работа по проект за изграждане и популяризиране на Център по компетентност по ОП НОИР, в партньорство с **РАЦ – Габрово** и ТУ – Габрово.

РАЦ – Стара Загора участва в дейността на Клъстер технологии за чиста околна среда, съдейства за включване в него на ИКИТ и други звена на БАН, на Зелената сделка и влиянието ѝ върху икономиката на регион Стара Загора, на Иновационната стратегия за интелигентна специализация (ИСИС) в област Стара Загора, в областта на дигитализацията и Индустрия 4.0.

РАЦ – Смолян се включи с определена експертиза в онлайн комитети за наблюдение и работни групи за програмиране, в подкрепа на заложеното и прието решение от Регионалния съвет за развитие на Южен централен район от декември 2018 г., с което „РСР на ЮЦР определя Родопите (в рамките на ЮЦР) за пилотен планински модел на развитие през настоящия (2014 – 2020) и следващия планов период (2021 – 2027)“. Целта е да се консолидира потенциалът на различни институти на БАН, както и на водещ наш и чужд опит за промоциране на ключови фактори в района, които да бъдат двигател за привличане на млади хора и нови модели на бизнес развитие. Съвместно с областния управител на Смолянска област се полагат усилия за осигуряване на необходимата финансова подкрепа за осигуряване на комплексен подход и възможност за прилагане на пилотен, интегриран проект за развитие на областта и планинската територия на ЮЦР.

РАЦ – Габрово участва при подготовката на проектни предложения за научни, научноприложни и приложни проекти, финансирани от структурните фондове на ЕС, регионални и национални фондове и програми и организира срещи между заинтересовани институции, фирми и организации от областта с представители на институти на БАН за решаване на конкретни проблеми.

ПОДГОТОВКА, ПРОВЕЖДАНЕ И УЧАСТИЕ В НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ КОНФЕРЕНЦИИ С ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БАН

РАЦ – Бургас участва в организирането и провеждането на 11-ата Юбилейна международна конференция „Цифрово представяне и опазване на културно и научно наследство“ – DiPP2021, 23 – 25 септември 2021 г. в Бургас. Международна-

та конференция традиционно среща работещи в страната и в чужбина в научни центрове за представяне на последните постижения в областта на ИКТ за културно и научно наследство, както и за набелязване на насоки за бъдещи изследвания. В предишните издания на DiPP досега участваха повече от 400 учени от повече от 25 държави (България, Германия, Гърция, Израел, Италия, Китай, Латвия, Португалия, Румъния, Русия, САЩ, Сърбия, Унгария, Украйна, Франция, Холандия, Чехия, Швейцария и др.), които представиха научни и проектни доклади, публикувани в сборник на конференцията. Конференцията цели да представи иновации, проекти и научни и научноприложни разработки в областта на цифровото документиране, архивирането, представянето и запазването на световно и национално материално и нематериално културно и научно наследство. Основен фокус е осигуряването на отворен достъп до цифровизирано национално културно и научно наследство и следването на устойчиви политики за продължаващото му цифрово съхранение и опазване. С приоритет е цифровото представяне и съхранение на паметници на културата и историята в условия на риск. На конференцията бяха демонстрирани иновативни технологии и прототипи, в т.ч. цифрови хранилища, цифрови архиви, виртуални музеи и цифрови библиотеки, резултат на утвърдени практики и постижения в областта. Обществени и специализирани библиотеки, музеи, галерии, архиви, центрове, изследователски институции и университети (национални и чуждестранни) са поканени да обменят опит, идеи и резултати по тематиката на конференцията. По време на форума се проведе и семинар и национален информационен ден „Отворен достъп до научни публикации и данни“,

организиран от Института по математика и информатика, както и семинар „Виртуални музеи и техни образователни приложения“, организиран от Института по математика и информатика – БАН в рамките на Национална научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“.

РАЦ – Бургас участва в организирането и провеждането на 50-ата юбилейна конференция на Съюза на математиците в България, Бургас, 1 – 5 септември 2021 г. В срещата участваха председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски, областният управител проф. Мария Нейкова, регионалният координатор на БАН и председател на Организационния комитет на конференцията проф. Севдалина Турманова, началникът на РУО – Бургас инж. Виолета Илиева, проф. Стефан Стефанов, президент на Международна фондация „Св. св. Кирил и Методий“, Михаил Тачев, изп. директор на МФ „Св. св. Кирил и Методий“ и проф. Петър Бойваленов, директор на Института по математика и информатика, изявени учени на БАН, университетски преподаватели и учители по математика и информатика от цялата страна.

„Бургас направи много по отношение на образованието и научните изследвания, а анализът на картата за висше образование в страната показва, че наред с изключителните успехи в училищното образование, Бургас има сериозен потенциал за развитие на висшето образование. Следва Бургас да направи още една голяма стъпка напред, каквато заслужава.“ Това сподели служебният министър на образованието и науката проф. Николай Денков, който присъства на откриването на Националната научна конференция на математиците и информатиците.

„Отношението на местната управа към точните науки доведе до изграждане преди три години на съвсем ново училище в тази област – Професионалната гимназия по компютърно програмиране и иновации в Бургас, а Регионалният център на БАН всъщност е един от най-активните в страна-

та“, заяви председателят на БАН и на програмния комитет на конференцията акад. Юлиан Ревалски.

Акад. Ревалски сподели още, че в момента действа Лаборатория по дигитализация на културно наследство към Института по математика и информатика на БАН и работи в добро взаимо-

действие с община Бургас. Друга добра новина е, че вече има разработена и приета за изпълнение Национална стратегия за развитие на изкуствения интелект в България до 2030 г.

Проф. Севдалина Турманова, председател на Организационния комитет на конференцията, представи доклад на тема „Сдружение с нестопанска цел в обществена полза „Регионален академичен център на БАН“.

РАЦ – Разград беше домакин на традиционната двудневна научна конференция с международно участие, която тази година се проведе онлайн под наслов „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето – IV“. Този ежегоден научен форум се организира съвместно с Филиал – Разград на Русенския университет и Съюза на учените в България – клон Разград. Тематичните направления на форума бяха в областта на химичните технологии, биотехнологиите и хранителните технологии. На конференцията бяха представени два пленарни доклада: от доц. д-р Яна Цветанова от Института по минералогия и кристалография „Акад. Иван Костов“ при БАН на тема „Кристалохимично и прахово рентгеново дифракционно изследване на клинопироксени – природни аналози на синтетични пигменти“ и от доц. д-р Олексий Губеня от Националния университет по хранителни технологии в Киев, Украйна на тема „Подобряване ефективността на процесите и обогатяването в хлебопроизводството“.

На заседанията в двете секции бяха представени 31 доклада с актуална научна и производствена тематика. В конференцията участваха професори, доценти от София, Бургас, Пловдив, Русе, Варна и др., и представители на фирми. От институтите на БАН имаше учени от Института по обща и неорганична химия, Института по органична химия с Център по фитохимия, Института по минералогия и кристалография, Института по оптически материали и технологии и др., както и учени от чужбина – научни организации от Украйна. В заседанията на конференцията се включиха и представители на фирми от региона, работещи в областта на химичните технологии, биотехнологиите и хранителните технологии. Авторите на най-добрите доклади от двете секции бяха отличени с грамота и кристален приз The Best Paper 2021.

Подготвя се отпечатването на сборника с наградените доклади и на двата сборника от докладите на конференцията „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето“. Отговорен редактор е регионалният координатор на БАН в Разград доц. д-р Цветан Димитров.

РАЦ – Велико Търново беше съорганизатор на третата научна конференция с международно участие „Иновативно STEM образование“, която се проведе в смесен формат от 25 до 27 април 2021 г. Форумът STEMEDU-2021 има интердисциплинарен характер, като продължава и разширява идеите, заложили в предните конференции

STEMEDU с нови интердисциплинарни направления. Организатори са: Българската академия на науките – Институт по математика и информатика, Институт по роботика, Регионален академичен център – Велико Търново; Техническият университет – Габрово; Медицинският университет – Варна, филиал Велико Търново, със съдействието на териториалната организация на Научно-техническите съюзи – Велико Търново и Съюза на математиките в България.

РАЦ – Разград проведе онлайн регионален научен семинар на тема „Съвременни тенденции в развитието на технологиите за производство на биогорива“ с лектор гл. ас. д-р инж. Евгений Ганев от Института по инженерна химия при БАН. Семинарът протече с участието на преподаватели, студенти от различни университети в страната, представители на БАН и бизнеса от региона, както и участници от Университета по хранителни технологии в Киев, Украйна.

РАЦ – Разград е съорганизатор и партньор в подготовката на кулинарен маратон под наслов „Фермерските храни и здравословното хранене в контекста на плана за възстановяване на Европа“, на който няколко поколения показаха, че за вкусната храна възраст няма. Кулинарният маратон събра преподаватели, студенти, ученици, които използваха натурални продукти и показаха, че здравословната храна е вкусна и полезна.

Със съдействието на **РАЦ – Плевен** през 2021 г. беше проведена национална научна сесия, в която участва Институтът за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН.

XIX национална студентска конференция за студенти и преподаватели на Медицинския колеж към Медицинския университет – Плевен се проведе на 28 – 29 октомври 2021 г. В рамките на събитието чрез видеоконферентна връзка беше представена книгата „Българските азбуки“, с авторски колектив от учени и изследователи от БАН и СУ „Св. Климент Охридски“. Ръководител на екипа е акад. Васил Николов. Редактори на изданието са доц. Ваня Мичева и проф. Славия Бърлиева. Премиерата на книгата беше организирана от РАЦ – Плевен в сътрудничество на МУ – Плевен. На форума присъстваха членове на академичната общност, сътрудници на Съюза на учените в България – клон Плевен, студенти, преподаватели от МУ – Плевен.

РАЦ – Стара Загора участва в организиране и провеждане на Международна конференция по археоастрономия, с ИКИТ–БАН, община Стара Загора и други партньори.

Членове на **РАЦ – Варна** участваха в международната конференция „Устойчива синя икономика – тенденции и перспективи пред България“.

РАЦ – Добрич е съорганизатор на международна конференция „Дигитализация на бизнеса, науката и образованието“, която се проведе на 16 – 18.08.2021 г., хотелски комплекс Албена. В

нея участваха и членове на **РАЦ – Варна**. В рамките на форума беше организирана Кръгла маса на тема „Дигитализация на бизнеса, науката и образованието“ с представители на бизнеса и академичните среди.

РАЦ – Добрич участва в семинар и дискусия на тема „Управление на човешките ресурси: поглед отвъд теорията“, на 15 декември с презентатори от „Агрополихим“ АД, „Девня цимент“ АД, „Солвей Соди“ АД, КВС ГРУП и др.

ПРЕДСТАВЯНЕ НА ИЗЛОЖБИ, ОРГАНИЗИРАНЕ НА СРЕЦИ И ДРУГИ ДЕЙНОСТИ, СВЪРЗАНИ С БАН

РАЦ – Плевен организира:

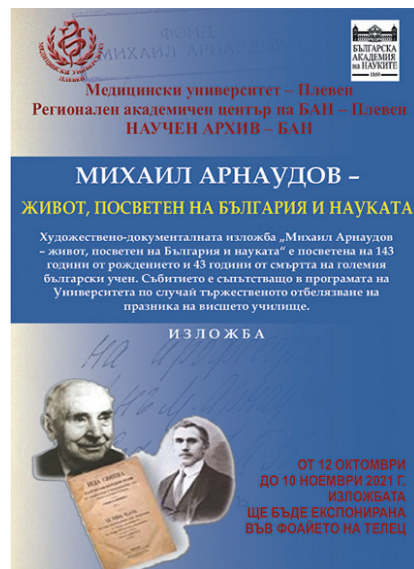
- Фотоизложба „Българският принос в културно-историческото многообразие на обединена Европа“, 12 – 30 май 2021 г. Експозицията беше

представена във фоайето на Телекомуникационния център и беше официално открита от доц. Теодора Вълова, ръководител на Регионалния академичен център – Плевен, акад. Григор Горчев, почетен ректор и директор на Научноизследователския институт, и проф. д-р Добромир Димитров, ректор на МУ – Плевен в присъствието на преподаватели и студенти на висшето училище, както и на ученици от града.

- Фотодокументална изложба „Михаил Арnaudов – живот, посветен на България и науката“.

- Представяне на книгата „Българските азбуки“.

РАЦ – Плевен участва в Националната инициатива „Европейска седмица в България“, 9 – 17 май 2021, тема „Ден на Европа в Медицинския университет – Плевен“, 12 май 2021 г. с Постерна изложба из художествено-документалното наследство на БАН и Викторина за Европа и Европейския съюз на български и на английски език: Do you know Europe? Познаваш ли Европа?

Изложбата „Българският принос в културно-историческото многообразие на обединена Европа“, представяне на книгата „Българските азбуки“, изложбата „Михаил Арnaudов – живот, посветен на България и науката“

Участие на РАЦ – Плевен в Националната инициатива „Европейска седмица в България“

РАЦ – Монтана организира:

- Съвместно с Държавен архив – Монтана документална изложба „Да знаем своя род, за да пребъде българското“, посветена на международния ден на архивите и представена в Държавен архив – Монтана, 09.06.2021 г.

- Съвместно с РИМ – Монтана представяне на сборника „Монтана: един модерен град на 130 години“ от чл.-кор. проф. д.ист.н. Александър Костов, директор на Института за балканистика с Център по тракология – филиал Монтана при БАН. В срещата взеха участие учени от БАН и изследователи от региона. Доклад изнесе акад. Ячко Иванов. Гости на събитието бяха доц. д-р Борислав Великов, председател на 39-ото Народно събрание, с чиято подкрепа се издава сборникът, и кметът на община Монтана Златко Живков. Той в поздравлението си заяви: „Сборникът е доказателство за това, че съвместната работа с БАН мотивира и насърчава изследователската активност на музейната колегия и на архивистите от Монтана, защото дава възможност техните научни публикации да видят бял свят. Адмиравам идеята на чл.-кор. проф. Костов това сътрудничество да резултира в създаването на една пълна „История

на Монтана“. Споделям мнението, че четирите издания, посветени на различни аспекти от миналото на града и региона, са жалони по пътя към такъв амбициозен проект. Той би бил летопис за големите имена и великите дела на изключителни синове и дъщери на нашия град, които са мобилизирали колективната енергия в името на големите цели на своето време.“

РАЦ – Варна през 2021 г. организира и участва в няколко прояви, по-значимите от които са:

- Международната конференция „Устойчива синя икономика – тенденции и перспективи пред България“, 30.11.2021 г.

- „Европейският ден на морето“, 20 и 21.05.2021 г.

Инициативите бяха организирани от членовете на РАЦ – Варна: Института по рибни ресурси и аквакултури, Института по океанология, детски градини, училища и университети. Участниците бяха запознати с установената вече традиция за честване на деня на морето от 2007 г. и с историята и постиженията на двата морски института. Беше организирано посещение в Аквариума и изследователската подводница на Института по океанология.

На 20 и 21.05.2021 г. членове на РАЦ – Варна и ученици от варненски средни училища участваха в Европейския ден на морето във Варна

- На 30.03.2021 г. представители на РАЦ – Варна участваха при откриването на изложбата „Официлният език на Република Северна Македония“, организирана от РАЦ – Добрич.

- На 30.06.2021 г. членове на РАЦ – Варна посетиха откриването на изложбата „От Варна до световната политика“. 100 години от рождението на акад. Николай Тодоров.

- На 16.12.2021 г. беше организирана среща с чл.-кор. Иван Русев от Икономическия университет, Варна и чл.-кор. Христина Групчева от Медицинския университет, Варна. Те са най-новите членове на БАН. На срещата се коментира привличането на двата университета за членове на РАЦ – Варна.

Сдружението „Регионален академичен център на БАН“ с подкрепа за **Европейската нощ на учените**, 24 – 25 септември, Бургас. „Науката и иновациите са ключ към желаното бъдеще“ е мотото на Европейската нощ на учените, а екологията и климатичните промени са акцентът в програмата. В инициативата се включиха студенти, докторанти и млади учени от трите университета на града.

Нощта на учените в Бургас беше открита с кратко приветствие към участниците от акад. Веселин Дренски – директор на Института по математика и информатика на БАН, проф. Севдалина Турманова – ръководител на Регионалния център на

БАН за Бургас, проф. Сотир Сотиров – зам.-ректор на Университета „Проф. д-р Асен Златаров“. Програмата включва: демонстрация на принципите и работата на невронната мрежа за разпознаване с активно включване на ученици с цел тяхното привличане да изберат перспективата за успешна кариера като учени или иноватори в България; примерни интерактивни представления на значими архитектурни комплекси от Възраждането, носители от източноправославната култура и изкуство, подготвени от ИМИ-БАН; демонстрация на експериментално уеббазирано игрово приложение за интерактивно представяне и изучаване на тракий-

ската цивилизация и култура – образователната игра „Траките“ представя тримерна възстановка на разкритата сграда под Оструша могила в Долината на тракийските царе край град Казанлък – ИМИ-БАН.

В рамките на Европейската нощ на учените се проведе и второто издание на „Роботилница“. То се състоя на живо в новата сграда на Центъра за съвременно изкуство и библиотека с ученици от Професионалната гимназия по компютърно програмиране и иновации – Бургас и учени от Университета „Проф. д-р Асен Златаров“. Учениците се запознаха с роботите Нао и Крузър.

В програмата е включено морско приключение на борда на новия катамаран „Бургус“

Съорганизатори: Българска академия на науките, Регионален център на БАН, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, екипи на проектите УНИТЕ и K-TRIO, в рамките на международната конференция Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage - DiPP2019.

РАЦ – Враца организира и подготви в партньорство с Регионалния исторически музей Враца следните прояви:

- Изложба „Българският принос в културно-историческото многообразие на обединена Европа“.
- Съвместно с клуб по журналистика „Иноватори в действие“ към Младежкия дом – Враца бе заснет и на 25 януари 2021 г. публикуван промоционален видеоклип, с който бе анонсирана поредицата „Неразгаданите истории – тайнствата на РИМ – Враца“, целяща да представи загадки и мистерии около някои от най-интересните ни артефакти и съкровища.

• РИМ – Враца с помощта на РАЦ – Враца оказва съдействие със снимки и информация за изработването на табла за изложбата „12 незапомнени, но значими български революционери“, организирана от Ученическия общински съвет, община Враца и музея по повод Националния празник 3-ти март. Таблата бяха изложени пред сградата на община Враца.

• В края на юни 2021 г. приключи пълното спасително археологическо проучване на Обект 1 от км 173+850 до км 173+960 от трасето на инфра-

структурен обект: Път I-1 (Е-79) „Мездра–Ботевград“, Лот 2 в землището на село Люти дол, община Мездра, област Враца, осъществено от екип с ръководител Александра Петрова (РИМ – Враца) и зам.-ръководители д.и.н. Нарцис Торбов (РИМ – Враца) и д-р Мария Христова (ИЕМПАМ-БАН).

• На 8 юни 2021 г. в Голямата зала на ХГ „Иван Фунев“ се проведе Симпозиум, посветен на икономическата устойчивост на историческото наследство на БЪЛГАРИЯ.

РАЦ – Стара Загора през 2021 г. организира и участва в няколко прояви, по-значимите от които са:

• Областна панорама на професионалното образование и кариерното ориентиране, 11 – 12 май 2021 г., Стара Загора.

• Дни на отворените врати в предприятия в област Стара Загора за популяризиране и повишаване на привлекателността на професионалното образование и обучение сред младите хора, април и ноември 2021 г., Стара Загора.

• Космическа лектория в партньорство с филиала на ИКИТ-БАН Ст. Загора, във връзка с празника на космонавтиката, 12 май 2021 г., Стара Загора.

• Тържествена вечер, посветена на 40-годишнината от изстрелване на спътници Интеркосмос България 1300, с ИКИТ-БАН, община Стара Загора и други партньори.

• Представяне на дейността на РАЦ – Стара Загора и НАМ-БАН в регионалните медии. Представяне на РАЦ – Стара Загора, РАЦ – Казанлък и

НАМ–БАН в Икономическия годишник на регион Стара Загора, 2021 г.

РАЦ – Добрич организира:

- Представяне на книгата „За официалния език на Република Северна Македония“. Автори са екип от учени от БАН – проф. Бърлиева, проф. Димитрова, доц. Кочева, доц. Мичева и др. Презентацията на книгата се състоя на 30.03.2021 г., от ръководителя на проекта чл.-кор. проф. д.и.н. Васил Николов, онлайн.
- Представяне на дейността на РАЦ – Добрич пред студенти от ВУМ.
- Посещение на НЧ „Йордан Йовков“ и запознаване с дейността му от страна на студенти на ВУМ.

ПЛАНИРАНИ СЪБИТИЯ ЗА 2022 Г.

РАЦ – Монтана

Организиране и представяне на изложби в художествената галерия „К. Петров“.

Подготовка и организиране на събития, посветени или свързани с бележити дати.

Организиране на събитие, свързано с празника на Монтана „Свети дух“ – 3.06.2022 г.

РАЦ – Плевен

Научни форуми, кръгли маси, конференции

Организиране на Годишна международна научна конференция на ВВВУ „Георги Бенковски“ – 2021, с участие на учени от: научноизследователското направление на БАН „Астрономия, космически изследвания и технологии“; Института по информационни и комуникационни технологии – БАН; Института по роботика – БАН, октомври 2022 г.

Организиране на научни форуми на МУ – Плевен с участието на учени от научните институти на БАН.

Представяне на Центъра за компетентност по персонализирана медицина, 3D и телемедицина, роботизирана и минимално инвазивна хирургия по време на официални събития на РАЦ – Плевен.

Изложби

Организиране на изложби от Научния архив на БАН.

Организиране на изложба „Самолетостроенето в България“, съвместно с РАЦ – Русе.

Участие в европейски и национални инициативи, организирани от ЦРЧР, София.

Административни дейности

Събиране и селектиране на информация от научните институти, регионални културни и образователни институции в Плевен за изготвяне на годишни планове и отчети за работата на РАЦ – Плевен.

Работа с архива за цялостно поддържане, актуализиране и съхраняване на документацията във връзка с дейността на РАЦ – Плевен; изработване на програми, афиши, покани.

Медийно отразяване на събитията и дейностите.

РАЦ – Габрово

Организиране на студентски и ученически групи за участие в инициативи на БАН или на отделни институти на Академията.

Организиране на изложби с Научния архив на БАН или други звена на Академията.

Представяне на РАЦ – Габрово във форуми, организирани от регионалните или местните органи за управление.

Организиране на регионално ученическо състезание по роботика под егидата на ТУ – Габрово и РАЦ – Габрово.

Елена Панчовска

УЧЕНИЧЕСКИЯТ ИНСТИТУТ НА БАН, ПОЛЕЗЕН НА УЧЕНИЦИ И УЧИТЕЛИ

През март 2022 г. Ученическият институт на БАН организира 4 уебинара, в които участваха учители и ученици от Варна, Добрич, Монтана, Пловдив, Силистра и София.

Водещият на уебинара „Научни конкурси за ученици“ д-р Константин Делчев от Института по математика и информатика представи множество научни конкурси за ученици, които се провеждат ежегодно в България. Той обърна внимание на високия процент успеваемост на български възпитаници в международни състезания, в които се оценяват научни знания и умения за презентиране пред различни публики. Българската академия на науките и нейните учени продължават да оказват подкрепа с менторство и научни консултации на вдъхновени от науката и научните изследвания ученици.

Отличното представяне на български тийнейджъри в наднационални форуми, в които се конкурират стотици ученици с техните научни изследвания, се дължи както на опита, който учениците придобиват

от участието в научни форуми на национално ниво, така и на създадените през годините традиции за развитие на уменията на младите хора, които се интересуват от наука и нейните приложения.

По време на онлайн семинара бяха дискутирани възможностите за участие на ученици и техните ментори в националните научни конкурси, сред които са форумите, организирани от УЧИ-ИМИ, националният конкурс „Млади таланти“, Панаирът на науката и иновациите, Ученическата научна сесия, организирана от УЧИ-БАН и други.

Участниците обмениха идеи за развитие на партньорската мрежа за разпространение на информация към училищата в страната за кандидатстване в конкурсите InnoFair, Young and Energetic Scientists, както и в други национални, европейски и международни инициативи, като конкурс „Млади таланти“, INESPO, Intel ISEF.

Уебинарите „Какво трябва да знаем за основните видове вредителски програми?“, „Нови знания за ДНК структурата в гаметите“ и „Роботика

ДНК

- ДНК обаче е единствената молекула, способна да се възстанови;
- органично съединение с високо молекулно тегло, което осигурява съхранение и предаване на наследствена (генетична) информация в живите организми от поколение на поколение

* Швейцарският биохимик И.Ф. Мишер (1868г.) пръв изолира вещество, което нарича нуклеин.

** Наречени са нуклеинови киселини (1889г.) тъй като първо са открити в ядрата на клетките, а киселини - поради наличието на остатъци от фосфорна киселина в техния състав.

*** Джеймс Уотсън и Франсис Крик (1953 г.) въз основа на данните за рентгеновата дифракция, произведени от Морис Уилкинс и Розалинд Франклин, предлат модела «Double Helix» за двойната структура на ДНК.

Zoom Meeting You are viewing Denis Chikurtev's screen View Options

Ученически институт ... Vorednek Denis Chikurtev Petia Zheleva Maria Brauchle Andrey Bakalov

LoRa WAN технологии

LoRaWAN използва звездна архитектура с дълги разстояния, в която се използват шлюзове за препредаване на съобщения между крайни устройства и централна основна мрежа. В мрежа LoRaWAN възлите не са свързани с конкретен шлюз. Вместо това, данните, предавани от възел, обикновено се получават от множество шлюзове.

The diagram illustrates the LoRaWAN star architecture. On the left, an 'Application Server' contains four 'AS' blocks. These connect to a central 'Network Server'. The 'Network Server' is connected to a 'Backhaul' which links to four 'Base Stations' (BS1, BS2, BS3, BS4). Each 'Base Station' is connected to a group of 'End Devices' (ED1, ED2, ED3, ED4). The distance between the Network Server and the Base Stations is marked as '100 km+ (internet distance)'. The distance between a Base Station and the End Devices is marked as '15 km'. The distance between individual End Devices is marked as '1 meter'. A note indicates 'Chirp spread spectrum' for the communication between Base Stations and End Devices.

и Интернет на нещата“ с водещи доц. Димитрина Полимирова (НЛКВ), доц. Десислава Абаджиева (ИБИР) и д-р Денис Чикуртев (ИИКТ) също показва потенциала на учените в Българската академия на науките за надграждане на равнището на средното образование в страната. По време на онлайн дискусиите Ученическият институт на БАН потвърди поканата към всички желаещи да организират на място в институтите и лабораториите на БАН тематични занимания, които ще обогатят уменията и знанията на българските ученици в разнообразни области на науката.

Ученическият институт на БАН би бил добър партньор на Министерство на образованието и науката и в разработването на конкретни образователни модули, които да се ползват от учителите и техните ученици, с оглед приоритетите да се използват пълноценно изградените STEM кабинети.

В началото на март Ученическият институт на БАН обяви провеждането на следваща конкурсна ежегодна научна сесия на УЧИ–БАН. По традиция тя ще се състои през ноември и в зависимост от епидемичната обстановка в страната, ще бъде проведена присъствено, хибридно или онлайн.

Продължава целогодишно съдействието за намиране на подходящи консултанти по различни научни теми, които вълнуват учениците. УЧИ–БАН работи по заявен интерес за организиране на консултация онлайн или на посещение в институт и лаборатория на Българската академия на науките. При заявено желание, ще бъдат орга-

низирани онлайн и тематични дискусии и срещи с цел консултации и научно менторство на ученици, които работят по изследователски проект и искат да участват в Ученическата научна сесия.

В месеците май–септември в малки групи и при спазване на необходимите предпазващи здравот мерки, ще бъдат организирани посещения в институти и ще се проведат лабораторни упражнения за желаещите ученици и техните учители.

През 2022 година УЧИ–БАН ще се радва да продължи работата с малките учебно-изследователски общности. Ще продължим да популяризираме дейностите на УЧИ–БАН, включително и с поддръжка на електронната страница на УЧИ–БАН, както и с организиране на онлайн комуникационна кампания с провеждане на срещи с ръководства на научни звена (институти, лаборатории, с Центъра за обучение) в БАН, както и с учители и ръководства на училища в страната с цел по-активното им включване в образователни дейности от рода на УЧИ–БАН.

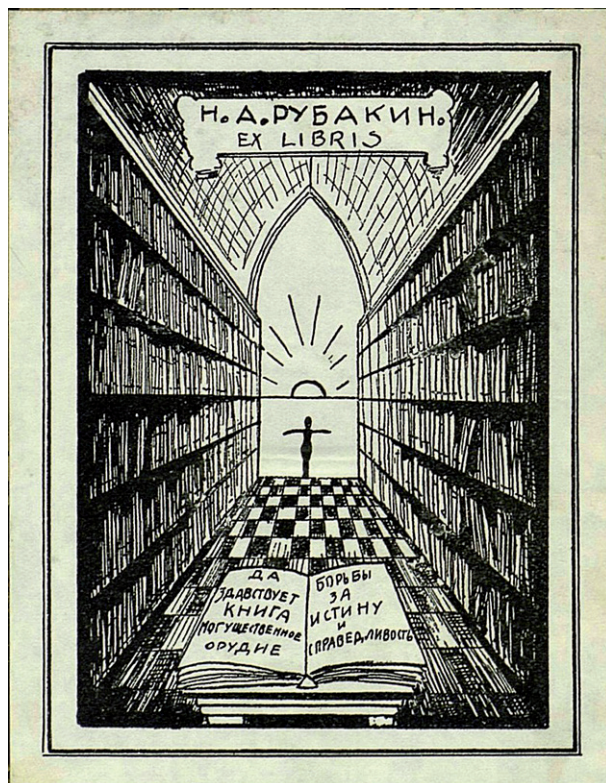
Ще продължим да укрепваме и активизираме филиала на УЧИ–БАН в Благоевград, като се надяваме да имаме средства да създадем съвместно с Югозападния университет „Паисий Хилендарски“, нови Малки учебно-изследователски общности. Ще продължим да участваме и представяме дейността на Ученическия институт в подходящи форуми (конференции, семинари, уъркшопи, докторантски форуми, публикации в списания), както и ще организираме посещения на специалисти от БАН в училища в страната.

РАННИТЕ СТАТИИ НА ИВАН ДУЙЧЕВ: КОЙ Е ОБРАЗОВАН ЧОВЕК (1929 Г.)¹

Акад. Иван Дуйчев (1907 – 1986), медиевист
(Снимката на Иван Дуйчев е от Белоградчик,
2 май 1928 г.)

Първите публикации на Иван Симеонов Дуйчев са от времето, когато е бил учител в с. Мраморен, до Мездра. Те имат приносен характер в образованието, макар че някои от тях са повлияни от статии на руския книжовник и педагог Николай Александрович Рубакин (1862 – 1946).

Статията на Иван Дуйчев в „Народна целина“ (год. V, кн. 3, декември 1929 г.) „Кой е образован човек“ е със запазена актуалност и в наши дни. Иван Дуйчев пише: „Да наденеш партийно рухо, не значи още че ти си добил правото да се зовеш образован. Малко ли предрасъдъци и духовна тъпота срещаме скрити под това рухо?... Истински образован, интелигентен човек е този, който притежава здраво и всестранно светопознание. Той вижда, разбира, оценява заобикалящата го действителност. Вдълбочава се в нея.“

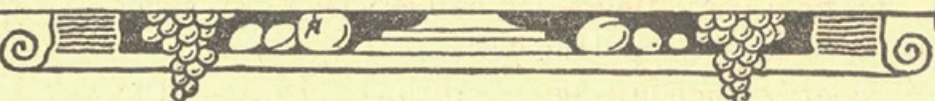

Николай Александрович и Людмила Александровна Рубакини

¹ По случай 115 години от рождението на акад. Иван Дуйчев.

НАРОДНА ЦЪЛИНА

Година V.

Декемврий, 1929. г.

Кн. 3.

Ив. Дуйчевъ

Кой е образованъ човѣкъ?

Да се самообразовашъ, ще рече: чрезъ собствени усилия да направишъ отъ себе си умствено и нравствено развитъ, културенъ човѣкъ.

Но кой човѣкъ може да се зове образованъ, интелигентенъ?

Искаме ли да се самообразоваме, трѣбва предварително да си уяснимъ тоя въпросъ. Само тогава можемъ да си съставимъ

самообразователенъ планъ: какво да вършимъ, отде да почнемъ и кжде да свършимъ?

— Не е още истински образованъ човѣкъ тоя, който е свършилъ нѣкое учебно заведение, та било то и висше. — Малцина ли недоучени, ограничени специалисти или престѣпни службогонци излизатъ изъ такива учебни заведения?

Не е още истински образованъ този, който презъ живота си е прочелъ много, премного, та дори и най-добри книги, и това богатство запазва мъртво, само за себе си.

Не е истински образованъ човѣкътъ на изтънченитѣ обноски и красивитѣ приказки. Мнозина повтарятъ чужди мисли, а не забелязватъ собственитѣ си противоречия. Мнозина крещатъ, че се борятъ за правата на човѣшката личностъ, а на дѣло погубватъ тая личностъ.

Да надънешъ партийно рухо, не значи още че ти си добилъ правото да се зовешъ образованъ. Малко ли предразсждъци и духовна тжпота срѣщаме скрити подъ това рухо?

Истински образованъ, интелигентенъ човѣкъ е този, който притежава здраво и всестранно свѣтопознание. Той вижда, разбира, оценява заобикалящата го действителност. Вдълбочава се въ нея. Може самостоятелно да се справя на всѣко мѣсто и въ всѣко време съ това, което става наоколо му.

Истински образованиятъ човѣкъ е обогатенъ съ знания, необходими за живота. Не е беда, ако тѣхното количество не е голѣмо. Обаче тѣ трѣбва да бждатъ ценни по качество. Опрѣнъ на тѣхъ той твори, създава.

Истински образованиятъ човѣкъ съзнава, че е звено отъ сложната верига на обществото. Той е общественикъ. Той взема и дава на живота. Чувствува го и преживява всичко, което става около него. Особено ценни сж онѣзи хора, които освенъ дето иматъ широки, задълбочени, разностранни и точни знания, но сж напоени съ духа на общественостъ. Отзивчиви сж къмъ хорските страдания и радости. Само такива хора можемъ да наречемъ образовани, интелигентни, въ най-добра смисълъ на тая дума.

АКАДЕМИК ПЕТКО СТАЙНОВ (1896 – 1977)¹

Проф. Петко Груев Стайнов (1896 – 1977) е български композитор и музикален общественик, обогатил българската музикална култура, допринесъл значително за развитието ѝ.

На 11-годишна възраст загубва зрението си. Завършва Института за слепи в София (1915), където музикалната му дарба се проявява за първи път. Тогава прави първите си композиционни опити.

През 1920 г. заминава за Германия и в продължение на една година посещава частен музикален

лицей в Брауншвайг. През 1923 г. завършва Дрезденската консерватория с две специалности: композиция и пиано.

В периода 1941 – 1944 г. е директор на Народната опера.

Избран е за редовен член (академик) на БАН през 1941 г., а от 1948 г. ръководи новосъздадения Институт за музика с Музей при БАН (по-късно Институт за музикознание). Тази длъжност той заема до смъртта си.

¹ По случай 45 години от кочината на акад. Петко Стайнов.

ПРОФЕСОРЪ ПЕТКО СТАЙНОВЪ

Когато разговаряхме, само композиторъ; днесъ — и директоръ на Народната опера.

Нѣкжде бѣхъ писалъ :

Седя на пейка. Сѣда до менъ зрящъ. Заговорваме. Оказва се, че не вижда и никога не е виждалъ небето, зеленитѣ дървета, малкитѣ хубави деца, славеитѣ. . .

Сѣда до менъ слѣпъ. Заговорваме. Вижда всички. Вижда съ мисловнитѣ си очи, вижда съ духовнитѣ си очи.

Петко Стайновъ, композиторътъ, който прави напоследъкъ толкова шумъ съ произведенията си — е отъ вторитѣ. Слѣпъ, но вижда повече отъ нѣкои зрящи.

И не само вижда, но и казва :

— Виждамъ !

И не само казва, но и самъ се увѣрявашъ,

че това е така, че не се самоизмамва тая хубава, голѣма, умна глава.

Петко Стайновъ бѣше лекторъ въ института за слѣпи. Въ сѣщия институтъ, който му е далъ общото образование и специалното — музиката. Само съ тоя институтъ, разбира се, не се е задоволилъ. Музикалното си образование продължилъ редъ години въ Германия, а общото — извънъ института. Инакъ не би билъ тъй все-странно културенъ, готовъ на всѣка тема да се състезава по красноречие.

— Чета това, чета онова . . . — разправя Стайновъ.

— Какъ . . . четете?

— Нѣмцитѣ иматъ цѣлата музикална литература — теория и практика — написана на шрифтъ за слѣпи. Сѣщо и друга литература — белетристика, наука. Въ това отношение Германия, па и Франция, Англия, добре сѣ погрижили за своитѣ слѣпи.

— Българската литература какъ следите?

— Чете ми я жена ми. Специално написани книги съ шрифтъ за слѣпи въ България има много малко.

Първата по-голѣма работа, съ която Стайновъ обърна внимание на обществото, е оркестровата сюита „Тракийски танци“, изпълнена първомъ отъ Филхармонията. После, една легенда, симфоническа поема за голѣмъ оркестъръ, изпълнена отъ оперния оркестъръ подъ диригентството на Добровенъ. Написана е по една старопланинска легенда на Йорданъ Йовковъ.

Пуши цигара следъ друга.

— Готвя, разбира се, и други работи. Изключително въ народенъ духъ. Поставихъ си скромната задача да допринеса за създаване на български националенъ музикаленъ стилъ. Това не ще го постигна азъ. Може би и други не. Но тъй ще се роди голѣмиятъ майсторъ, който ще направи отъ българската народна музика висше изкуство. Инакъ, ако работимъ по чужди мотиви, не ще постигнемъ нищо. Ако искаме да бъдемъ оригинални, трѣбва да обработваме само нашата пѣсенъ. Да я взимаме отъ народа и да я връщаме обработена. Пѣсенъта е най-голѣмата и трайна ценностъ, която създаде народътъ ни презъ вѣкове. Народната ни пѣсенъ е толкова стара, че отъ нея може да се черпи безъ изчерпване. Тамъ трѣбва да насочимъ усилията си. Мисля, че всички народи така сж започнали — съ своята музика, и тъй е израстнало висшето музикално изкуство. Грамадно е богатството на българската пѣсенъ. Каточели народътъ съ перо въ ржка е правилъ аритметически комбинации. Министерството на просвѣщението се е заловило да издири българската пѣсенъ. Ето една великолепна идея.

— Навѣрно посещавате театъра, концерти.

— Всичко по-значително. Следъ войната се забелязва подемъ. Каточели българинътъ, не можейки да се реабилитира материално, търси духовно издигане. Страданията му може би докараха това.

.
Не всѣки зрящъ има библиотеката на Петко Стайновъ.

Грамадни томове. И съ специаленъ и съ обикновенъ шрифтъ.

Взима една книга.

— Това е отъ Хайне.

Говоримъ за слѣпитѣ.

— Въ Марбургъ има цѣла библиотека съ специаленъ шрифтъ. Нѣма книга — научна, белетристична — която да не е достъпна на слѣпия. Въ ония страни се притичатъ на помощъ на слѣпия не като на просякъ, а като на равенъ гражданинъ, и му създаватъ условия да живѣе като всички.

И у насъ вече почнаха да се интересуватъ отъ сѣдбата на слѣпия. Пъкъ и какво можемъ повече да искаме отъ държавата! Нейнитѣ грижи преди всичко бѣха насочени къмъ пострадалиотъ отъ войнитѣ — и съ право. Сега имаме Дружество за покровителствуване труда на слѣпия. Ще се строи домъ за слѣпи отъ надшколна възраст. Имамъ читалище за слѣпи и пр. Издаваме и списание.

— Има ли белетристика за слѣпи?

— Създава се, благодарение на списанието. Ако само тая роля изиграе то — пакъ добре. Чрезъ списанието запознаваме обществото съ насъ. Но само съ сухи статии нищо не бихме постигнали. Художественитѣ срѣдства помагатъ значително.

.....

— Бѣше въпросъ за нашата музика. Азъ мисля, че и въ композиционно отношение сме много добре. Имамъ опери, симфонически, камерни произведения. Особено добре сме въ хоровото дѣло. Напоследъкъ то се развива много добре. Съюзътъ на народнитѣ хорове си е поставилъ за цель да устрои хорове въ всѣко населено мѣсто. Въ тия хорове влизатъ граждани отъ разни съсловия. Съюзътъ издава и вестникъ — „Родна пѣсенъ“. Въ Германия подобенъ съюзъ обединява 700.000 членове. Швейцария е класическа

страна на хороветъ. Ние вървимъ по тѣхнитѣ стѣпки.

Изобщо, у насъ има голѣмъ духовенъ подемъ. И въ литература, и въ театъръ... Много млади сили се надигатъ и обещаваатъ да поематъ кормилото. Старитѣ постепенно ще трѣбва да отстъпятъ.

.

Говоримъ за духовна и физическа слѣпота. Не всичко, което се говори, може и да се пише.

Мога само да кажа:

Поклонъ предъ зрящата душа на Петко Стайновъ.

Катерина Стамболиева

АКАДЕМИК РАДОМИР РАДОМИРОВ НА 80 ГОДИНИ

На 1 април 2022 г. акад. Радомир Радомиров навърши 80 години.

Акад. Радомиров завършва Висшия медицински институт в София през 1967 г. Започва работа по разпределение в Благоевград, специализира фармакология и през 1976 г. защитава специалност по фармакология, ВМИ, София. През 1975 г. защитава дисертация (кандидат на медицинските науки), през 1982 придобива научната степен „доктор на медицинските науки“, а през следващата година е избран за старши научен сътрудник II ст. (доцент) в Института по физиология при БАН. През 1988 г. е избран за професор в Института по физиология при БАН, който през 2006 г. се реструктурира в Институт по невробиология. През 2004 г. е избран за член-кореспондент на БАН, а през 2015 – за академик на БАН.

Професионалният път на акад. Радомиров е свързан основно с дългогодишна работа в Института по физиология, приемник на който е Институтът по невробиология, където организира направление „Синаптична сигнализация и комуникации“, ръководи лаборатория „Периферни синапси“. В периода 1989 – 1993 г. е научен секретар на Института, а от 1993 до 2012 г. – негов директор. Член е на Общото събрание на БАН от 1992 г. и три последователни мандата е негов зам.-председател (1996 – 2008). Член е на експертни съвети и комисии, като Експертен съвет по международно и европейско сътрудничество, Биомедицина и качество на живот, комисии за избор на чуждестранни членове и награди на БАН, председател на ОАЖК на БАН (до 2012 г.) и др. Членува в научни съвети на БАН и медицински университети, национални дружества, Световна фондация за иновации (WIF), Световен научен форум (WSF) и ръководни органи на Международна организация за изследване на мозъка (Governing Council-IBRO) и Комитет за Централна и Източна Европа (CEERC), Европейски фармакологични дружества (Executive Committee-EPHAR), Асамблея на Международния съюз по фундаментална и клинична фармакология (General Assembly-IUBCP).

Научните интереси на акад. Радомиров са в областта на невробиологичните процеси и фармакологични въздействия на сигнализация в синапсите на нервната система и моделиране на активността на висцералната мускулатура.

Съществени са приносите на акад. Радомиров в изясняване действието на простагландини върху йонния трансмембранен транспорт, отделянето им от претерминални нервни структури с потискащи и стимулиращи ефекти върху адренергичната и холинергичната медиаторни системи, както и взаимодействието им с лекарствени средства (аспирин и индометацин) и антагонизъм с ендогенни опиоиди (енкефалини), както и в изясняване невромедирано и пряко гладкомускулно действие на ендогенните опиоиди енкефалини в регулация на интестиналната съкратителна активност в бозайници и посочва корелация между ефекти и разпределение в единични нервни влакна и в миентерични ганглии. Изяснява модулиращата роля на пептида невротензин върху кортикални неврони, освобождаващи ГАМК и ацетилхолин. Дефинира два по функция пресинапсни ГАМК_A рецептори и „в контраст“ на пресинапсната локализация охарактеризира постсинапсни ГАМК_B рецептори и представя доказателства за присъствие на тези рецептори в мускулната клетка на интестинума. Определя ролята на невромедиаторни системи в локализация-зависимите коло-ректо-анални евакуаторни рефлексии с клинично значение за проявите на континенция и инконтиненция.

Акад. Радомиров е автор и съавтор на над 130 научни статии, монография, специализирани сборници и периодични списания, повечето от които са отпечатани в международни издания, с над 520 цитирания. Изнесъл е повече от 20 лекции като поканен гост/лектор в Италия, Холандия, Израел, Англия, Русия и др. Бил е гост-професор в Катедра по фармакология на Университета в Оксфорд въз основа на спечелен конкурс на Британското кралско дружество за изследователски медицински проект. Има 5 авторски свидетелства, 1 метод и 3 внедрявания. Ръководител на 7 докторанти, 15 специализанти (6 от чужбина), 6 международни и 10 национални проекта. Участва в организацията и/или ръководи 6 международни симпозиума, 4 национални конгреса по фармакология, 4 школи за млади учени с чуждестранни лектори. Участник в 7 редакционни колегии, рецензент на Autonomic Autacoid Pharmacology, General Physiology and Biophysics, Plant Foods Human Nutrition, IBRO-CEERC, рецензии в Уни-

верситетите в Невада (САЩ) и Мелбърн (Австралия) и Израелска научна фондация.

Като знак на уважение и признателност за дългогодишната работа и заслуги акад. Радомиров е награждаван от БАН със „Значка за отличие на БАН“ и Почетен знак на БАН „Марин Дринов“ на лента, Почетен знак „Signum Laudis“ на Медицинския университет, Варна, Почетен знак на Инсти-

тута по невробиология на БАН, Грамота и почетен плакет на Медицинския университет, Плевен и др.

По случай юбилея пожелаваме на акад. Радомиров крепко здраве и още много успехи в полето на науката!

Пенка Петрова

75 ГОДИНИ ИНСТИТУТ ПО МИКРОБИОЛОГИЯ ПРИ БАН

Тази година се навършват 75 години от създаването на Института по микробиология (ИМикБ) на Българската академия на науките. Един от най-големите институти на Академията не само като брой учени, но и като значение на тематиката, като високо ниво на фундаменталните научни изследвания и като принос за българското общество и държава. В такъв момент можем без излишна скромност да разгледаме нашите днешни успехи, но и да си припомним поредицата от големи имена в микробиологията, работили за развитието на тази наука в България. Нашите предшественици, със „заразния“ си ентусиазъм, са запалили в следващите поколения пламъчето на любопитството към най-малките живи организми на планетата, свят невидим, но определящ за здравето и благосъстоянието на човечеството.

Институтът по микробиология е създаден през 1947 г., скоро след края на Втората световна война, в отговор на тогавашните нужди на обществото за борбата с инфекциозните болести. Негов пръв директор е видният български учен акад. Стефан Ангелов, като тогава темите, по които се е работело, са били свързани преди всичко с медицинската и ветеринарна бактериология и вирусология. Затова и първите постижения на института са свързани с изучаването на инфекциозните болести и методите за профилактика. Малко по-късно, акад. Владимир Марков поставя началото на инфекциозната имунология, а чл.-кор. Александър Тошков и неговият екип изучават взаимодействията между бактериите и техните гостоприемници. По това време са били проведени и първите моделни инфекции с причинителите на чумата, на салмонелозите и на бактериалните пневмонии, които слагат началото на експерименталната инфекциозна микробиология.

Началото в изучаването на микробиологията на храните слага акад. Игнат Емануилов, с проучването на видовете млечнокисели бактерии, които участват във ферментацията на продукти като кисело мляко и българско саламурено сирене. Той е от първите учени, които се интересуват от полез-

ната микрофлора в млечните храни и нейната антибактериална активност. Академик Емануилов е човекът, предсказал съществуването на бактериоцините, синтезирани от *Lactobacillus bulgaricus* десетилетия преди тяхното откриване.

60-те години на XX в. преминават под знака на изследванията в областта на експерименталната химиотерапия на вирусните инфекции. Инхибитори на вирусната репликация са търсени сред екстрактите от български лечебни растения, а проучванията впоследствие се разширяват до систематична работа за създаване и характеризиране на десетки нови ефективни антивирусни препарати срещу най-разнообразни семейства вируси.

70-те години на миналия век са белязани от разцвет на биотехнологиите. След построяването на заводите за фуражни дрожди, мая, спирт и промишлени ензими в Пещера, Русе и Долна Митрополия, както и на Завода за антибиотици в Разград, Институтът започва да развива теми, полезни на тогавашната българска промишленост. От 1970 до 1975 г. трае разделянето ни на Институт по микробиология (който продължава да се занимава преди всичко с фундаментални изследвания) и Институт по промишлена микробиология, който подпомага индустрията на страната с уникални разработки. Такива са били ензимите с промишлено приложение за избистряне на сокове „Бистрин“, амилази, липази, протеази от екстремофилни продуценти, вложени в българските прахове за пране като „Биопон“, откриват се множество щамове-продуценти на антибиотици и се разработват инсталации за микробни производства в промишлени размери. Тази огромна дейност е свързана с регистрирането на ценни патенти, някои от които (например за антивирусни препарати) са действащи и до днес.

80-те години на XX в. са десетилетието на бурно развитие в областта на микробната генетика, чието начало слага чл.-кор. Калчо Марков. След специализации на млади учени в бившия Съветски съюз и САЩ, в Института се въвеждат методите на молекулярната биология. Създадени са нови методики

за идентификация на бактерии като риботипиране и М-13 фингърпринтинг, създавани са совалкови вектори, клонирани са гени с цел тяхното изучаване и приложение в процеси на биоконверсия. След 1989 г., когато паднаха всички ограничения за публикуване в чужбина, се оказа, че Институтът през всичките тези години е работил на световно ниво и в периода 1991 – 1993 г. „заваляха“ статии в реномираните списания. Независимо от трудните години на прехода, в които обществото, загрижено за хляба и своето оцеляване, като че ли забрави ползата от науката. ИМикБ получи голяма видимост сред световната научна общност, включи се в десетки международни проекти и в мрежата „Пастър“ и стана уважаван партньор на световните научни центрове. Международният одит на БАН, проведен от експерти на Европейската федерация на академиите през 2009 г., даде на ИМикБ максималните оценки за „Качество и продуктивност“, „Значимост: социалноикономическо влияние“ и „Перспективи“.

Някои значими наши постижения през последните години са следните:

- В Департамента по обща микробиология са открити екстремофилни бактерии, способни да разграждат някои видове пластмаси. Извършва се пълно секвениране на бактериални геноми и метагеномно секвениране. Изучават се пробиотични свойства на млечнокисели бактерии.

- В областта на инфекциозната микробиология е създадена методика за бърза диагностика на туберкулоза и инфекции с *Yersinia*, както и на много актуалните причинители на зоонози.

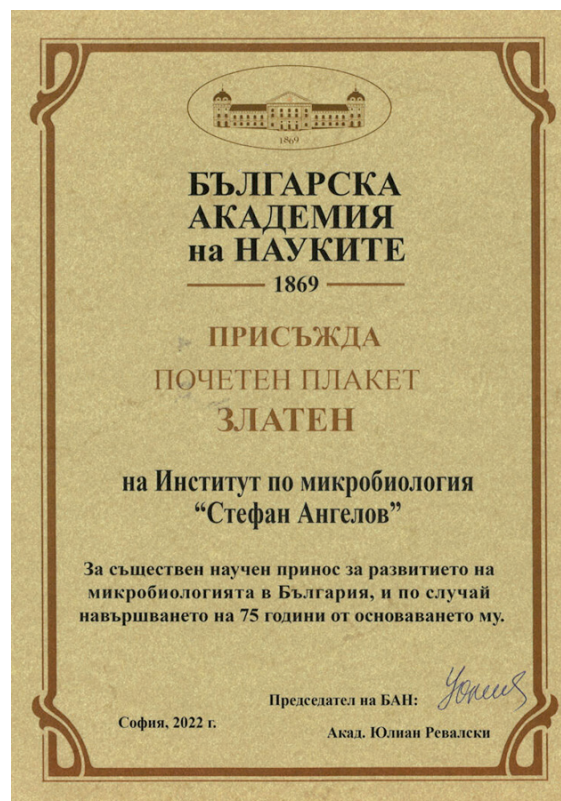
- В областта на биотехнологията са създадени нови системи за получаване на биогаз, водород и метан. Има огромен напредък в метаболомиката, метаболитното профилиране на растителни екстракти с цел изолиране на съединения за лечение на псориазис и срещу заглъстяване.

- В Департамента по вирусология са намерени вещества с антивирусна активност срещу грипни, херпес, адено- и ентеровируси, сега се работи по проекти с коронавируси.

- В Департамент „Микология“ са открити гъбни продуценти на ензимите каталаза и сиалидаза, досега известни предимно в бактерии и се търсят подходи за забавяне на стареенето.

- В областта на имунологията има голям напредък в изучаването на алергиите и автоимунитета. Създават се уникални животински модели на човешки болести. Понастоящем се откриват и връзките между ревматоидния артрит и Ковид-19. Работи се по създаването на нови типове ваксини.

Днес в Института по микробиология, с неговите филиали в Пловдив и Велико Търново работят 139 души, от които – 77 учени, двама от тях са академици, един член-кореспондент на БАН, осем професори, седем доктори на науките. Учени от ИМикБ са носители на 7 научни награди „Питагор“, двама са в класацията на Станфордския

университет за топ 2 % на най-значимите учени в своята област. Над една трета от учените в Института са на възраст под 35 години, а повечето от тях са асистенти и главни асистенти.

Институтът се гордее с членството си в мрежата „Пастър“ и с факта, че от десетилетия е Балкански лидер в микробиологичната наука, организатор на редовната вече „Микробиология Балканика“. Всяка година учените от ИМикБ работят по 80 – 90 научни проекта, като темите са разнообразни и перспективни. Научната продукция на Института е средно около 140 научни статии с висок импакт фактор (например за последната година общо 436), а статиите на института се цитират над 3000 пъти годишно.

Благодарение на инициативата на БАН да популяризира дейността на институтите, включително и с форума „Наука за бизнес“, нашите постижения станаха достъпни и за българското общество. През последните две години Институтът стана доста разпознаваем и чрез своите експерти, представящи становища по кризата с пандемията от Ковид-19, с над 100 медийни изяви годишно. Нека да си пожелаем все по-добри оценки от изследователите в чужбина, от финансиращите организации, българските и чуждестранните фирми и обществото като цяло. Микробиологията винаги ще бъде една от науките, които решават глобални проблеми, свързани с храната и здравето на човека, и разкриват неизбродни хоризонти за научни идеи и вдъхновение.

Бъдете здрави и успешни, честит празник!

Анна Господинова

АЛТЕРНАТИВНИ ФОРМИ ЗА АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИАЛНО ПРЕУСТРОЙСТВО И АЛТЕРНАТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА МАЛКИТЕ ОБЩИНИ В БЪЛГАРИЯ

В памет на проф. д-р Стефан Хрелев

ВЪВЕДЕНИЕ

В България има значителен брой общини, които се характеризират като малки от гл.г. на брой население, площ, както и ограничени ресурси и възможности за икономическо, демографско и социално развитие. Част от тези общини могат да бъдат определени като общини в неравностойно положение по отношение на местоположение, ниво на развитие и структура на местната икономика, което създава необходимост от по-интензивна подкрепа за развитието им. Всичко това налага необходимост от търсене на алтернативни форми за административно-териториално преустройство и алтернативи за развитие на територията на малките общини, като окрупняване на някои общини, партньорство между отделни общини на принципа на клъстеризацията, както и създаване на клъстери вътре в самите общини.

Целта, поставена от автора на тази статия, е да се разгледат някои алтернативни форми за административно-териториално преустройство и алтернативи за развитие на територията на малките общини и на тази основа да се очертаят ползите от прилагането на тези алтернативи.

ОКРУПНЯВАНЕТО НА МАЛКИТЕ ОБЩИНИ КАТО АЛТЕРНАТИВНА ФОРМА ЗА АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИАЛНО ПРЕУСТРОЙСТВО

По данни на Националния статистически институт към 31.12.2020 г. в България има 74 общини с население под 6000 души [1], с което се нарушава едно от необходимите условия да съществува дадена община като самостоятелна административно-териториална единица, а именно населението на населените места, които са включени в нея, да е над 6000 души [2: чл. 8, ал. 1]. Когато населението на дадена община е прекалено малко не е разум-

но да съществува администрация. Икономически по-изгодно е от две или повече малки общини да се образува една по-голяма, която да функционира по-ефективно [3].

Възможно и необходимо е някои от малките общини да се обединят или слейт с други общини, които са близко териториално разположени. Това ще доведе до намаляване на административните разходи на общините и увеличаване на възможностите за повишаване на финансовите средства за решаване на проблеми от социално-икономически и инфраструктурен характер.

Определянето на общините като малки, както и тяхното окрупняване, би могло да се извърши на базата на комплексна оценка на критериите и показателите, заложили в Методиката за категоризиране на административно-териториалните и териториалните единици в Република България, утвърдена със Заповед № РД-02-14-306 от 10.02.2012 г. на министъра на регионалното развитие и благоустройството.

В методиката по отношение на общините са формирани 5 основни критерия и допълващи такива към някои от тях, като за всеки от тях са подбрани показатели.

Използваният метод за категоризиране на общините включва няколко компонента, а изчисляването на оценката основно се базира на метода на интегралните оценки. Същината на този метод се изразява в получаването на обща оценка за ситуацията в дадена община като сума от индивидуалните оценки на показателите. Методът (в различни модификации) е международно признат и се използва широко за комплексно сравнение на териториални единици. Резултатът е набор от стойности за всеки обект, които могат да бъдат ранжирани (подредени) по големина [4].

Критериите и показателите за категоризиране на общините в Република България се разделят на основни и допълващи с Решение № 921 на

Министерски съвет от 16.12.2011 г. за определяне на критерии и показатели за категоризиране на общините, кметствата, районите и населените места в Република България (табл. 1). Основните показатели влияят в съществена степен на катего-

рията и дават основна характеристика на обекта. Допълнителните показатели не влияят така съществено на категорията, но допълват характеристиката на обекта и показват потенциала му и основните направления в развитието му. Практическото

Таблица 1

Критерии и показатели за категоризиране на общините в Република България [5]

Критерии	Показатели	Вид	Източник на информация
1. Демографски	Население (брой)	Основен	НСИ
	Коефициент на зависимост на възрастното население (%) (население на 65 и повече години на 100 лица от 15 до 64 години)	Допълващ	НСИ
2. Урбанизационен	Относителен дял на масивните жилища и жилищата със стоманобетонна носеща конструкция от общо построени жилища (%)	Основен	НСИ
3. Инфраструктура 3.1. Транспортна и техническа	Плътност на държавната пътна мрежа (км/км ²)	Основен	Агенция „Пътна инфраструктура“
	Равнище на железопътното обслужване (брой и вид предоставяни услуги при превоз на пътници и товари)	Допълващ	„БДЖ“ ЕАД
	Степен на газификация – относителен дял на газифицираните от общия брой жилища (%)	Допълващ	НСИ
3. Инфраструктура 3.2. Околна среда	Относителен дял на населението, живеещо в населени места с изградена обществена канализация, от общо население (%)	Основен	НСИ
	Относителен дял на обслужваното население от селищни пречиствателни станции за отпадъчни води (%)	Допълващ	НСИ
	Относителен дял на обслужваното население от системи за организирано събиране на отпадъци (%)		
3. Инфраструктура 3.3. Комуникационна	Относителен дял на домакинствата с достъп до интернет (в т.ч. широколентов) (%)	Основен	НСИ
3. Инфраструктура 3.4. Социална	Лечебни заведения за болнична помощ, центрове за спешна медицинска помощ и техните филиали, центрове за психично здраве, комплексни онкологични центрове и центрове за кожно-венерически заболявания (брой)	Основен	МЗ
	Детски градини и училища (брой)	Основен	МОН
4. Социално-икономически	Данъчни приходи на човек от населението (лв.)	Основен	Министерство на финансите
	Степен на наетост (%) (брой наети/население на възраст между 15 и 64 години)	Основен	НСИ
	Равнище на безработица (%)	Основен	Агенция по заетостта
5. Територия, функции и отговорности	Територия (км ²)	Основен	НСИ
	Ниво на функции и отговорности (наличие на Окръжен или Районен съд и децентрализирани служби на Министерството на вътрешните работи и Министерството на труда и социалната политика, Националната агенция за приходите и Министерството на земеделието и храните)	Основен	Публична информация от централните ведомства

Таблица 2

Допълнителни показатели към критериите за категоризиране на общините в Република България

Критерии	Показатели	Вид	Източник на информация
1. Демографски	Естествен прираст на населението	Основен	НСИ
	Механичен прираст на населението	Основен	НСИ
2. Урбанизационен	Въведени в експлоатация нови жилищни сгради (брой)	Основен	НСИ
4. Социално-икономически	Заети лица по основни икономически сектори (брой)	Основен	НСИ
	Средни доходи на населението в общината спрямо населението в страната	Основен	НСИ
5. Територия	Изменение в площ на отделните видове територии: урбанизирани, земеделски, горски, нарушени, защитени, територии на транспорта и водни обекти (ха) Начин на използване на земята в отделните видове територии – за обитаване, отдих, труд, обслужване и техническа инфраструктура (ха)	Основен	НСИ ИАОС
	Населени места (брой)	Допълващ	НСИ

отразяване се състои в даването на основните показатели на два пъти по-висока тежест от допълващите [5].

Някои от представените показатели и критериите в методиката не дават пълна информация по отношение на характеристиките на дадена община от гл.т. на демографското, икономическото, социалното и териториалното ѝ развитие. В тази връзка, без да претендираме за изчерпателност, смятаме, че така представените критерии биха могли да се допълнят с някои показатели (табл. 2), които по-пълно и детайлно да отчитат развитието на общините, определянето им като малки и необходимостта от окрупняването на някои близко разположени общини с цел тяхното по-ефективно развитие.

На окрупняване следва да подлежат общините, които се определят като малки съгласно комплексната оценка на критериите и показателите. С окрупняването ще се добавят ресурси за развитие на общините, които се характеризират като необлагодетелствани от гл.т. на територия, население, икономически възможности и инфраструктурно развитие.

При обединяването на общините следва да се спазват разпоредбите на чл. 8, ал. 1 от Закона за административно-териториалното устройство на Република България, а именно [2]:

1. наличие на население над 6000 души общо в населените места, които ще бъдат включени в общината;

2. наличие на населено място – традиционен обединяващ център с изградена социална и техническа инфраструктура, осигуряваща обслужването на населението;

3. включване на всички съседни населени места, за които не съществуват условия за създаване на отделна община или които не могат да се присъединят към друга съседна община;

4. максимална пътно-транспортна отдалеченост на населените места от центъра на общината не повече от 40 км;

5. доказана възможност за финансиране на разходите на новосъздаващата се община със собствени приходи в размер не по-малко от половината от средния за общините, предвиден в утвърдения за съответната година републикански бюджет.

СЪЗДАВАНЕ НА ПАРТНЬОРСТВА МЕЖДУ ОБЩИНИТЕ НА ПРИНЦИПА НА КЛЪСТЕРИЗИРАНЕТО

Като алтернативна възможност за развитие територията на малките общини може да се разглежда създаването на партньорства между общините на принципа на клъстериизирането.

Съгласно чл. 59 от Закона за местното самоуправление и местната администрация общините могат да си сътрудничат помежду си с областите, с юридически или физически лица и да създават сдружения, чрез които да постигат цели от взаимен интерес и на които да възлагат изпълнението на дейности, произтичащи от техните правомощия [6].

Общинското сътрудничество има за цел да подобри качеството на административното обслужване, предоставянето на обществени услуги на населението и да допринесе за развитието на съответните области чрез ефективно използване на съществуващите ресурси.

Основните принципи за осъществяване на общинското сътрудничество са [6: чл. 60]:

- доброволност;
- взаимен интерес;
- активен избор;
- гъвкавост и динамичност;
- прозрачност и отговорност.

Клъстерите се разглеждат от Мутафчийска [7] като: „географски свързана мрежа от сходни, взаимнообвързани или допълващи се конкурентни икономически субекти, с активни канали за делови взаимоотношения, комуникация и диалог, които ползват обща специализирана инфраструктура, пазари на труда и услуги, и са изправени пред общи възможности за развитие и/или заплахи“.

Основни характеристики на клъстерите са [8: 313 – 314]:

- Конкурентоспособността на един клъстер не е механична сума от броя на неговите членове. Сравнителните предимства на клъстера се пораждат от възможността за коопериране и партньорство в мрежата и синергичния ефект, който може да се получи в нея.

- Клъстерите включват фирми (производители, клиенти, доставчици и фирми от други индустриални сектори) и организации, които имат поддържаща функция (обучение и квалификация, услуги, свързани с въвеждане на иновации в индустрията, организации за реклама и промоции, изследователски институти, администрация и др.).

- Взаимоотношенията в клъстерите се основават на сътрудничество, коопериране и взаимнообвързаност в условията на пазарна икономика.

- Регионалната концентрация на участниците в клъстерите и относителната близост на други ико-

номически субекти предполагат възникването на допълнителни ефекти като например по-ефективно използване на квалифицирана работна ръка в даден регион, мултипликация на вече завоювани пазарни позиции в определена индустриална сфера и др.

Клъстеризацията на общините следва да се разглежда като процес на коопериране и партньорство между близко разположени малки и много малки общини с цел стимулиране и „съживяване“ на тяхното развитие, както и на развитие на отделните сектори на икономиката в тях с оглед задържане на населението и намаляване на миграционните процеси [9: 101].

Клъстеризацията на общините ще се развие по-добре ако една община поеме функцията на водеща спрямо другите общини, влизащи в клъстера. При формирането на клъстера е необходимо наличие на обща граница поне с една от общините, включени в клъстера при съблюдаване на изискването, заложено в чл. 8, ал. 4 от Закона за административно-териториалното устройство на Република България, за максимална пътнотранспортна отдалеченост на населените места от центъра на общината, не повече от 40 км при създаването на община [2].

Важен момент за успешното функциониране на клъстера е създаването на устойчиви връзки между общините участници в клъстера.

За решаването на въпросите при инициерирането, създаването и функционирането на клъстери от общини е необходимо наличието на координиращ звена на клъстера, които следва да следят за изпълнението и постигането на целите на клъстера и за осъществяването на дейностите в него [8: 322]. Подобна роля би могла да се изпълнява от

Фиг. 1. Ползи от клъстеризацията на малките общини за развитие на територията им [9: 103, 10: 95 – 116, 11: 105]

областния град, на чиято територията се намират съответните общини, обединени в клъстер.

Същността на клъстеризацията на общините се състои в схващането, че обединението на общините, развитието на сътрудничество между тях и обмяната на добри практики за сътрудничество са адекватна и алтернативна форма за развитие територията на малките общини. Това от своя страна ще създаде конкурентни предимства на територията на която са създадени клъстерите и ще доведе до икономическото развитие или „съживяване“ на малките и много малките общини. Положителните ефекти от прилагането на клъстерния подход са свързани с нарастване приходите на общините, намаляване на миграционните процеси и създаване на работни места, подобряване качеството на предлаганите продукти и услуги, балансирано взаимодействие между отделните сектори на икономиката [9: 102].

По-конкретно ползите от клъстеризацията на общините са представени на фиг. 1.

Сред основните предимства на клъстеризацията на общините е намаляването на разходите на общините, включени в клъстера.

Като основни фактори за намаляване на разходите на общините в клъстера могат да се посочат [9: 102]:

- облекчен достъп до суровини;
- възможности за развитие на различни сектори от икономиката, водещи за всяка една от общините, включени в клъстера;
- развитие на нови дейности, производства и услуги;
- стимулиране развитието на тези сектори от икономиката, които не са водещи за съответната община и за които липсват ресурси;
- сътрудничество с научни и образователни институции;
- подобрена социална и техническа инфраструктура;
- по-добри възможности за използване на възможностите на европейските фондове.

СЪЗДАВАНЕ НА КЛЪСТЕРИ В ОБЩИНАТА

Прилагането на клъстерния подход може да се осъществи и по друг начин, чрез създаване на клъстер вътре в самата община. Като основни предпоставки за създаването на клъстери следва да се разглеждат: природните дадености на територията, икономическите и културните дадености, опитът и традициите у населението.

Инициатор за създаване на клъстер може да бъде както съответната община, така и фирми, които вече се занимават и имат опит в развитието на една или друга дейност на територията на общината.

В обхвата на клъстера могат да се включат фирми, предлагащи съответен вид продукти и услуги, общината, образователни и научни институции, неправителствени организации и др.

Клъстерният подход може да намери приложение, например в община Суворово (която се определя като необлагодетелствана, поради нейното местоположение, равнище на социално-икономическо и демографско развитие, недостатъчно развита инфраструктура), където туризмът е сред основните икономически сектори. Във връзка с това в перспектива развитието на туризма в община Суворово може да се осъществи, чрез създаване на туристически клъстер. Като основни предпоставки за създаване на туристически клъстер могат да се посочат: природните дадености на общината (благоприятен климат и релеф, наличие на гори за развитие на ловен туризъм, наличие на условия за риболовен туризъм), чиста околна среда, икономически и културни дадености (исторически и културни забележителности, многообразие от традиции и обичаи, изградени транспортни връзки с областния център – Варна, изградена материално-техническа база за отдих и туризъм).

Инициатори за създаване на туристическия клъстер могат да бъдат както община Суворово, така и фирмите, които вече се занимават с предлагане на туристически продукти и услуги на територията на общината, с оглед на това че вече притежават необходимия опит и познания за развитие на туристически бизнес.

В обхвата на клъстера следва да се включат (фиг. 2):

– Фирми, предлагащи туристически продукти и услуги, като: нощувки (хотели, ваканционни комплекси, къщи за гости и др.), хранене (ресторанти, кафенета, барове и др.), ловен и риболовен туризъм.

– Туроператори – които да включват в своите програми посещения на туристическите обекти на

Фиг. 2. Туристически клъстер Суворово [12: 83]

територията на община Суворово, както и да осигуряват туристи.

– Община Суворово – чиято роля се свързва с осигуряването и поддържането на социалната и техническата инфраструктура.

– Професионална гимназия по селско стопанство – Суворово – подготовка и осигуряване на кадри за туризма.

– Земеделски производители – осигуряване на туристическия сектор с пресни растителни и животински продукти местно производство.

– Доставчици на хранителни и нехранителни стоки за туристическия бизнес.

Очакваните резултати от прилагането на клъстерния подход са свързани с увеличаване броя на посетителите, нарастване на приходите от туризъм, подобряване качеството на туристическия

продукт, развитие на туристическия и аграрния сектор, в балансирано взаимодействие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се отбележи, че търсенето и прилагането на подходящи алтернативи за административно-териториално преустройство ще окаже положителен ефект върху развитието на територията на малките общини в България и ще съдейства, от една страна, за намаляване на диспропорциите в развитието на националната територия, а от друга, за постигането на по-хармонично социално-икономическо и териториално-устройствено развитие на национално, регионално и местно равнище.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Национален статистически институт. Население по области, общини, местоживее и пол (<https://nsi.bg/bg/content/2975/население-по-области-общини-местоживее-и-пол>, 20.01.2022). [Natsionalen statisticheski institut. Naselenie po oblasti, obshtini, mestozhiveene i pol (<https://nsi.bg/bg/content/2975/население-по-области-общини-местоживее-и-пол>, 20.01.2022)].
- [2] Министерски съвет. Закон за административно-териториалното устройство на Република България, посл. изм. ДВ. бр. 36 от 1 май 2021 г. (<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2133622784>, 20.01.2022). [Ministerski savet. Zakon za administrativno-teritorialnoto ustroystvo na Republika Bulgaria, posl. izm. DV. br. 36 ot 1 may 2021 g. (<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2133622784>, 20.01.2022)].
- [3] *Миленков, Л.* Колко общини са достатъчни. Преглед на стопанската политика – бюлетин. Институт за пазарна икономика, 2010, 487 (<https://ime.bg/bg/articles/kolko-obshtini-sa-dostatatni/>, 26.01.2022). [Milenkov, L. Kolko obshtini sa dostatachni. Pregled na stopanskata politika – byuletin. Institut za pazarna iekonomika, 2010, 487 (<https://ime.bg/bg/articles/kolko-obshtini-sa-dostatatni/>, 26.01.2022)].
- [4] Официален сайт на Министерството на регионалното развитие и благоустройството. Методика за категоризиране административно-териториалните и териториалните единици в Република България, утвърдена със Заповед № РД-02-14-306 от 10.02.2012 г. на министъра на регионалното развитие и благоустройството. (<https://www.mrrb.bg/bg/kategorizaciya-na-administrativno-teritorialnite-i-teritorialnite-edinici/>, 08.01.2022). [Ofitsialen sayt na Ministerstvoto na regionalnoto razvitie i blagoustroystvoto. Metodika za kategorizirane administrativno-teritorialnite i teritorialnite edinitsi v Republika Bulgaria, utvardena sas Zapoved No RD-02-14-306 ot 10.02.2012 g. na ministara na regionalnoto razvitie i blagoustroystvoto. (<https://www.mrrb.bg/bg/kategorizaciya-na-administrativno-teritorialnite-i-teritorialnite-edinici/>, 08.01.2022)].
- [5] Министерски съвет. Решение № 921 от 16.12.2011 г. за определяне на критерии и показатели за категоризиране на общините, кметствата, районите и населените места в Република България. (<https://www.mrrb.bg/static/media/ups/articles/attachments/a6acb0acc7704ee926f7b9eab06e9b9c.pdf>, 22.01.2022). [Ministerski savet. Reshenie No 921 ot 16.12.2011 g. za opredelyane na kriterii i pokazateli za kategorizirane na obshtinite, kmetstvata, rayonite i naselenite mesta v Republika Bulgaria. (<https://www.mrrb.bg/static/media/ups/articles/attachments/a6acb0acc7704ee926f7b9eab06e9b9c.pdf>, 22.01.2022)].
- [6] Министерски съвет. Закон за местното самоуправление и местната администрация, посл. изм. ДВ. бр. 9 от 2 февруари 2021 г. (<https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2132580865>, 30.01.2022). [Ministerski savet. Zakon za mestnoto samoupravlenie i mestnata administratsia, posl. izm. DV. br. 9 ot 2 fevruari 2021 g. (<https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2132580865>, 30.01.2022)].
- [7] *Мутафчийска, И.* Модели за интегрирано социално-икономическо и пространствено развитие на малките общини в България. УАСГ, 2014. [Mutafchiyska, I. Modeli za integrirano sotsialno-ikonomichestko i prostranstveno razvitie na malkite obshtini v Bulgaria. UASG, 2014].
- [8] Клъстери и иновации – възможна парадигма на обновлението. – В: Иновациите: Европейски, национални и регионални политики. Фондация „Приложни изследвания и комуникации“, 2008. [Klasteri i inovatsii – vazmozhna paradigma na obnovenieto. – V: Inovatsiite: Evropeyski, natsionalni i regionalni politiki. Fondatsia „Prilozhni izsledvania i komunikatsii“, 2008].
- [9] *Господинова, А.* Клъстеризацията на малките общини като възможност за развитие на територията им. – В: Строително предприемачество и недвижима собственост. Сборник с доклади от 36-ата международна научно-практическа конференция – 26 ноември 2021 г. Варна: Наука и икономика, 2021, с. 100-104. [Gospodinova, A. Klasterizatsiyata na malkite obshtini kato vazmozhnost za razvitie na teritoriyata im. – V: Stroitelno predpriemachestvo i

- nedvizhima sobstvenost. Sbornik s dokladi ot 36-ata mezhdunarodna nauchno-prakticheska konferentsia – 26 noemvri 2021 g. Varna: Nauka i ikonomika, 2021, s. 100-104].
- [10] Lynch, P. A. Networking in the Homestay Sector. – Service Industries Journal, 20(3), pp. 95-116.
- [11] Божинова, М., В. Христова, П. Иванова. Теоретични и практически аспекти на приложимостта на клъстерния модел в туризма. – *Диалог*, 2011. [Bozhinova, M., V. Hristova, P. Ivanova. Teoretichni i prakticheski aspekti na prilozhimostta na klasternia model v turizma. – *Dialog*, 2011].
- [12] Господинова, А. Перспективи пред развитието на икономиката на община Суворово. – *Известия*, Варна, 62(1), 2018, с. 74-87. [Gospodinova, A. Perspektivi pred razvitiето na ikonomikata na obshtina Suvorovo. – *Izvestia*, Varna, 62(1), 2018, s. 74-87].

Anna Gospodinova

ALTERNATIVE FORMS OF ADMINISTRATIVE TERRITORIAL RECONSTRUCTION AND ALTERNATIVES FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL MUNICIPALITIES IN BULGARIA

(Abstract)

There are a significant number of municipalities in Bulgaria, which are characterized as small in terms of population, area, as well as limited resources and opportunities for economic, demographic, and social development. At the same time, some of these municipalities can be defined as disadvantaged municipalities in terms of location, level of development and structure of the local economy, which creates the need for more intensive support for their development. All this necessitates the search

for alternative forms of administrative-territorial reorganization and alternatives for development in small municipalities, such as consolidation of some municipalities, partnership between individual municipalities on the principle of clustering, and creating clusters within the municipalities themselves.

Key words: small municipalities, territories, alternatives.

Correspondence address:

Chief Assist. Prof. Anna Gospodinova
University of Economics – Varna
77 Knyaz Boris I Blvd.
9002 Varna, Bulgaria
E-mail: annagospodinova@ue-varna.bg

Светла Коева, Валентина Стефанова ЕВРОПЕЙСКО ЕЗИКОВО РАВЕНСТВО

Статията представя накратко широкомащабно проучване, имащо за цел да проследи и анализира технологичната поддръжка за европейските езици (с фокус върху българския език). Изследването се стреми не само да очертае състоянието на езиковите технологии към момента, но и да набележи пропуските, както и факторите, които възпрепятстват развитието на научните изследвания и технологиите в областта. Резултат от анализа е разработването на програма за стратегически изследвания и иновации, както и на пътна карта за постигане на равенство на европейско равнище по отношение на развитието на езиковите технологии и тяхното ефективно използване.

Проучването е проведено от повече от 40 изследователски институции за повече от 30 европейски езика в рамките на проекта „Европейско езиково равенство“¹ и включва процедура за събиране на данни, които предоставят информация за технологичната поддръжка за европейските езици в началото на 2022 г.

Изследването на съществуващите езикови технологии за български език се базира основно на колекцията от ресурси, програми за обработка на езика и услуги, събрани и разпространявани от „Европейска езикова мрежа“², но също и от източници като ГитХъб³, МЕТА-ШЕЪР⁴, КЛАРИН⁵ и др. Като цяло езиковите технологии обхващат широка интердисциплинарна научна област, която се занимава с изучаването и разработването на системи, способни да обработват, анализират, възпроизвеждат и „разбират“ човешките езици, независимо дали са в писмена, или в устна форма. Езиковите технологии предоставят решения за следните основни области: автоматичен анализ на текста, обработка на реч, машинен превод, автоматично извличане на информация, генериране на естествен език, взаимодействие между човек и компютър. По-долу ще представим накратко развитието на езиковите технологии за български език за съответните области.

Няколко съвременни библиотеки за компютърна обработка на езика предоставят множество от инструменти, които са неизменна част от повечето приложения, базирани на езикови технологии: токънизация (разделяне текста на последователности от символи); разделяне на изречения; откриване на границите на абзаци; проверка на правописа; тагиране (разпознаване на граматич-

ните характеристики на думите или морфологичен анализ); лематизация (извеждане на основната форма на думите); разпознаване на имена на лица, организации и географски обекти; синтактичен и семантичен анализ и др. Част от тях предоставят техники за „дълбоко обучение“ и очертаване на граф на знанието за семантично търсене, както и отчитат добро ниво на точност и бързодействие (например Спарк еНеЛПи [1]). Тези библиотеки обаче не включват предварително обучени модели за български език. Сравнително скоро станаха достъпни две системи (включващи токънизация, разделяне на изречения, морфологичен анализ, лематизация и анализ на синтактични зависимости), които са обучени за езици с ресурси за универсални синтактични зависимости, включително и за български: ЮДипайп [2] и еНеЛПи-Кюб [3]. Друга система за компютърна обработка на българския език интегрира изброените функционалности и разпознаване на имена на лица, организации и географски обекти, „плитък“ синтактичен анализ за разпознаване на именни фрази и откриване на термини [4].

Текстовият анализ все още доминира в областта на езиковите технологии за български език [5], а мултимодални данни (текст, изображения, аудио и видео) се обработват рядко едновременно, въпреки че прогнозите сочат, че видеосъдържанието скоро ще доминира в интернет.

Наличието на езикови модели за даден език е съществена предпоставка за развитието на приложения за компютърна обработка. Обучението на подобни модели отнема много време и изисква голямо количество подходящи ресурси. Могат да бъдат посочени: моделът БЕРТ за разпознаване на имена на лица, организации и локации на няколко славянски езика, включително български [6], многоезиковите модели РоБЪРТa бейз [7] и ЕКСeЛeМ-aP [8], които се базират на последващо обучение на големи трансформационни модели за много езици, сред които и за български. Разработването на подходящи модели за български език ще

1 <https://european-language-equality.eu/>

2 <https://live.european-language-grid.eu/>

3 <https://github.com/>

4 <http://www.meta-net.eu/meta-share>

5 <https://www.clarin.eu/>

помогне за успешното решаване на редица задачи като автоматично отговаряне на въпроси, резюмиране на текстове, маркиране на семантични роли, определяне на корелативни връзки, извличане на имена на лица, организации и географски обекти и анализ на настроеността на потребителите по отношение на продукти, събития и организации.

Въпреки че се разработват от няколко десетилетия, качеството на технологиите за обработка на българска реч все още не е удовлетворително. Основната причина е, че за български няма достатъчно езикови ресурси. Българските речеве корпуси са разработени за специфични изследователски цели и са със сравнително малък обем, например БеГеСпийч⁶ – корпус от транскрибирана разговорна реч, или БулФонСи⁷ – корпус от съобщителни и въпросителни изречения, прочетени от 147 различни диктори. СпийчЛаб 2.0⁸ е система за синтез на реч, специално разработена за български език. Синтезаторът СкайКоде титиес⁹ се предлага за онлайн употреба и като приложение за Андройд.

Въпреки че има алгоритми за разпознаване на реч, специално разработени за български език [9], все още няма достъпна система за преобразуване на реч към текст за български език, макар че би била приложима в различни социални сфери. В рамките на проекта „Синхронен преводач на европейски езици“¹⁰ е разработена автоматична система за субтитриране на срещи на живо и конференции, осигуряваща устен езиков превод от английски на български език в реално време.

Освен автоматичен превод, който се предлага от гиганти като Гугъл и Майкрософт, съществуват и други системи за машинен превод от и на български език: СИСТРАН преводач¹¹ – услуга за превод на текстови фрагменти, базирана на технологията за невронен машинен превод; ДийпЕЛ преводач¹² – система, базирана на невронни мрежи, която е способна да улавя нюанси и да ги възпроизвежда при превод, и т.н. Потребителски невронни мрежи за машинен превод от български на английски и обратно са разработени по проекта „Автоматичният превод на Механизма за свързване на Европа за Председателството на Съвета на Европа“¹³. Платформата иТранслейшън, разработвана от Европейската комисия, предлага невронен машинен превод на 24-те официални езика на Европейския съюз и е достъпна (за публичната администрация и малките и средните предприятия) чрез приложно-програмен интерфейс, уебинтерфейс и услуга-та „Преводач за социални медии“¹⁴.

Оценката на качеството на съществуващите услуги за машинен превод, броят на езиковите двойки и обхватът на тематичните области все още определят технологиите за машинен превод за българския език като недостатъчно развити.

Напоследък се наблюдава сериозен напредък в изследванията, базирани на автоматичното извличане на информация за български: проследяване на събития [10]; анализ на настроеността на потре-

бителите [11]; откриване на фалшиви новини [12, 13]; прогнозиране на резултати [14]; проверка на достоверността на факти [15].

Съществуват популярни системи за взаимодействие между човек и компютър като Волфрам Алфа и АйБиЕм Уотсън. Към момента личните асистенти като Алекса или услуги като ОК Гугъл или Сири не поддържат български език.

При съпоставка на езиковите технологии за европейски езици се забелязват следните тенденции. През последните години езиковите технологии отбелязват забележителен напредък. Появата на „дълбоко обучение“ и невронни мрежи, заедно със значителното увеличаване на броя и качеството на ресурсите за различни езици, водят до забележителен напредък, който обаче не е достатъчен, нито е еднакъв за всички езици. За да бъде сравнено нивото на технологична поддръжка за европейските езици, в рамките на проекта „Европейско езиково равенство“ бяха разгледани повече от 11 500 езикови приложения и ресурси, събрани в каталога на платформата „Европейска езикова мрежа“ (към 2022 г.). Сравнението е направено в редица основни области на приложение на езиковите технологии (подобно на сходно изследване през 2012 г. [16]) като:

- Обработка на текста (например маркиране на част на речта, синтактичен анализ);
- Извличане на информация (например търсене и извличане на информация);
- Системи за превод (например машинен превод, компютърно подпомогнат превод);
- Генериране на естествен език (например автоматични резюмета);
- Обработка на реч (например синтез на реч, разпознаване на реч);
- Обработка на изображения или видео (например лицево разпознаване);
- Взаимодействие между човек и компютър (например инструменти за генериране на диалог).

Направена е оценка за относителната технологична поддръжка за 87 национални и регионални европейски езика по отношение на посочените категории в следната четиристепенна скала

1. Слаба или липсваща поддръжка: езикът присъства (като съдържание, входен или изходен език) в по-малко от 3 % от ресурсите от същия тип;

⁶ <http://bgspeech.net>

⁷ <http://lml.bas.bg/BulPhonC/>

⁸ https://play.google.com/store/apps/details?id=org.bacl.android.speechlab2g&hl=en_GB&gl=BG

⁹ <https://tts.skycode.com/>

¹⁰ <https://elitr.eu/>

¹¹ <https://www.systran.us>

¹² <https://www.deepl.com/translator>

¹³ CEF Automated Translation for the EU Council Presidency

¹⁴ CEF Social Media Translator

2. Частична поддръжка: езикът присъства в повече от 3 % и по-малко от 10 % от ресурсите от същия тип;

3. Умерена поддръжка: езикът присъства в повече от 10 % и по-малко от 30 % от ресурсите от същия тип;

4. Добра поддръжка: езикът присъства в повече от 30 % от ресурсите от същия тип.

Общото ниво на поддръжка за даден език е изчислено въз основа на средното покритие във всички изследвани категории.

Единственият език, който е класифициран в групата за добра поддръжка, е английският език. Френски, немски и испански формират група на езици с умерена поддръжка. Всички други официални езици на Европейския съюз, включително и българският език, са оценени като езици с частична поддръжка (с изключение на ирландски и малтийски, които имат слаба или липсваща поддръжка в отделните категории).

При езиковите технологии за български доминира анализът на текста, а обработката на многомодални данни се предлага рядко. Все още автоматичният превод от и на български език не се характеризира с отлично качество, особено когато текстовете включват преносни и идио-

матични изрази. Често използвани и нужни на хората езикови технологии не са разработени за български език (например за взаимодействие между човек и компютър, за едновременно обработка на текст, реч, изображение или видео), а за други, макар че има известен напредък на технологично равнище, няма разработени приложения за широко използване (например за автоматично резюмиране на съдържанието на документи, за автоматично отговаряне на въпроси и др.). Наблюдава се съществена разлика между броя и качеството на езиковите технологии не само между английски и български език, но и между езици като немски, френски, испански и български език.

В заключение може да се обобщи, че езиковите технологии като цяло бележат значителен напредък през последните десет години. Разликата обаче между езиците с развити езикови технологии и езиците със слабо развити езикови технологии се запазва и през 2022 г. Тази разлика трябва да бъде преодоляна (или на първо време значително намалена), за да се осигури равнопоставеност на европейските езици по отношение на възможностите за компютърна обработка, основана на езикови технологии.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Zaharia, M., R. S. Xin, P. Wendell, T. Das, M. Armbrust, A. Dave, X. Meng, J. Rosen, Sh. Venkataraman, M. J. Franklin, A. Ghodsi, J. Gonzalez, Sc. Shenker, and I. Stoica. Apache Spark: A unified engine for big data processing. *Communications of the ACM*, 59(11):56-65, November 2016. ISSN 0001-0782. doi: 10.1145/2934664.
- [2] Straka, M., J. Straková. Tokenizing, POS tagging, lemmatizing and Parsing UD 2.0 with UDPipe. In *Proceedings of the CoNLL 2017 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies*, pages 88-99, Vancouver, Canada, August 2017. Association for Computational Linguistics. URL <http://www.aclweb.org/anthology/K17/K17-3009.pdf>.
- [3] Boroş, T., St. Dumitrescu, and R. Burtica. NLP-cube: End-to-end raw text processing with neural networks. In *Proceedings of the CoNLL 2018 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies*, pages 171-179, Brussels, Belgium, October 2018. Association for Computational Linguistics. URL <http://www.aclweb.org/anthology/K18-2017>.
- [4] Koeva, Sv., N. Obreshkov, and M. Yalamov. Natural language processing pipeline to annotate Bulgarian legislative documents. In *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference*, pages 6988-6994, Marseille, France, May 2020. European Language Resources Association. ISBN 979-10-95546-34-4. URL <https://aclanthology.org/2020.lrec-1.863>.
- [5] Hristova, Gl. Text analytics in Bulgarian: An overview and future directions. *Cybernetics and Information Technologies*, 21(3):3-23, 2021. doi: doi:10.2478/cait-2021-0027. URL <https://doi.org/10.2478/cait-2021-0027>.
- [6] Arkhipov, M., M. Trofimova, Y. Kuratov, and A. Sorokin. Tuning multilingual Transformers for language-specific Named Entity Recognition. In *Proceedings of the 7th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*, pages 89-93, Florence, Italy, August 2019. Association for Computational Linguistics. doi: 10.18653/v1/W19-3712. URL <https://aclanthology.org/W19-3712>.
- [7] Liu, Y., M. Ott, N. Goyal, J. Du, M. Joshi, D. Chen, O. Levy, M. Lewis, L. Zettlemoyer, and V. Stoyanov. Roberta: A robustly optimized bert pretraining approach. *arXiv preprint arXiv:1907.11692*, 2019.
- [8] Conneau, A., K. Khandelwal, N. Goyal, V. Chaudhary, G. Wenzek, F. Guzmán, E. Grave, M. Ott, L. Zettlemoyer, and V. Stoyanov. Unsupervised cross-lingual representation learning at scale. In *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, pages 8440-8451, Online, July 2020. Association for Computational Linguistics. doi: 10.18653/v1/2020.acl-main.747. URL <https://aclanthology.org/2020.aclmain.747>.
- [9] Mitankin, P., St. Mihov, and T. Tinchev. Large vocabulary continuous speech recognition for bulgarian. In *Recent Advances in Natural Language Processing, RANLP 2009*, 14-16 September, 2009, Borovets, Bulgaria, pages 246-250, 2009. URL <https://aclanthology.org/R09-1046/>.
- [10] Tanev, Hr., and J. Steinberger. Semi-automatic acquisition of lexical resources and grammars for event extraction in Bulgarian and Czech. In *Proceedings of the 4th Biennial International Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*, pages 110-

- 118, Sofia, Bulgaria, August 2013. Association for Computational Linguistics. URL <https://aclanthology.org/W13-2416>.
- [11] *Kapukaranov, B., and Pr. Nakov.* Fine-grained sentiment analysis for movie reviews in Bulgarian. In Proceedings of the International Conference Recent Advances in Natural Language Processing, pages 266-274, Hissar, Bulgaria, September 2015. INCOMA Ltd. URL <https://aclanthology.org/R15-1036>.
- [12] *Dinkov, Yo., I. Koychev, and Pr. Nakov.* Detecting Toxicity in News Articles: Application to Bulgarian. arXiv preprint arXiv:1908.09785, 2019.
- [13] *Karadzhov, G., P. Gencheva, Pr. Nakov, and I. Koychev.* We built a fake news & click-bait filter: What happened next will blow your mind! CoRR, abs/1803.03786, 2018. URL <http://arxiv.org/abs/1803.03786>.
- [14] *Velichkov, B., I. Koychev, and Sv. Boytcheva.* Deep learning contextual models for prediction of sport event outcome from sportsman's interviews. In Proceedings of the International Conference on Recent Advances in Natural Language Processing (RANLP 2019), Varna, Bulgaria, September 2019. INCOMA Ltd. doi: 10.26615/978-954-452-056-4_142. URL <https://aclanthology.org/R19-1142>.
- [15] *Atanasova, P., Pr. Nakov, L. Màrquez, A. Barrón-Cedeño, G. Karadzhov, Ts. Mihaylova, M. Mohtarami, and J. Glass.* Automatic fact-checking using context and discourse information. Journal of Data and Information Quality, 11(3):1-27, Jul 2019. ISSN 1936-1963. doi: 10.1145/3297722. URL <http://dx.doi.org/10.1145/3297722>.
- [16] *Blagoeva, D., Sv. Koeva, and Vl. Murdarov.* Българският език в дигиталната епоха – The Bulgarian Language in the Digital Age. META-NET White Paper Series: Europe's Languages in the Digital Age. Springer, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 9 2012. Georg Rehm and Hans Uszkoreit (series editors). <http://www.meta-net.eu/whitepapers/e-book/bulgarian.pdf>

Svetla Koeva, Valentina Stefanova

EUROPEAN LANGUAGE EQUALITY

(Abstract)

This paper reports on the current status of technology support for the Bulgarian language and highlights the identified gaps that should be overcome by further development of research and technology.

Language Technology (LT) is the multidisciplinary scientific and technological field that is concerned with studying and developing systems capable of processing, analysing, producing and understanding human languages, irrespective of their being written, spoken or embodied. LT is trying to provide solutions for the following main application areas: Text Analysis; Speech Processing; Machine Translation; Information Extraction and Information Retrieval; Natural Language Generation; Human-Computer Interaction.

The study of the available language technology for Bulgarian is based on the overall collection recorded on the European Language Grid (ELG) in February 2022. The observations are briefly as follows. Text analysis still dominates the field of Bulgarian language technology, and multimodal input data, such as simultaneous text, images, audio and video, are rarely processed, although forecasts indicate that video content will soon dominate on the internet. There are also applications for automatically translating language, although these still fail to produce

linguistically and idiomatically correct translations, especially when Bulgarian is the target language. Many commonly used and necessary technologies are still not available for Bulgarian (human-computer interaction, multimodal processing, etc.) and for others, even if some advance in technologies is recorded, there are no certain available applications (summarisation, question answering, etc.). Many technologies are advanced abroad and Bulgarian is part of some multilingual systems for machine translation, speech analysis and recognition.

The general conclusion is that there is still a yawning technological gap between English and Bulgarian and even between German, French, Italian, Spanish and Bulgarian. A comparison of international technology and the one for Bulgarian shows that results for the automatic analysis of English and of some other European languages are far better than those for Bulgarian. The LT field as a whole has significantly progressed in the last ten years. Yet, the abysmal distance between the best supported languages and the minimally supported ones is still evidenced in 2022. It is exactly this distance that needs to be ideally eliminated, if not at least reduced, in order to move towards Digital Language Equality.

Екатерина Бъчварова

ЧЕСТВАНЕ НА СВЕТОВНИЯ ДЕН НА ВОДАТА (22 март) и СВЕТОВНИЯ ДЕН НА МЕТЕОРОЛОГИЯТА (23 март)

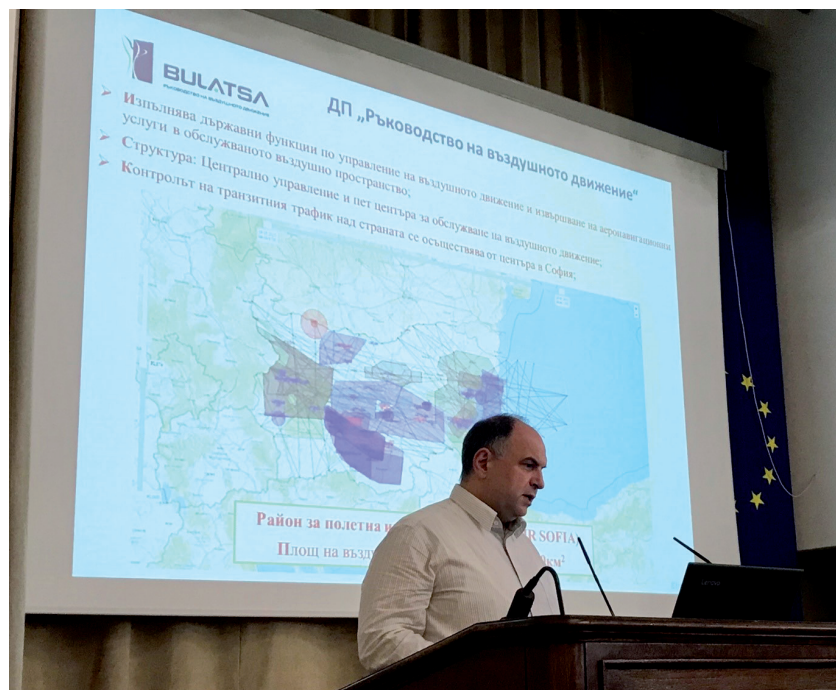
По инициатива на ИИКАВ-БАН в сътрудничество с Българската асоциация по водите, с НИГГГ-БАН и Хидротехническият факултет на УАСГ и други организации на 22 и 23 март 2022 г. в зала „Проф. Марин Дринов“ в централната сграда на БАН с дискусии и презентации по важни за България теми: „Управление на водите в РБ – проблеми и перспективи“ и „Климатични промени и водни ресурси в България“ при участие на над 100 учени от институти на БАН и УАСГ (над 60), на представители на правителствени органи (15), на фирми (13), чужденци (4), професионални организации (10) и медии (4) бяха чествани Световният ден на водата с тема през 2022 „Подземните води – да направим невидимото видимо“ и Световният ден на метеорологията с тема през 2022 „Ранно предупреждение и ранно действие. Хидрометеорологична и климатична информация за намаляване на риска от бедствия“.

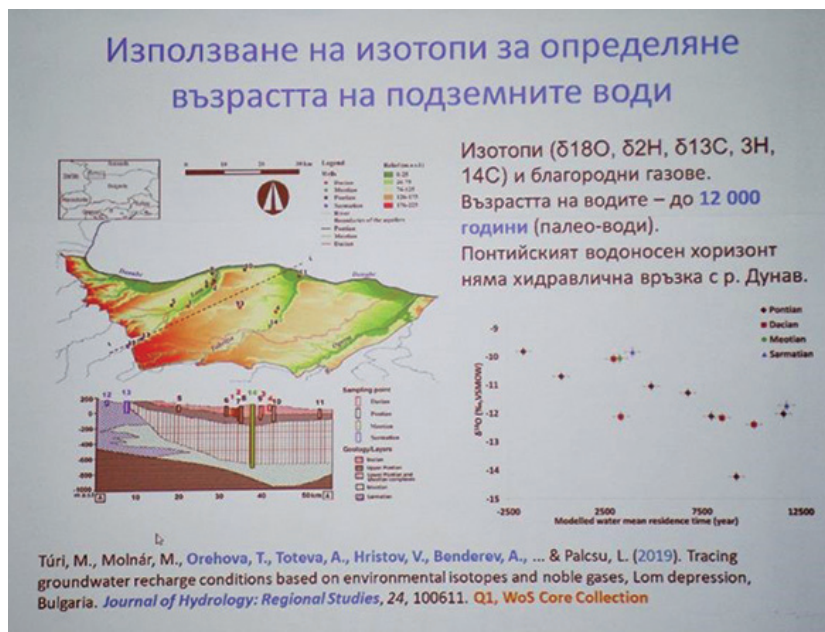
Встъпителни думи и приветствия бяха дадени от председателя на БАН чрез зам.-председателя чл.-кор. Евдокия Пашева, от заместник министър-председателя и министър на регионалното развитие и благоустройството г-н Гроздан Караджов, от заместник министър-председателя по климатични политики и министър на околната среда и водите г-н Борислав Сандов, от заместник-министъра на образованието и науката акад. Константин Хадживанов и председателя на Парламентарната комисия по околна среда и води г-н Манол Генов. Поздравителен адрес бе представен и от генералния директор на ДП РВД.

След въвеждащи лекции за научните изследвания на подземните води в България и състоянието на висшето инженерно образование в областта на водите, бе проведена Кръгла маса на тема „Перспективи за развитие на водния сектор на

Р България“. В панела бяха поканени и се включиха представители на МОСВ и МРРБ, на „Български ВиК холдинг“ ЕАД, на КЕВР, на Съюза на ВиК операторите, на КТ „Подкрепа“. В панела се включи и г-н Манол Генов. Г-жа Лили Границка, журналист от Медиапул, водеше дискусията и насочваше въпросите към представителите на отговорните министерства и организации. Отбелязани бяха редица натрупани през годините проблеми и предстоящи неотложни задачи, стоящи пред водния сектор у нас, между които остаряла инфраструктура и над 60 % загуби на вода, населени места с воден режим или липса на питейна вода поради замърсяване, липса на кадри, остаряла нормативна уредба и други. Директорът на Дирекция ВиК в МРРБ г-жа Иванка Виденова уведоми, че в МРРБ се работи по

актуализация на закона за ВиК. Г-н Ивайло Касчиев, директор на Дирекция ВиК в КЕВР, подчерта, че създаденият през 2020 г. орган ВиК холдинг (чиито изпълнителен директор г-н Борислав Попов участваше също в тази Кръгла маса) дублира някои функции на КЕВР. Секторът разчита на финансиране за инвестиции главно от европейски фондове, управлявани от МОСВ. Разяснения за хода на процедурите до този момент бяха дадени от г-жа Галина Симеонова, и.д. директор на Оперативна програма „Околна среда“ (ОПОС). По тази програма се финансират водни проекти в 14 области, обслужвани от един ВиК оператор за население над 10 000 жители. Директорът на Дирекция „Управление на водите“ г-жа Крассимира Бръмчева потвърди, че България е сред страните, срещу които

Европейската комисия е обявила започване на наказателна процедура поради неизпълнение на европейската Директива за водите, но преговори текат и още не могат да бъдат обявени резултати. Доц. Петър Филков, декан на Хидротехническият факултет на УАСГ, уведоми, че през 2022 г. ще се дипломират 20 инженери по хидростроителство, докато през 2009 г. са били 245, а през 2016 г. – 37. Причина за ниския интерес на висококвалифицирани кадри към обучението и работата в системата на ВиК операторите е и ниското заплащане там, както бе подчертано от вицепрезидента на КТ „Подкрепа“ Йоанис Паргениотис.

Важно е да се отбележи, че форумът даде среща и почва за обсъждане на тези критични за обществото проблеми от гледна точка на централното и местното управление на страната; държавни, общински и частни фирми; професионални организации; университетски преподаватели; медии и, разбира се, учени от различни научни направления, всички събрани в зала „Проф. Марин Дринов“, вдъхваща уважение към работата на поколения будители в полза на народа.

В програмата на честванията бяха включени презентации от учени и преподаватели, представители на държавни предприятия, фирми, медии, а също и гости от чужбина. Учени от Република Сърбия представиха иновативно решение за преработка на утайките от станциите за пречистване на битови води в строителни материали като успешен пример за кръгова икономика с цел опазване на околната среда, както и минимизиране на количеството отпадъци, които се депонират.

Сесиите бяха водени от млади учени на ИИКАВ–БАН. Ще представим тук впечатленията на тези млади учени за водените от тях сесии, а също и мнения на други учени, участвали в събитията.

Ас. Свилен Борисов от ИИКАВ–БАН (водещ на сесия № 2): В рамките на втората сесия от честването на Световния ден на водата (22 март 2022 г.) бяха представени четири изключително интересни доклада, като събитието започна с презентация, из-

несена от инж. Радослав Танев за работата на екипа на Българската асоциация по водите (БАВ) по проекта „Нов подход за управление на опасните вещества във водите на басейна на р. Дунав“. Проектът има за цел да постигне траен и ефективен транснационален контрол за намаляване на замърсяването на водата с опасни вещества. Една от основните задачи е обединяване усилията на всички държави от басейна на река Дунав, в търсене на ефективни начини за справяне със замърсяването, чрез подобряване на мониторинга, управлението и наличните модели за оценка на замърсяването, както и чрез изграждането на административен капацитет.

Сесията продължи със запознаване на участниците в конференцията с дейността на една от водещите фирми в областта на изграждането на водопроводна и канализационна инфраструктура – „ЕНЛАЙТМЕНТ“ ООД. Нейният управител, г-н Петър Бекаров, поднесе по един впечатляващ начин (чрез графични клипове, видеофилми и т.н.) информацията за предизвикателствата, с които се сблъсква в ежедневната си работа при изпълнение на възложени проекти. Той представи и иновативните технологии, които неговата организация е внедрила и предлага за каналокопаене чрез високоефективни машини, безизкопна технология за бърза и ефективна подмяна на компроментирани тръбопроводи, и др.

Третата тема, която бе засегната в сесията, бе една креативна идея „Използването на геотермалната енергия на минералните води“. Тя беше представяна от

г-н Сергей Стоянов от „ИНЖЕНЕРИНГ СВ“ ООД, като в доклада беше показана технология за пренос на минерални води с високи температури и налягане чрез използването на предварително изолирани тръби със загуби само около 2 %.

Кулминацията на сесията дойде с представянето на известния телевизионен синоптик от БТВ г-жа Станислава Цалова. Тя изнесе лекция на тема „Медиите в помощ на опазването на водите. Как да си сътрудничим по-добре?“ с интригуваща информация относно методите и начините за привличане на вниманието на медиите върху дадено събитие или научни резултати.

През двата дни на конференцията/честванията бяха представени множество разработки, технологии, проекти и дейности, свързани с водните ресурси. Съчетанието от доклади, от една страна, представящи чисто практически решения, и от друга – научна дейност, отново доказва, че иновациите са невъзможни без пряката връзка между научните институти и търговските предприятия. Разпалените дискусии и разговори, които водеха участниците по време на кафе паузите също са доказателство за необходимостта от тясно сътрудничество между бизнеса и

науката. За мен, това беше основният извод от конференцията и ми даде визия за развитието в сферата на приложната наука.

Ас. д-р Цветелина Величкова от ИИКАВ-БАН (водец на сесия № 3): Много съм щастлива, че имах възможността да присъствам и да взема участие като ръководител на сесия в чествания на Световния ден на водата (22 март) и Световния ден на метеорологията (23 март).

По време на честванията бяха дискутирани наболели въпроси, свързани с управлението на водите и климатичните промени и водни ресурси в България, като и през двата дни на чествания бяха изнесени множество интересни доклади. Във водената от мен сесия бяха представени резултати от изпълнението на ННП „Опазване на околната среда и намаляване на риска от неблагоприятни явления и природни бедствия“; Националния геоинформационен център – проект от Националната пътна карта за научни инфраструктури; резултати от изследвания на климатичните промени в България, крайбрежния климат по Южното Черноморие и на връзките климат и здраве. Изследователи от ДП РВД запознаха участниците с модерните системи, чрез които те осъществяват свръхкраткосрочни

прогнози за целите на безопасността на въздушното ни пространство.

Присъствието на видни български управници, директори на дружества и на висши учебни заведения, учени и на медиите, показва тяхната ангажираност и че не им е безразлично какво се случва с водните богатства на страната ни.

Мисля, че трябва да се утвърди като традиция честванията на двата празника, тъй като това ще бъде едно средство за запознаване на широката аудитория с важни проблеми и възможността за тяхното обсъждане и разрешаване.

Гл. ас. д-р Дамян Барантнев от ИИКАВ-БАН (водец на сесия № 4): Воденето на сесия по време на научен форум е предизвикателна задача за всеки, на когото му се случва за първи път. Определено не е същото, като да изнесеш презентация за първи път на научно събитие, тъй като следва да насочиш фокуса на аудиторията не върху себе си и твоето проучване, а към някой друг. Вероятността да се обърка нещо е голяма и в повечето случаи това се случва, колкото и да сте уверени в своята подготовка. Всъщност подготовката помага в голяма степен, но импровизацията си остава незаменим метод за излизане от множество конфузни ситуации, като например да пред-

ставите на аудиторията първия автор на съответна тема като говорител, а всъщност да излезе някой друг от съавторите му, защото в своята самоувереност не сте обърнали внимание, кой точно ще изнесе конкретната презентация. Всъщност нещата, с които следва да се съобразява човек, когато води сесия, не са никак малко и може да изглеждат дребни, но са определено важни за всички – организатори, презентиращи и участници. В тази сесия бяха представени изследвания на замърсяването на околната среда с азотни съединения; на нормативните документи за осигуряване на екологичен или минимално допустим отток на реките; екосистемните услуги, свързани с управлението на водите и устойчивото използване на реките и заливните територии. Интердисциплинарността на събитието бе допълнена от изследване на потопеното през XX в. културно наследство в язовирите на България.

Гл. ас. д-р Лина Гергова (ИЕФЕМ–БАН): Включих се в научните събития по случай Световния ден на водата и Световния ден на метеорологията (22 – 23 март 2022 г.) с резервите, които всеки външен на дадена научна общност има – предимно свързани с взаимното разбиране и оценка на смисъла. Проектът, който представих в качеството си на негов ръководител, „Потопеното наследство. Село на

дъното на язовира: миграции, памет, културни практики“ винаги е имал интердисциплинарни интенции и нужди, но досега те бяха затворени в рамките на екипа, който работи по него, и заложената проблематика. Представянето му в разнородна от професионално гледище и напълно несвойствена за хуманитаристите колегиялна среда допринесе в няколко посоки. На първо място контекстът, в който се включих, даде интердисциплинарна перспектива на изследванията ни не само по този конкретен проект. Много важна беше активната обратна връзка, която получих след презентацията – различни специалисти намерихме общ език, за да обговорим важен национален проблем – този за строежа и поддържането на функциониращи хидросъоръжения в стабилна екологична и социална среда. И не на последно място, контактът с колеги, изкушени от сродни теми и подходи, макар и от други научни полета, вече очерта конкретни траектории на сътрудничество и взаимопомощ (като например принос към проект по програма COST с представител за България д-р Петя Иванова-Радованова), които вярвам, ще прераснат в по-мащабни проекти. Благодарна съм на организаторите за интердисциплинарната отвореност и колегиялното гостоприемство и очаквам бъдещи срещи и научни приятелства.

Ас. д-р Петя Иванова-Радованова (ИИКАВ–БАН): Останах в отлични впечатления от честването на 22 и 23 март, поради факта че това беше пример за успешен мултидисциплинарен формат с участие на представители на централната власт, на редица институти от БАН, на частни фирми и на медиите. Поздравления за организаторите, които бяха съставили програмата по начин, който предостави възможност за срещи и дискусии между представители на различните институции и от разнообразни на науката и практиката, на природни и хуманитарни науки и в крайна сметка за разширяване на контактите между тях. Конкретен пример за мен беше запознанството ми с доклада на гл. ас. д-р Лина Гергова от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН, с което се постави начало на обещаващо сътрудничество.

Доц. д-р Олга Ничева (ИМех–БАН и ИИКАВ–БАН): Инженерно-техническият и научен форум, посветен на дните на водата и метеорологията, събра експерти, работещи в областта на водните сектори у нас (управляващи органи, бизнеса, науката и образованието), да представят своята дейност и да обменят опит. Това допринася за обединени и съгласувани действия при използване и управление на водните ресурси за задоволяване на нуждите на икономиката, в синхрон с изпълнение на програмите и мерките за устойчиво управление на околната среда.

Проф. д-р Зоя Матеева (НИГГГ–БАН и ИИКАВ–БАН): Как го усетих и оценявам аз, честването на двата световни дни? Беше вълнуващо събитие. Големият салон на БАН беше изпълнен с внушително присъствие, уважено и от най-високопоставени гости. Без излишна приповдигнатост и помпозност, тук владееше духът на искрена загриженост за времето, климата, водите – вечните стихии на природата, сега напоящи все по-бурно за себе си. Този дух обединяваше сърцата в изпълнената зала и създаваше атмосфера на единение, воля за свързване на усилията в мощна сила – за действия към по-чиста атмосфера, по-добър климат, по-изобилни и спокойни води!

СРЕЩИ НА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БАН

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски се среща с посланика на Azerbaijan в България Н. Пр. Хюсейн Хюсеинов. В срещата участваше и г-н Улфат Мачанов, съветник на посланика. Бяха обсъдени взаимоотношенията между БАН и Azerbaijanската национална академия на науките и Държавния университет в Баку. Беше посочено, че пандемията от Ковид-19 до известна степен е възпрепятствала съвместните научни дейности, но се очаква те отново да се активизират.

Разгледани бяха възможностите за провеждане на среща между ръководствата на двете академии до края на 2022 г. Посланикът на Azerbaijan изрази своето желание да бъдат организирани съвместни научни събития в областта на историята и историческото наследство, както и изложби, чрез които българската общност да се запознае с историята на Azerbaijan.

* * *

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски се среща с пред-

ставители на Университетската агенция на франкофонията (УАФ). По време на разговорите беше обсъдена възможността за членство на Българската академия на науките в Университетската агенция на франкофонията. На срещата в БАН присъстваха ректорът на УАФ и бивш министър на образованието на Тунис проф. Слим Калбус, проф. Мариел Пайо, началник на кабинета на ректора, и директорът на регионалното бюро на УАФ за Централна и Източна Европа Мохамед Кетата.

НОВОИЗБРАНИ РЪКОВОДСТВА НА ОТДЕЛЕНИЯТА НА САЧК В ПЕРИОДА 15.03.2022 г. – 13.04.2022 г.

1. На 15.03.2022 г. се проведе заседание на **Отделението за медицински науки (ОМН)**, на което беше избрано ново ръководство: **председател** – акад. Иван Господинов Миланов, **заместник-председател** – акад. Петя Иванова Василева. **Секретар** – чл.-кор. Цветалина Иванова Танкова, избрана през ноември 2021 г.

2. На 16.03.2022 г. се проведе заседание на **Отделението за аграрни и лесовъдни науки (ОАЛН)**, на което бе избрано ново ръководство: **председател** – акад. Александър Хараланов Александров, **заместник-председател** – акад. Атанас

Иванов Атанасов и **секретар** – Пламен Борисов Мирчев.

3. На 17.03.2022 г. се проведе заседание на **Отделението за биологически науки (ОБН)**, на което бе избрано ново ръководство: **председател** – акад. Иван Георгиев Иванов, **заместник-председател** – акад. Драга Иванова Тончева и **секретар** – чл.-кор. Нина Недева Атанасова.

4. На 21.03.2022 г. се проведе заседание на **Отделението за хуманитарни и обществени науки (ОХОН)**, на което бе избрано ново ръководство: **председател** – акад. Димитър Велков Димитров, **заместник-председател** – акад. Васил

Атанасов Николов и **секретар** – чл.-кор. Александър Григоров Костов.

5. На 24.03.2022 г. се проведе заседание на **Отделението за инженерни науки (ОИН)**, на което бе избрано ново ръководство: **председател** – акад. Чавдар Станоев Руменин и **секретар** – чл.-кор. Любка Атанасова Дуковска.

6. На 13.04.2022 г. се проведе заседание на **Отделението за природоматематически науки**, на което бе избрано ново ръководство: **председател** – акад. Иван Николов Юхновски, **заместник-председател** – Петър Радоев Попиванов и **секретар** – чл.-кор. Красимир Димитров Данов.

ПОСЕЩЕНИЕ НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ В ЦЕНТЪРА ЗА КОМПЕТЕНТНОСТ КВАЗАР

Делегация на Главна дирекция „Регионална и селищна политика“ на Европейската комисия (ЕК) посети на 23 март 2022 г. Центъра за компетентност „Квантова комуникация, интелигентни системи за сигурност и управление на ри-

ска“ – КВАЗАР към Института по роботика при БАН. Екипът на ЕК, ръководен от г-жа София Алвеш – директор на DG REGIO, посети Международния изследователски комплекс на Центъра, където учениците от КВАЗАР представиха своята

дейност в областта на квантовите комуникации, роботиката и мулти-сензорните системи.

Ръководителят на Центъра акад. Чавдар Руменин благодари на представителите на ЕК за подкрепата в развитието на българските научни

изследвания и подчерта изключителната роля на Европейския регионален фонд за цялостния ръст на европейската икономика, основан на инвестиции в иновации, изобретения и върхови технологии. Представителите на Европейската комисия разгледаха лабораторния комплекс на Центъра, разположен на територията на Института по роботика, и имаха възможност да наблюдават демонстрации на квантово-комуникационна връзка в реално време, да разговарят с изследователите и младите учени на Центъра, и да се запознаят с техни актуални изследвания и разработки в областта на сензориката, наноструктурираните материали, мултикоптерите и технологиите за опазване на критичната инфраструктура.

Сред гостите бяха зам.-министърът на образованието и науката г-жа Ваня Стойнева, ръководителят на ИА ОПНОИР проф. д-рн Георги Вайсиров, както и представители на Министерството на иновациите и растежа.

* * *

Българската академия на науките и Центъра за компетентност „Квантова комуникация, интелигентни системи за сигурност и управление на риска“ КВАЗАР учредиха стипендия за талантиливи ученици от 134 СУ „Димчо Дебелянов“ – ORT School. Годишната стипендия е на името на Дан Шехтман, професор по металознание в Технион и Нобелов лауреат в област химия през 2011 г. за откриването на квазикрис-

талите. Това стана ясно на събитие, организирано от училището в присъствието на председателя на БАН акад. Юлиан Ревалски, акад. Чавдар Руменин и доц. Лъчезар Георгиев от Центъра за компетентност КВАЗАР.

Акад. Юлиан Ревалски припомни, че преди пет години връчи на Дан Шехтман най-голямото отличие на БАН – „Доктор хонорис кауза“.

Стипендията е специално създадена от екипа на Център КВАЗАР в две професионални направления – „Природни науки“ и „Технологии в креативните индустрии“. Повод за обявяване на стипендията беше посещението на проф. Дан Шехтман в България и неговите дългогодишни партньорски отношения с екипа на училището и Световния ORT.

Изследователите от Центъра за компетентност КВАЗАР подкрепят активно новосъздадения училищен STEM Център, с фокус върху креативните индустрии и природните науки, за чиито нужди експертите на Центъра разработиха иновативни интегрирани учебни програми.

Директорът на 134 СУ „Димчо Дебелянов“ – ORT School Весела Палдъмова подчерта важноста и значението на STEM професионални направления. „Ние сме убедени, че ранното представяне на тези професионални направления увеличава интереса към тях. Когато запознаваме учениците със STEM идеите, ние създаваме основа за бъдеща страст и интерес към тези предмети, което може да доведе до продължаващо обучение и успешна кариера в тези области“, посочи тя. „Разбира се,

най-важното в образователния процес остават добрите преподаватели, които могат да развият потенциала на децата и абсолвентите. За да гарантираме високото ниво на познания в STEM предметните области, ние работим в постоянно сътрудничество с академичните среди“, допълни още Палдъмова.

От името на Българската академия на науките и като ръководител на Центъра за компетентност КВАЗАР акад. Чавдар Руменин представи почетен плакет за проф. Шехтман. „За мен е изключителна чест да обявя учредяването на специална годишна стипендия именно на забележителния учен проф. Шехтман, като символ за пътя към великите открития и умението да защитаваме и отстояваме дори и невъзможните на пръв поглед идеи“, заяви акад. Руменин. „От друга страна, с тази стипендия ние бихме искали още веднъж да покажем силната връзка между българското образование и държавата Израел – една страна лидер в иновациите и технологиите на XXI век“, допълни още той. Въпреки че Нобеловият лауреат проф. Шехтман не успя да присъства лично, специалният плакет му бе поднесен задочно и ще му бъде предаден.

В „работното пространство“ на STEM центъра, студио Медимум, бяха направени снимки и интервюта. След официалната церемония, екипът на КВАЗАР и официалните гости от Българската академия на науките посетиха Мемориала „Стефан на българските праведници“ в чест на героите, спасили евреите в България.

ПРЕИЗБРАН ДИРЕКТОР НА ИНСТИТУТ

Управителният съвет на Българската академия на науките на заседание, проведено на 24 март 2022 г., е преизбрал за нов четиригодишен мандат (прот. № 7, т. 1)

Проф. ИРЕНА ИЛИЕВА

Директор на Института за държавата и правото

Творческата биография на проф. Ирена Цонева Илиева е публикувана в „Списание на БАН“, 2018, кн. 3, с. 80.

ВИСШИ ДЪРЖАВНИ ОТЛИЧИЯ И НАГРАДА „ПИТАГОР“ ЗА УЧЕНИ ОТ БАН

В навечерието на 24 май президентът Румен Радев удостои с висши държавни отличия изтъкнати български учени в Гербовата зала на „Дондуков“ 2.

„Нека имаме повече събития като днешното на признателност

към нашите учени, защото стремежът на България да бъде просперираща и модерна държава може да бъде постигнат само с уважение и признателност към хората на науката и духа и към тяхната дейност. Всеки от отличените днес е пример в своето поприще“, подчерта държавният глава.

От Българската академия на науките президентът Румен Радев награди **акад. Никола Съботинов** с орден „Св. св. Кирил и Методий“ огърлие за особено значимите му заслуги в областта на науката. Той има забележителни научни постижения в областите на квантовата електроника, лазерната физика, лазерните технологии, физиката на плазмата и оптиката. Автор е на близо 400 научни статии и 30 защитени авторски свидетелства и патенти у нас и в чужбина. Член е на Управителния съвет на Европейското предприятие за термоядрен синтез, Съвещателния съвет на европейските академии на науките. В периода 2008 – 2012 г. акад. Никола Съботинов е председател на Българската академия на науките.

За особено значимите му заслуги за развитието на математическата наука и информатиката държавният глава отличи с орден „Св. св. Кирил и Методий“ огърлие **акад. Иван Попчев**. Той е електроинженер, избран за академик на БАН през 2003 г. Ръководил и участвал в изпълнението на над 200 международни и национални проекта, в резултат на което в практиката са реализирани информационни технологии и програмни продукти с висок икономически и социален ефект.

От името на отличените акад. Никола Съботинов изказа дълбока признателност за уважението към труда и високите научни постижения на българските учени. „Тези награди дават още по-голяма увереност на научната общност в България, че държавата мисли и се грижи за тях“, заяви акад. Съботинов.

Учени от БАН с награда „Питагор“

Петима учени от Българската академия на науките получиха наградата „Питагор“ за принос в науката на Министерството на образованието и науката. За първи път във всяка от категориите бяха присъдени отличия за утвърден и за млад учен.

В областта на природните и инженерните науки беше отличена **проф. д-р Маргарита Попова** от Българската академия на науките. Наградата връчи председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски.

Научните изследвания на проф. д-р Маргарита Попова са в областта на получаване на нови наноматериали, които предоставят възможности за решаване на важни социално-значими проблеми. Получените от нея нови наноразмерни материали имат успешно приложение в процеси за опазване на околната среда, намаляване на емисиите от парникови газове, получаване на енергия и химикали от възобновяеми източници, както и за разработване на иновативни лекарствени системи. Под ръководството на проф. Попова е поставено началото на ново научно направление в България, насочено към разработване на ефективни

системи за доставяне на лекарствени вещества чрез използване на модифицирани мезопорести силикати.

Наградата за утвърден учен в областта на науките за живота и медицината е за **проф. д-р Павлина Долашка** от Института по органична химия с Център по фитохимия при БАН. За млад учен в тази област беше отличена **гл. ас. д-р Мерилин Ал Шариф** от Института по биофизика и биомедицинско инженерство при БАН.

Проф. д-р Павлина Долашка има голям принос за получените нови биологично активни компоненти (БАК) и смеси, изолирани от черноморски и градински охлюви, раци и растения.

Д-р Мерилин Ал Шариф участва в разработването на виртуални библиотеки, съдържащи данни за 32 съединения от растителен произход, които са изследвани за потенциалната им активност срещу различни коронавируси (SARS-CoV, MERS-CoV, HCoV 229E, TGEV и PEDV).

Награда „Питагор“ за утвърден учен в областта на социалните и

хуманитарните науки беше връчена на **доц. д-р Явор Милтенев**, а за млад учен – на **гл. ас. д-р Андриана Спасова**.

Филологът доц. Милтенев от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН се занимава с изследването на българския език, литература и култура през Средновековието. Основните му постижения са свързани с обогатяването на научното знание за средновековната българска литература и език.

Д-р Спасова работи в Института за литература при БАН и посвещава изследванията си на Найдено Геров. Един от най-важните резултати от нейната работа е откриването на учебниковия ръкопис „Българска история“.

В тазгодишното издание на конкурса „Питагор“ се състезаваха 34 учени. Победителите получиха грамоти, плакети и парични награди на официална церемония, която Българската национална телевизия излъчи на 24 май.

IN MEMORIAM

Христо Цветанов

В ПАМЕТ НА ПРОФ. АНДЖЕЙ ДВОРАК

На 10 февруари 2021 г. почина проф. Анджей Дворак, дългогодишен ръководител на Центъра по полимерни и въглеродни материали към Полската академия на науките (ПАН), чуждестранен член на БАН, активен член на редакционната колегия на „Списание на БАН“ и голям приятел на България.

Професор Дворак е роден на 30 ноември 1945 г. в г. Забже, Полша. Висшето си образование получава в Техническият университет на Дрезден през 1969 г. През 1980 г. става доктор, а се хабилитира през 1998 г. От 2006 г. е професор по химия. Бил е на специализация в световноизвестни научни центрове като Университета в Акрон, САЩ (проф. Джеймс Хауърд) и Университета на Майнц (проф. Ролф Шулц). Дворак е международно признат специалист в областта на полимерната химия, по-специално по контролирани полимеризационни процеси, синтез на силно разклонени полимерни структури, реагиращи на външ-

ни стимули полимерни материали (smart polymers) и полимери за биомедицински цели.

Научният интерес на проф. Дворак беше фокусиран върху полимеризацията на циклични съединения и контролирана радикалова полимеризация и съполимеризация на винилови мономери. С помощта на посочените методи се постига получаване на полимери с предважително зададени свойства и най-вече реагиращи на незначителни промени на околната среда (stimuli sensitive polymers). Създадени са нови наноматериали с приложение в медицината и фармацията. Професор Дворак е автор и съавтор на повече от 140 публикации в най-реномирани научни списания, както и на няколко патента.

Дейността на проф. Дворак допринасяше за развитието на полимерната наука в България и издигането на нейния международен престиж. Връзката му с България е впечатляваща. Той владееше много добре български език. Неговата съпруга Недялка Дворак е българка и му правеше чест желанието и упоритостта към изучаване и ползване на нашия език. Многократно е изнасял лекции пред Колоквиума на Института по полимери – БАН (ИП–БАН) на български език. През цялата си научна кариера Дворак активно сътрудничесе с български учени, най-вече от Института по полимери. Забележително е, че то е отразено в 40 съвместни публикации в най-реномирани международни списания, цитирани над 2000 пъти, както и в два патента. При Дворак са специализирали 20 учени от България. Съвместните проекти с негово участие и ръководство като сътрудничество между БАН и ПАН са 13. 19 от лекциите по покана, които професор Дворак е изнесъл пред

международни научни форуми, са с полско-българско участие. Традиционната българо-полска връзка е толкова ефективна и здрава, че през 2012 г. беше създадена полско-българска полимерна лаборатория POLYMAT. Професор Дворак е бил член на научно жури за избор на доктор на науките в ИП–БАН, на борда на проекта POLINNOVA, на акредитационни комисии и съорганизатор на два полско-български минисимпозиума. От 2016 г. беше член на Редакционната колегия и на Редакционния съвет на „Списание на БАН“.

За своите заслуги към БАН през 2010 г. проф. Дворак беше награден от Ръководството на БАН с „Почетен знак на БАН“.

В памет на проф. Дворак на 17 март 2022 г. се проведе международен симпозиум POLYMAT 2022. Лекции на форума изнесоха световноизвестни учени от Европа: Пенчек, Флорианчик и Сломковски (Полша), Аксел Мюлер, Бригите Фойт и Райнер Хааг (Германия), Стергиос Писпас (Гърция) и Петър Петров (България). Постерната сесия включваше 136 съобщения от Полша, Румъния, България, Финландия и Словакия. Институтът по полимери – БАН се представи със 7 постера. Един от постерите беше отличен с „Награда за най-добра интердисциплинарна работа“ на тема *Nucleolipid Vesicles: Supramolecular Structures Resembling Spherical Nucleic Acids*. Наградата беше връчена на представилия постера млад учен от ИП–БАН Ерик Димитров.

С кончината на проф. Анджей Дворак Българската академия на науките загуби един достоен за уважение приятел и отличен учен със съществен принос за изграждането на много млади българи като учени от международно ниво.